Arhitektura i urbanizam Našica u 19. i 20. stoljeću

Damjanović, Marta

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:401038

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-16**

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

Repository / Repozitorij:

ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

zir.nsk.hr

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

ARHITEKTURA I URBANIZAM NAŠICA U 19. I 20. STOLJEĆU

Marta Damjanović

Mentor: dr. sc. Dragan Damjanović, redoviti profesor

Zagreb, 2022.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

ARHITEKTURA I URBANIZAM NAŠICA U 19. I 20. STOLJEĆU

Architecture and urban development of 19th and 20th century Našice

Marta Damjanović

SAŽETAK

Povijest Našica može se pratiti od 13. stoljeća, odnosno od prvog spomena grada, a do dolaska obitelji Pejačević u 18. stoljeću ključnu ulogu u razvoju grada imali su franjevci koji su u središtu mjesta podigli crkvu sa samostanom oko koje je započelo formiranje trga ljevkastog oblika na kojemu je započela izgradnja najprije trošnih kuća od slabih materijala, a kasnije i onih od čvršćih materijala. Uz franjevce, veliki značaj imala je i obitelj Aba koja je poticala naseljavanje ljudi iz raznih krajeva koji su potom kroz razvoj trgovine i obrta pridonosili i razvoju samoga grada. Za prodora Turaka, pod čijom su vlašću Našice bile 155 godina, bio je prekinut daljnji gospodarski razvoj grada. Nedugo nakon uspostavljanja habsburške vlasti, našički posjed dolazi u vlasništvo obitelj Pejačević i tada započinje novo razdoblje koje je obilježeno intenzivnom izgradnjom u 19. stoljeću koja se kasnije nastavila još intenzivnije i kroz cijelo 20. stoljeće. U 19. stoljeću započinje razvoj Našica kao trgovišta kroz doseljavanje brojnih trgovaca i obrtnika među kojima su se posebno isticali Židovi koji su uz gradnju stambenih i stambeno-poslovnih objekata dali podići i jednu od najljepših sinagoga u Hrvatskoj. Na potezu od novoizgrađenog dvorca obitelji Pejačević do franjevačke crkve i samostana grade se prizemnice i jednokatnice javne i stambeno-poslovne namjene u historicističkom stilu. Osim u užem centru grada, cijeli niz historicističkih objekata izgrađen je u tada najstarijim ulicama koje danas nose naziv Ulica J. J. Strossmayera, Ulica kralja Tomislava te Ulica braće Radića. U 20. stoljeću dolazi do najvećih promjena u Našicama, i u urbanom razvitku i u arhitekturi. Nakon Drugog svjetskog rata izgrađen je velik broj javnih i stambenih objekata u samom centru grada, ali i šire. Vinogradi i hrastove šume ustupaju mjesto novim ulicama, dok se najstarije ulice dalje proširuju. Glavni našički trg polako dobiva svoje današnje lice izgradnjom zgrade Gradske uprave i Policijske postaje, Kreditne banke, robne kuće te novog hotela „Park“. Od ostalih javnih građevina svakako valja spomenuti i novu osnovnu i srednju školu u Ulici Augusta Cesarca, novi dječji vrtić, dom zdravlja, bolnicu, poštu, šumariju, veterinarsku stanicu te novu zgradu željezničkog kolodvora. Uz snažnu stambenu izgradnju u periodu nakon Drugog svjetskog rata grad Našice preoblikovan je u potpuno funkcionalan grad intenzivnog razvoja koji se nastavlja sve do danas.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
Rad sadrži: 214 stranica, 168 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.
Ključne riječi: franjevci, barok, historicizam, moderna arhitektura, Našice, Pejačevići, postmodernizam, Židovi
Mentor: dr. sc. Dragan Damjanović, redoviti profesor, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ocjenjivači: dr. sc. Danko Šourek, izvanredni profesor; dr. sc. Marko Špikić, redoviti profesor
Datum prijave rada: 24. siječnja 2020.
Datum predaje rada: 4. ožujka 2022.
Datum obrane rada: 10. ožujka 2022.
Ocjena:

Ja, Marta Damjanović, diplomantica na Istraživačkom smjeru – modul Moderna i suvremena umjetnost diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom „Arhitektura i urbanizam Našica u 19. i 20. stoljeću“ rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 4. ožujka 2022.

Zahvale

U prvom redu, veliku zahvalnost dugujem svojem mentoru, prof. dr. sc. Draganu Damjanoviću na strpljenju i brojnim savjetima tijekom pisanja diplomskoga rada kao i na jačanju mog interesa prema povijesti umjetnosti tijekom studija te poticanju na samostalni istraživački rad.

Zahvaljujem zaposlenicama Zavičajnog muzeja u Našicama, Renati Bošnjaković, Luciji Brajdić i Silviji Lučevnjak, na pomoći pri prikupljanju materijala te na konstantnoj dostupnosti vezanoj za brojne nedoumice i probleme oko pojedinih tema u diplomskom radu.

Veliko hvala mom tetku Borisu Brajdiću koji mi je pomogao pri prikupljanju informacija i materijala vezanih za urbanizam i zaštitu spomenika u Našicama te na strpljenju prilikom odgovaranja na moja brojna pitanja.

Hvala Ivici Valenčaku na ustupljenim materijalima te na usmenim iskazima i razgovorima.

Hvala Ivani Haničar Buljan s Instituta za povijest umjetnosti na ustupljenoj građi iz Arhiva Stjepan Planić te na razgovoru i pomoći pri daljnjem usmjerenju u Konzervatorski odjel u Osijeku.

Hvala Josipu Suku na uvidu u privatnu zbirku razglednica koje su obogatile ovaj diplomski rad.

Veliko hvala i Mirjani Kašubi, Damiru Farkašu i Ivici Suku na dodijeljenim podacima vezanim za dogradnju šumarije, izgradnju vodotornja te izgled starog i novog željezničkog kolodvora. Bez njih ovaj diplomski rad ne bi bio potpun.

Najveće hvala mojim roditeljima na financijskoj i moralnoj potpori za vrijeme studiranja i pisanja diplomskoga rada. Veliku zahvalnost dugujem i svom bratu Ivanu i dečku Tinu na konstantnom bodrenju tijekom pisanja diplomskoga rada.

Sadržaj

UVOD ... 1

Opći podaci ... 4

Administrativni podaci ... 4

Geografski smještaj ... 5

POVIJEST I RAZVOJ GRADA OD PRVOG SPOMENA DO DOLASKA OBITELJI PEJAČEVIĆ ... 6

Prvi spomen Našica ... 6

Predtursko razdoblje ... 6

Našička tvrđava ... 8

Razdoblje turskih osvajanja ... 9

Posttursko razdoblje ... 10

URBANISTIČKI RAZVOJ GRADA DO 19. STOLJEĆA ... 11

URBANISTIČKI RAZVOJ GRADA U 19. STOLJEĆU ... 17

Groblja ... 23

ARHITEKTURA NAŠICA U 19. STOLJEĆU ... 27

Kompleks velikog dvorca obitelji Pejačević ... 29

Sakralna i sepulkralna arhitektura ... 46

Javna arhitektura ... 63

Stambena arhitektura ... 75

URBANISTIČKI RAZVOJ GRADA I IZGRADNJA INFRASTRUKTURE U 20. STOLJEĆU ... 94

Izgradnja infrastrukture ... 94

Urbanistički razvoj grada ... 97

Između urbanizma i arhitekture - izgradnja i uređenje glavnog trga ... 102

ARHITEKTURA NAŠICA U 20. STOLJEĆU ... 108

Arhitektura do Prvog svjetskog rata ... 108

Mali dvorac obitelji Pejačević ... 108

Vila Lang ... 113

Javna arhitektura ... 114

Arhitektura u razdoblju između dva svjetska rata ... 122

Javna arhitektura ... 123

Stambena arhitektura ... 124

Arhitektura od Drugog svjetskog rata do kraja 20. stoljeća ... 133

Javna arhitektura ... 136

Stambena izgradnja ... 174

Sakralna arhitektura 182
Grobna arhitektura 183
ZAKLJUČAK 186
POPIS ARHIVSKIH IZVORA I LITERATURE 188
POPIS SLIKOVNIH PRILOGA 202

UVOD

Cilj ovoga rada je sustavno obraditi urbani razvoj i arhitektonsku baštinu grada Našica od samih početaka povijesti ovoga grada, odnosno od prvog službenog spomena 1229. godine pa sve do kraja 20. stoljeća s posebnim naglaskom na 19. i 20. stoljeće. Šire gledano, svrha ovoga rada je pomoći cilju kojemu svaki povjesničar umjetnosti želi doprinijeti, a to je pozitivno i znanstveno utjecati na javnu percepciju o kulturološkom i turističkom značaju predmeta istraživanja, u ovom slučaju – baštine ovog slavonskog gradića.

Povezano s time, do sada u stručnoj literaturi ova tema nije bila sveobuhvatno obrađena, ali su pri pisanju ovoga rada svakako pomogli tekstovi pojedinih istraživača koji su doprinijeli znanju o našičkome kraju tijekom 19. stoljeća te koji će detaljnije biti spomenuti u daljnjoj razradi teksta. Ti su autori pisali radove o pojedinačnim građevinama poput velikog i malog dvorca te kapelice obitelji Pejačević, a napravljeno je i nekoliko konzervatorskih studija spomenutih objekata,[1] kao i Vile Gröger[2] i kuće obitelji Hadžija.[3] Objavljen je i veliki zbornik naslovljen *Židovi u Našičkom kraju*[4] u kojem autori Renata Bošnjaković, Ivan Krašnjak i Silvija Lučevnjak detaljno obrađuju sačuvanu i nestalu židovsku ostavštinu u Našicama. Svakako valja spomenuti i samostalnog istraživača Branka Kranjčeva koji je dao veliki doprinos u području školstva objavivši niz članaka na tu temu.

Što se tiče dostupne građe za povijest urbanizma i arhitekture Našica tijekom 20. stoljeća, obim je puno manji u odnosu na onu prijašnjih stoljeća te je ovo razdoblje bilo poseban izazov, ali i poticaj za daljnje istraživanje. Glavni izvor za proučavanje arhitekture navedenog stoljeća, odnosno arhitekture nakon Drugog svjetskog rata, bio je Državni arhiv u Osijeku te arhivska građa našičkih institucija poput novog hotela, nove pošte, vodotornja i šumarije. Za Gradsku upravu i Policijsku postaju Našice glavni izvor bio je Arhiv Stjepan Planić pohranjen u Institutu za povijest umjetnosti u Zagrebu. Osim arhiva, od velikog značaja bili su članci arhitekata-autora

[1] Arhiv Upravnog odjela za gospodarstvo, investicije i komunalni sustav, Grad Našice, (dalje AGN) Konzervatorski projektni atelje j.d.o.o., Konzervatorska studija, Veliki dvorac Pejačević u Našicama, autor studije: Tone Papić, dipl.ing.arh., akad. slikar, suradnik: Marko Tokić, dipl.ing.arh., svibanj 2017. (dalje Papić, Tokić, 2017.); AGN, Ovlašteni arhitekt Damir Kvočić, dipl. ing. arh., Konzervatorska studija, Mali dvorac Pejačević, autor elaborata: dipl. ing. arh. Damir Kvočić, 2005. (dalje Kvočić, 2005.,)

[2] AGN, VALENČAK d.o.o. NAŠICE, Vila Gröger u Našicama, Konzervatorska studija s arhitektonskom dokumentacijom i idejnim rješenjem sanacije i rekonstrukcije, autor: Branko Urban, dipl. ing. arh., stručna suradnja: Silvija Lučevnjak, prof.pov.umj., Tomislav Mifić, mag. ing. arh., Zdenko Majer, građ. teh., Našice, listopad 2016. (dalje Urban, 2016.)

[3] Elaborat istražnih konzervatorskih radova, Kuća Hadžija, Našice, lipanj 2005., izradio: VALENČAK d.o.o. NAŠICE (ustupio Ivica Valenčak) (dalje Valenčak d.o.o., 2005.)

[4] Lučevnjak (ur.), 2011.

građevina koje su predmet istraživanja poput mrtvačnice[5] i stambenih zgrada pod nazivom „Centar Našice“.[6]

U prvom poglavlju ovoga diplomskog rada naslovljenom „Povijest i razvoj grada od prvog spomena do dolaska obitelji Pejačević“ kratko je obrađen razvoj Našica od prvog spomena u 13. stoljeću pa sve do dolaska obitelji Pejačević u 18. stoljeću kako bi se stvorio temelj za daljnju razradu o urbanističkom razvoju u 19. i 20. stoljeću. Veliki doprinos u proučavanju ovog dijela povijesti Našica dao je ponajprije Placido Belavić u svom djelu *Našice: Povjesničke crtice*,[7] zatim Srećko Majstorović u djelu *Našice kroz 700 godina: 1229.-1929.*,[8] Paškal Cvekan u svom iscrpnom djelu naslovljenom *Franjevci u Abinim Našicama*[9] u kojem je detaljno opisao ne samo dolazak franjevaca i graditeljske faze crkve i samostana već i druge pojedinosti vezane uz sam razvoj Našica te Julija Jančula koji u djelu *Predturska povijest Našica*[10] također detaljno razrađuje povijest i razvoj Našica do dolaska Turaka.

Drugo poglavlje koje nosi naziv „Urbanistički razvoj grada u 19. stoljeću“ donosi opis nastanka novoformiranog trga i najstarijih ulica u Našicama pri čemu su kao izvor poslužile, uz već spomenute knjige, i konzervatorske studije, odnosno *Konzervatorska studija za urbanistički plan uređenja grada Našica* iz Konzervatorskog odjela u Osijeku[11] te *Konzervatorska dokumentacija zaštićene urbanističke cjeline Našica - kao podloge i smjernice za izradu generalnog urbanističkog plana grada* iz arhiva Upravnog odjela za gospodarstvo, investicije i komunalni sustav Grada Našica.[12] Osim toga, od velikog značaja bila je i knjižica nazvana *Našice na razglednicama*[13] i kratki članak prof. Drage Majera naslovljen *Našice nekad i danas viđene okom kamere* u časopisu *Travanjski zvuci*.[14] Katastarska karta iz 1862. godine koja se u izvorniku čuva u više arhivskih institucija u Hrvatskoj, a u digitaliziranom obliku može se pogledati na portalu

[5] Jukić, 1995.
[6] Bradić, 1978.
[7] Belavić, 1995. (Pretisak izd. iz 1911. god.)
[8] Majstorović, 1973.
[9] Cvekan, 1981.
[10] Jančula, 1996.
[11] Konzervatorski odjel u Osijeku (dalje KOOS), Konzervatorska studija za urbanistički plan uređenja grada Našica, Ratko Ivanušec, Vlatka Revald-Radolić, Drago Kretić, Osijek, 2005. (dalje Ivanušec, Revald-Radolić, Kretić, 2005.)
[12] AGN, Konzervatorska dokumentacija zaštićene urbanističke cjeline Našica - kao podloge i smjernice za izradu generalnog urbanističkog plana grada, Osijek, 1975., Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture Osijek, autor: Ilija Bulatović, dipl. povj. umjetnosti, stručni suradnici: Nikola Užarević, dipl. ing. arh., Gruev Todor, etnolog viši konzervator i Kornelija Minichreiter, arheolog konzervator (dalje AGN, Bulatović, 1975.)
[13] Brdarić (ur.), 1989.; Brdarić, Jurković, Stojaković, Waller (ur.), 2. dopunjeno izd. , 1995.
[14] Majer, 1980.

Arcanum Maps,[15] također je dobro poslužila kao dobar uvid u urbanistički razvoj šireg područja grada.

U sljedećem, trećem poglavlju „Arhitektura Našica u 19. stoljeću“ obrađeno je nekoliko objekata koji su obilježili razdoblje historicizma u Našicama, u prvom redu veliki dvorac obitelji Pejačević i neogotička kapelica te druge značajne javne zgrade poput Opće pučke škole, ljekarne, Našičke štedionice i željezničkog kolodvora. Posebno potpoglavlje posvećeno je stambenoj i stambeno-poslovnoj historicističkoj arhitekturi u izgradnji koje su posebnu ulogu odigrali našički Židovi koji su ostavili snažan trag u graditeljstvu Našica i kroz podizanje sinagoge.

Četvrto poglavlje koje nosi naziv „Urbanistički razvoj grada u 20. stoljeću“ bilo je najizazovnije zbog manjka informacija vezanih za sam urbanistički razvoj grada. Glavni izvori za istraživanje ovog dijela diplomskog rada bili su Konzervatorski odjel u Osijeku te arhiv Upravnog odjela za gospodarstvo, investicije i komunalni sustav Grada Našica. Od velike pomoći bila su i dva članka prof. Drage Majera koji su objavljeni u časopisu *Travanjski zvuci*, a koji nose naziv *Istočni dio našičkog trga*[16] i *Našice nekad i danas viđene okom kamere*.[17] U ovom poglavlju najveća pažnja posvećena je oblikovanju glavnog trga u Našicama koji u to vrijeme poprima oblik pravog gradskog trga izgradnjom brojnih javnih i stambeno-poslovnih zgrada. Osim trga, kratko su opisane i mijene najstarijih ulica u Našicama kao i nastanak novih preko katastarskog plana iz 1955. godine koji se čuva u Državnom arhivu u Osijeku.

U petom poglavlju naslovljenom „Arhitektura Našica u 20. stoljeću“ bit će prikazan pregled arhitekture 20. stoljeća po razdobljima. Najprije će biti obrađena arhitektura do Prvog svjetskog rata koja je još uvijek pod snažnim utjecajem historicističkih stilova, ali i secesije koja se tada javlja. Nadalje će biti obrađena arhitektura između dva svjetska rata koju karakterizira postupni prijelaz od historicističkih stilova prema moderni. Nakon Drugog svjetskog rata započinje intenzivna izgradnja stambenih, stambeno-poslovnih i javnih zgrada koje će biti detaljno obrađene u posljednjem potpoglavlju.

U zadnjem poglavlju koje iznosi zaključak, sintetiziraju se sve informacije iz prijašnjeg dijela diplomskoga rada te se ukratko nastoji ukazati na glavne odrednice značaja arhitekture i urbanizma Našica u 19. i 20. stoljeću.

[15] https://maps.arcanum.com/en/ (datum pristupanja: 1.12.2021.)
[16] Majer, 1987.
[17] Majer, 1980.

Opći podaci

Administrativni podaci

Našice se danas nalaze u sastavu Osječko-baranjske županije smještene u istočnom dijelu Republike Hrvatske.[18] Područje Našica obuhvaća 19 naselja: Brezik Našički, Ceremošnjak, Crna Klada, Gradac Našički, Granice, Jelisavac/Jelisavec, Lađanska, Lila, Londžica, Makloševac, Markovac Našički, Martin, Našice, Polubaše, Ribnjak, Rozmajerovac, Velimirovac, Vukojevci i Zoljan.[19] Dan grada obilježava se 13. lipnja, a zaštitnik grada i našičke župe je sv. Antun Padovanski.[20] Prema popisu stanovništva iz 2011. godine na našičkom području bilo je 16.224 stanovnika, a u samom gradu 7.888,[21] dok je prema prvim rezultatima zadnjeg popisa iz 2021. na području svih nabrojenih naselja živjelo 14.467, a u samom gradu 7.408 stanovnika.[22]

Na grafikonu prikazanom na slici 1. izneseni su popisi stanovništva koji su provedeni u razdoblju od 1857. do 2021. godine za grad Našice. U prvom modernom popisu stanovništva iz 1857. godine, koji je dala provesti Habsburška Monarhija,[23] Našice su imale 1.128 stanovnika. Tek je 1900. godine zabilježen značajniji porast koji je iznosio 53,3%. Slijedeći veći porast broja stanovnika uslijedio je nakon Drugog svjetskog rata u popisu iz 1953. godine kada je dosegnut broj od 3.383. U idućim popisima provedenim 1961., 1971. i 1981. godine zabilježen je nagli porast broja stanovnika s vrhuncem 1991. godine kada je popisano 8.235 stanovnika.[24] S porastom broja stanovnika u drugoj polovici 20. stoljeća dolazi do intenzivne izgradnje i razvoja samoga grada što će biti prikazano u daljnjoj raspravi ovoga diplomskoga rada.

[18] Osječko-baranjska županija, Opći podaci: http://www.obz.hr/index.php/zupanija/opci-dio (datum pristupanja: 27.7.2021.)
[19] Grad Našice, službena web stranica grada Našica, Statut grada Našica - pročišćeni tekst („Službeni glasnik Grada Našica“ broj4/21.): https://nasice.hr/download/statut-grada-nasica-procisceni-tekst-sluzbeni-glasnik-grada-nasica-broj-4-21/ (datum pristupanja: 27.7.2021.)
[20] Isto.
[21] https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_01/h01_01_01_zup14_2780.html (datum pristupanja: 27.7.2021.)
[22] Državni zavod za statistiku: https://popis2021.hr/ (datum pristupanja: 16.2.2022.)
[23] Vranješ Šoljan, 2008., 524.
[24] Svi podaci vezani za broj stanovnika za razdoblje od 1857. do 2001. godine preuzeti su sa stranice Državnog zavoda za statistiku: https://www.dzs.hr/PXWeb/Menu.aspx?px_type=PX&px_db=Naselja+i+stanovni%u0161tvo+Republike+Hrvatske&px_language=hr (datum pristupanja 25.1.2022.)

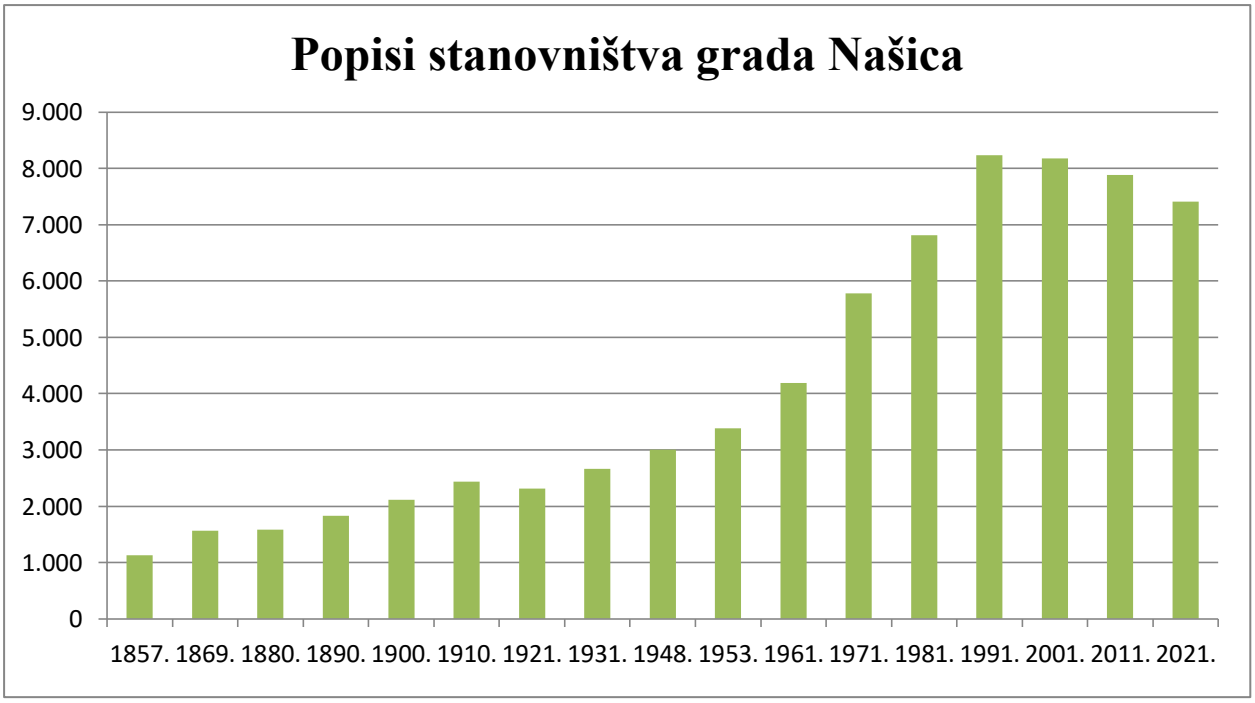

Slika 1. Popisi stanovništva grada Našica od 1857. do 2021. godine

Geografski smještaj

Našice su smještene gotovo u samom središtu Slavonije, na raskršću brojnih važnih prometnih putova. Granice našičkog kraja sežu sve do gore Krndije na jugu, rijeke Vučice na sjeveru, potoka Marjanca nedaleko od Feričanaca na zapadu te rijeke Vuke na jugoistoku.[25] Dobar prometno-geografski položaj omogućava Našicama povezanost s ostalim regijama u Hrvatskoj pa tako i izvan nje. Što se tiče cestovnih pravaca, dva imaju regionalni karakter, a to su pravci prema Donjem Miholjcu i Đakovu, dok su ostala tri cestovna pravca nadregionalnog karaktera, a njima pripada podravska magistrala i odvojak prema Slavonskoj Požegi. Također, zahvaljujući dobroj povezanosti, željezničkom prugom može se brzo i lako doći do ostalih važnih središta u Hrvatskoj poput Zagreba, Osijeka i Slavonskog Broda.[26]

[25] Kurtek, 1980., 9–10.
[26] Isto, 11.

POVIJEST I RAZVOJ GRADA OD PRVOG SPOMENA DO DOLASKA OBITELJI PEJAČEVIĆ

Prvi spomen Našica

Našice se prvi put spominju u dokumentu iz 1229. godine u kojem hrvatsko-ugarski kralj Andrija II. određuje granice osuvačkog posjeda koji pripada knezu Marcelu Pakračkom od plemena Teten. Kako je posjed Osuvak graničio s našičkim tako se u jednom dijelu dokumenta navodi da: *„(međa imanja) počinje držati granicu s Našicama ... pada na našičku rijeku i spušta se do jednog jezera ...“*.[27] Taj dokument sačuvan je samo u prijepisu i čuva se u Državnom arhivu u Budimpešti, a prvi ga je u nas objavio Tadija Smičiklas u *Diplomatičkom zborniku Kraljevina Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*.[28] Našice se u ovom dokumentu u latinskom originalu spominju kao Nechce, dok su se u drugim starim dokumentima i ispravama spominjale i kao Nolko, Nolche, Negko, Nescha, Nexe, Nechtze, Nesicha.[29] Ovaj dokument potpisao je i Đula Šikloški, tadašnji ban cijele Slavonije. On je ujedno bio i prvi poznati gospodar našičkog posjeda. Ne može se sa sigurnošću utvrditi kada je i kako ban Đula došao do našičkog posjeda, ali zahvaljujući poveljama kralja Karla I. Roberta iz 1310. i 1312. godine, u kojima je navedeno da je ban Đula dio našičkog posjeda ustupio templarima, danas znamo da je ban Đula držao Našice i kao naselje i kao posjed od kojeg je jedan dio poklonio templarima.[30] Postoji još jedan raniji dokument iz 1240. godine u kojem herceg Koloman *nekadašnji posjed bana Đule* daje svom peharniku Dimitriju od plemena Aba. Tako i ova povelja izdana od strane hercega Kolomana potvrđuje bana Đulu kao gospodara Našica, a osim toga, zahvaljujući toj povelji, znamo i sljedećeg gospodara Našica.[31]

Predtursko razdoblje

Đula Šikloški je za vrijeme svog banovanja templarima darovao dio svog posjeda i trgovište Našice te im je dao sagraditi samostan s crkvom sv. Martina, a to je potvrdio i papa Grgur IX. 1230. godine.[32] Danas se ta crkvica nalazi u selu Martin nedaleko od Našica te se tako sa velikom sigurnošću može reći da su se upravo na tom području nekada razvijale templarsko-

[27] Majstorović, 1973., 11.
[28] Lučevnjak, 2007.a, 14.
[29] Majstorović, 1973., 11.
[30] Cvekan, 1981., 17–18.
[31] Isto, 18.
[32] Jančula, 1996., 29.

ivanovačke Našice.[33] U literaturi se još nazivaju ivanovačke zbog toga što su templare i sve njihove posjede naslijedili ivanovci nakon ukinuća templarskog reda.[34]

Kralja Andriju nakon njegove smrti 1235. godine nasljeđuje sin Bela IV. kao kralj, a njegov drugi sin Koloman dobiva funkciju hercega Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Templari su tada umalo izgubili našički posjed i trgovište jer je nova vlast tada oduzimala posjede templarima, ivanovcima i cistercitima, ali su se uspjeli snaći nagodivši se sa pečuškim biskupom Bartolomejom. Biskup im je dao svoju desetinu u Našicama uz uvjet da ako templari na tom posjedu pronađu zlato ili srebro moraju njemu i njegovim nasljednicima davati dio tog prihoda.[35]

Dakle, templarima je ostalo ono što im je ban Đula još prije poklonio, a onaj dio našičkog posjeda koji je bio u vlasništvu bana Đule pripao je kralju i hercegu Kolomanu jer se ban Đula pobunio protiv nove vlasti te je time izgubio sve svoje posjede, uključujući i našički. Herceg Koloman, uz pristanak svog brata kralja, Đulin posjed daje svom peharniku Dimitriju od plemena Aba kao nagradu za vjernost i službu u ratu.[36]

S novim vlasnikom započeo je razvoj tzv. Abinih Našica, odnosno mjesta na kojem se nalaze današnje Našice. Obitelj Aba je najprije kroz razne povlastice poticala naseljavanje ljudi iz raznih krajeva koji su kroz razvoj obrta i trgovine pridonosili i razvoju samog mjesta. Onodobni razvoj ogledao se i u izgradnji župne crkve Presvetog Trojstva te franjevačke crkve i samostana.[37]

Dok su Abine Našice rasle i razvijale se u veće trgovačko-obrtničko naselje, onaj dio Našica koji su držali templari nazaduje i gubi svoj značaj.[38] Znajući za skoro ukidanje templara, novi kralj Karlo I. Robert oduzima templarima njihov posjed koji su dobili od bana Đule te ga daruje Aleksandru od plemena Aba.[39] Darovnicom iz 1312. godine obitelj Aba dobila je posjed Sv. Martin, a kralj im je u toj istoj darovnici dozvolio i podizanje tvrđave na tom području koja bi im služila za obranu u slučaju napada.[40] No, nakon ukinuća templarskog reda, papa Klement V. naredio je da se templarski posjedi podijele ivanovcima što je na kraju i učinjeno i na našičkom

[33] Jančula, 1996., 23.
[34] Dobronić, 2002., 221.
[35] Cvekan, 1981., 20.
[36] Jančula, 1996., 37.
[37] Cvekan, 1981., 21.
[38] Jančula, 1996., 48.
[39] Cvekan, 1981., 22.
[40] Jančula, 1996., 39–40.

području. Tako su Abe ustupili ivanovcima sve bivše templarske posjede,[41] ali su ipak u dogovoru s ivanovcima zadržali samo onaj dio posjeda oko tvrđave.[42]

Našička tvrđava

Tijekom godina vodile su se brojne polemike oko našičke tvrđave poput pitanja je li ona uopće podignuta i ako jest, gdje se nalazila i tko ju je dao sagraditi. Isticalo se da je ta našička tvrđava zapravo Bedemgrad koji se nalazi u selu Gradac nedaleko od današnjih Našica. Povjesničar Paškal Cvekan jedan je od prvih istraživača koji je iznio čvrste zaključke vezane uz probleme nastanka i smještaja tvrđave, a koji upravo dokazuju prethodno navedenu tvrdnju. U svojoj knjizi *Franjevci u Abinim Našicama* on iznosi niz dokaza tomu u prilog. Navodi tako da je kralj Karlo I. Robert poveljom iz 1312. godine dao dopuštenje obitelji Aba da sagrade tvrđavu, a kako se ta tvrđava još spominje krajem 14. stoljeća dok su Abe bili gospodari, onda se s popriličnom sigurnošću može reći da je to ta tvrđava podignuta od strane obitelji Aba početkom stoljeća. Nadalje, u dopuštenju kralja Karla spominje se nužnost povoljne obrambene pozicije, a Cvekan navodi da je upravo Bedemgrad „*s visine od 407 metara imao odličan pregled cijelog našičkog kraja*.“[43] Osim toga, zanimljivo je spomenuti da postoji jedan izvještaj iz 17. stoljeća koji u Našicama spominje porušeni grad, trg i osam sela, a prema Cvekanu taj porušeni grad može biti samo Bedemgrad jer se i dan danas vide ruševine toga grada.[44] I konačno, sačuvani ostaci Bedemgrada nose stilske odlike srednjovjekovne izgradnje, pobliže gotike, što nas također usmjerava prema četrnaestostoljetnoj tvrđavi obitelji Aba.[45] (Slika 2.) Dakle, konačni zaključak Paškala Cvekana jest da je našička tvrđava zapravo Bedemgrad i da su ju podigli Abe u 14. stoljeću, nakon toga su je kroz čitavo 15. stoljeće držali Nikola i Ivan Gorjanski, a od 1507. pa sve do dolaska Turaka 1541. godine bila je u vlasništvu obitelji Iločki.[46]

[41] Cvekan, 1981., 23.
[42] Jančula, 1996., 47.
[43] Cvekan, 1981., 24.
[44] Isto, 23–24.
[45] Isto, 25.
[46] Isto, 25.

Slika 2. Ostaci nekadašnje našičke tvrđave Bedemgrad

Razdoblje turskih osvajanja

Turci su Našice zauzeli 1532. godine, a devet godina nakon, 1541., uspjeli su zauzeti i našičku tvrđavu Bedemgrad.[47] Tada dolazi do promjena u funkcioniranju gospodarstva,[48] a mijenja se i struktura stanovništva jer dolaskom Turaka dio stanovništva prelazi na islam, a osim toga na ove se prostore naseljava stanovništvo s područja Bosne i Srbije.[49] Dolaskom Turaka nestao je red klarisa koje su nedaleko od franjevačkog samostana imale svoj samostan te red ivanovaca koji su posjedovali crkvu sv. Martina.[50] Franjevački samostan je pak 1600. godine bio zauzet od strane Turaka. Našički franjevci nastavili su djelovati u Motičini, manjemu mjestu zapadno od Našica. Pretpostavlja se da su to bili franjevci iz provincije Bosne Srebrene.[51] Što se tiče plemića, oni su na vrijeme uspjeli pobjeći, dok je ostale prodor Turaka potpuno iznenadio te su tako samo

[47] Lučevnjak, 2007.a, 14.
[48] Lučevnjak, 2016., 4.
[49] Waller, 1995., 3.
[50] Lučevnjak, 2013., 52.
[51] Isto, 53.

promijenili svoje gospodare. Turci su zadržali feudalni sustav, a velike posjede pretvorili su u svoje spahiluke.[52]

Našice su do dolaska Turaka u državno-pravnom pogledu bile u sastavu Cisdravsko-baranjske županije,[53] a za vrijeme prodora Turaka pripadale su Požeškom sandžaku i bile su sjedište kadiluka.[54] U oba razdoblja, u crkvenom pogledu, našička župa pripadala je Pečuškoj biskupiji.[55]

Posttursko razdoblje

Turci su po odlasku iz Našica spalili franjevačku crkvu i predali Našice bez borbe te su tako Našice i našički kraj oslobođeni od Turaka 1687. godine.[56]

Nakon višedesetljetne privremene uprave Našice su od 1745. godine u sastavu Virovitičke županije.[57] Franjevački samostan 1757. godine ulazi u Provinciju sv. Ivana Kapistranskog te time prestaje biti dio Provincije Bosne Srebrene.[58]

Kako našičko područje nakon prodora Turaka nije bilo dovoljno napučeno, prihodi su bili mali i zbog toga su se neprestano iz godine u godinu izmjenjivali vlasnici našičkog vlastelinstva.[59] Najprije je, nakon uspostavljanja habsburške vlasti, našički posjed pripao brodskom pukovniku Ferdinandu Kybi, barunu od Kinsfelda.[60] Kako barun nije na vrijeme isplatio traženi iznos za posjed, car Leopold I. daje ga grofici Katarini Caraffa za iznos od 40.000 forinti.[61] Nakon toga, posjed je u rukama Komore[62] sve do 1723. godine kada je darovnicom kralja i cara Karla VI. pripao knezu Antunu Lampergu koji ga prodaje već 1726. godine osječkom zapovjedniku Antunu grofu Oduyeru za 20.000 forinti. Nakon njegove smrti 1734. godine njegova udovica prodaje vlastelinstvo za 18.000 forinti barunima Josipu i Ignjatu Pejačeviću te u njihovom posjedu ostaje sve do kraja Drugog svjetskog rata.[63]

[52] Majstorović, 1973., 28.
[53] Jančula, 1996., 65.
[54] Waller, 1995., 3.
[55] Lučevnjak, 2013., 52.; Jančula, 1996., 65.
[56] Lučevnjak, 2013., 58.
[57] Cvekan, 1981., 28.
[58] Lučevnjak, 2007.a, 23.
[59] Brdarić (ur.), 1989., 6.
[60] Cvekan, 1981., 27.
[61] Sršan, 1994., 31.
[62] Vrbanus, 2001., 449.
[63] Cvekan, 1981., 27.

URBANISTIČKI RAZVOJ GRADA DO 19. STOLJEĆA

Začetke urbanog razvoja Našica vežemo uz izgradnju franjevačke crkve i samostana, dominantne točke smještene na maloj uzvisini u samom središtu grada oko koje je započeo rast naselja.

Tijekom godina vodile su se brojne rasprave oko dolaska franjevaca u Našice te oko izgradnje crkve i samostana. Već su se o. Placido Belavić i prof. Srećko Majstorović u svojim knjigama objavljenim 1911. i 1973. godine odmaknuli od mišljenja starijih istraživača (poput Ivana Stražemanca) da su franjevačka crkva i samostan podignuti 1373. godine, ukazavši na održavanje najranijeg pokrajinskog kapitula u našičkom samostanu.[64] Konačno su Paškal Cvekan i kasnije Ratko Ivanušec u svojim djelima *Franjevci u Abinim Našicama* i *Franjevačka crkva sv. Antuna Padovanskog sa samostanom u Našicama (Konzervatorsko istraživanje i obnova)* dali čvrste dokaze iskazanih tvrdnji te razjasnili gotovo sve nedoumice oko spomenutih problema.

Zbog nedostatka pisanih izvora ne može se sa sigurnošću reći kada su točno franjevci došli u Našice, no pretpostavlja se da je to ipak bilo negdje krajem 13. stoljeća te da su došli na poziv spomenute plemićke obitelji Aba.[65] Dugi niz godina se, među istraživačima našičkog kraja, prenosila tvrdnja da su franjevci naslijedili templare i njihovu crkvu i samostan 1321. godine. No, ta je tvrdnja odbačena nakon što ju je povjesničar Paškal Cvekan pobio ukazavši na već spomenuti izvještaj iz 1660. godine u kojem se spominje da se pored sela Zoljan nedaleko od Našica nalaze samostan i crkva sv. Martina, i premda nije navedeno o čijoj crkvi se radi, franjevačka nije sigurno jer se franjevačka crkva sa samostanom nalazila (i još uvijek nalazi) u Abinim Našicama, odnosno na mjestu današnjih Našica. Između spomenutih crkvi postoji velika udaljenost,[66] a osim toga ivanovci se u Našicama spominju sve do 1450. godine.[67] Dakle, današnju franjevačku crkvu i samostan mogli su podići samo franjevci, a pitanje kada su podignuti bit će razriješeno dalje u tekstu.

Što se tiče vremena izgradnje ranogotičke crkve i samostana u Našicama, Paškal Cvekan i Ratko Ivanušec najprije spominju kodekse iz 1400. godine u kojima su navedeni franjevački samostani Ugarske provincije, a među njima se spominje i našički samostan, koji je u sva tri kodeksa naveden na trećem mjestu, između virovitičkog i požeškog.[68] Cvekan smatra da su franjevački

[64] Belavić, 1995., 15.; Majstorović, 1973., 17.
[65] Ivanušec, 2010., 8.
[66] Cvekan, 1981., 27.
[67] Isto, 35.
[68] Isto, 33–34.

samostani nastali tim redom kako su zapisani. Kako je preko povijesnih dokumenata poznato da su virovitički i požeški samostan izgrađeni u razdoblju između 1275. i 1285. godine, upravo bi u to razdoblje trebalo smjestiti i izgradnju našičkog samostana.[69]

Tvrdnja da je našički samostan osnovan 1373. godine opovrgnuta je nakon što je s pomoću drugih izvora dokazano da su u samostanu u Našicama održavani kapituli 1321. te 1323. godine što znači da je on već tada morao postojati.[70]

U novije vrijeme, konzervatorska istraživanja crkve i samostana potvrdila su nagađanja starih istraživača te se tako može reći da je samostanski sklop u Našicama najvjerojatnije nastao između 1275. i 1300. godine.[71] Prvotna crkva bila je gotička, jednobrodna građevina s izduženim poligonalnim svetištem te zvonikom na zapadu[72] koji je najvjerojatnije nestao za vrijeme turskog razdoblja.[73]

Prije dolaska Turaka nije zabilježena ni jedna graditeljska aktivnost na crkvi i samostanu. Našičkim samostanom tada upravljaju franjevci Ugarske provincije, a za vrijeme turske okupacije njihovo djelovanje nastavljaju franjevci Bosne Srebrene koji su, osim u Našicama, na području današnje Slavonije bili prisutni i u Velikoj.[74] Pretpostavlja se da su bosanski franjevci u napušteni našički samostan došli krajem 16. stoljeća, a o njima nema podataka sve do 1620. godine kada se samostan obnavlja.[75] Zahvaljujući jednom zapisu danas se zna da je nakon te obnove zadržana gotička struktura.[76]

Nakon odlaska Turaka iz Našica crkvu je bilo potrebno ponovno obnoviti, što je i učinjeno u 18. stoljeću. Prema Ratku Ivanušecu bile su tri barokne obnove. U prvoj baroknoj obnovi podignut je novi barokni toranj (1712.-1714.), izgrađeno je zapadno krilo samostana (1715.), a sa sjeverne strane crkve dograđena je barokna kapela Blažene Djevice Marije (1719.). Druga barokna obnova uslijedila je 1752. godine nakon velikog potresa koji je pogodio Našice 6. lipnja[77] navedene godine. Najprije su izvedeni popravci na istočnom i južnom samostanskom krilu koji su nakon obnove u potpunosti poprimili barokne karakteristike. U trećoj baroknoj obnovi gotovo u potpunosti nestaje ranogotički sloj crkve. Tada su zazidani gotički prozori u svetištu, a u

[69] Cvekan, 1981., 34.
[70] Isto, 35.
[71] Ivanušec, 2010., 9.
[72] Lučevnjak, 2016., 4.
[73] Isto, 50.
[74] Ivanušec, 2010., 13.
[75] Cvekan, 1981., 40.
[76] Ivanušec, 2010., 13.
[77] Cvekan, 1981., 46.; Rončević Elezović, 2003., 71.; Ivanušec, 2010., 14.

unutrašnjosti je provedena potpuna barokizacija. Postavljena je nova barokna oprema, a najveća promjena dogodila se na zapadnoj strani gdje je crkva produžena za 5,68 m. Porušeno je izvorno gotičko pročelje te je izvedeno novo barokno, a pored kapele Blažene Djevice Marije podignuta je i druga kapela posvećena sv. Križu.[78] (Slika 3.)

Kasnije obnove iz 19. i 20. stoljeća bit će navedene u poglavljima „Arhitektura Našica u 19. stoljeću“ i „Arhitektura Našica u 20. stoljeću“.

Slika 3. Istočno krilo franjevačkog samostana s barokno-klasicističkim zvonikom i gotičkim svetištem - današnji izgled

Zahvaljujući jednom izvještaju iz 1660. godine kojeg je napisao o. Petar Nikolić, generalni vikar zagrebačkog biskupa Petra Petretića, danas je poznato da je istodobno s franjevačkim samostanom nekada postojala i crkva Presvetog Trojstva.[79] Ta se crkva nalazila istočno od franjevačkog samostana, u središtu današnjeg glavnog trga i djelovala je kao župna crkva. Pretpostavlja se da je izgrađena početkom 14. stoljeća, a nakon što je 1789. godine funkciju

[78] Ivanušec, 2010., 14–15.
[79] Cvekan, 1981., 42.

župne crkve preuzela franjevačka crkva, odlučeno je da se ova crkva sruši što je i učinjeno negdje na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće.[80]

Nikolić dalje u svom izvještaju spominje da se zapadno od franjevačkog samostana nalaze ostaci samostana za koji pretpostavlja da je nekoć pripadao klarisama.[81] Još se i dan danas brdo zapadno od franjevačkog samostana zove Klara, a do nedavno se ondje nalazila kapelica sv. Klare koja je bila podignuta u 18. stoljeću. Ta kapelica podignuta je u spomen na nekadašnji samostan klarisa, a za postojanje tog samostana postoji još nekoliko čvrstih dokaza. U nekoliko zapisa iz ranijih stoljeća spominje se da se nedaleko od franjevačkog samostana vide ruševine samostana klarisa, a kasnije je u 20. stoljeću zabilježeno da je na brdu bilo porazbacano kamenje i drugi građevni materijal.[82] Kada se na tom brdu 50-ih godina 20. stoljeća planirala gradnja novih stambenih zgrada, konzervatori iz Zagreba ukazali su na važnost tog zemljišta te na kraju nije bila dozvoljena nikakva građevinska aktivnost.[83] Tako su od 1953. do 1956. godine na tom području provedena arheološka iskopavanja tijekom kojih su otkriveni temelji dviju međusobno povezanih zgrada gotovo istih dimenzija.[84] Kada su klarise došle u Našice i kada je podignut njihov samostan ne može se sa sigurnošću potvrditi, ali prof. Ive Mažuran u svom radu *Arheološko iskapanje u Našicama* objavljenom u Osječkom zborniku tvrdi da je njihov dolazak svakako povezan s dolaskom franjevaca u Našice te da je njihov samostan podignut negdje krajem 14. stoljeća i da je djelovao sve do dolaska Turaka.[85] Posljednji spomen na postojanje i djelovanje klarisa u našičkom kraju uništen je rušenjem kapelice sv. Klare 1953. godine.[86] (Slika 4.)

[80] Ivanušec, 2010., 9.
[81] Cvekan, 1981., 42.
[82] Pinterović, 1954., 51.
[83] Isto, 51.
[84] Mažuran, 1956., 96–97.
[85] Isto, 104.
[86] Majstorović, 1973., 60.

Slika 4. Kapelica sv. Klare (srušena 1953. godine)

Po odlasku Turaka iz Našica ruše se stare i dotrajale kuće, a grade se nove od tvrđih materijala i to oko dominantnih točaka u gradu, u prvom redu u blizini samostana, glavnih prometnica te kasnije i dvorca obitelji Pejačević.[87]

Prema jednom zapisu iz 1692. godine Našice su nakon odlaska Turaka imale tek 26 kuća,[88] a u jednom izvještaju iz 1698. godine navedeno je da Našice imaju stari porušeni grad (Bedemgrad), trg i osam sela.[89] Našička srednjovjekovna tvrđava Bedemgrad više se nije upotrebljavala nakon Turaka.[90]

Na Jozefinskom vojnom zemljovidu s kraja 18. stoljeća (Slika 5.) prikazan je plan grada Našica u čijem se središtu nalazi franjevačka crkva i samostan. Ispred samostana započinje formiranje trga ljevkastog oblika[91] čiji je oblik od ranije bio uvjetovan longitudinalnim prometnim trasama[92] nastalim još u ranom srednjem vijeku.[93] Na toj je karti još uvijek prikazana i nekadašnja župna crkva Presvetog Trojstva koja je srušena na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, a na čijem će mjestu u

[87] AGN, Bulatović, 1975., 6.
[88] Cvekan, 1981., 43.
[89] Belavić, 1995., 5.
[90] Lučevnjak, 2013., 62.
[91] Vučetić, 2009., 278.
[92] KOOS, Ivanušec, Revald-Radolić, Kretić, 2005., 23.
[93] Isto, 20.

narednom stoljeću započeti oblikovanje novog gradskog trga. Veliki dio površine grada zauzimaju šume i polja, a najveća koncentracija građevinskih objekata je oko same franjevačke crkve i samostana te uz glavne novoformirane ulice. Ulica koja se proteže od jugozapada pa sve do glavnog trga na istoku danas nosi naziv Ulica kralja Tomislava, a preko trga se račva u dvije nove ulice od kojih ona koja se dalje formira prema sjeveroistoku danas nosi naziv Strossmayerova ulica, a druga, koja se dalje produžuje prema jugoistoku, Ulica braće Radića. Uz ove tri najstarije ulice formirana je još jedna manja ulica koja danas nosi naziv Ulica Vladimira Nazora, a nalazi se jugozapadno od franjevačkog samostana. Ta ulica karakteristična je po gradnji kuća koje su postavljene kraćim stranama prema ulici. Na ovoj je karti, osim prometnica, ucrtana i Našička rijeka koja dijeli opisano gradsko područje od vangradskog područja u kojem prevladavaju polja, šume i vrtovi. Na uzvisini sjeverozapadno od Našičke rijeke nalazi se zvjerinjak ograđen drvenom ogradnom[94] na krati označen kao „Thier Garten“. Zanimljivo je još spomenuti da je na ovom vojnom zemljovidu ucrtan objekt pored kojeg stoji naziv „Casarme“ (kasarne/vojarne). U knjizi naslovljenoj *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća* navedeno je da je spomenuti objekt služio kao konjička vojarna i da je bio izgrađen od čvrstog materijala.[95] Ovaj objekt danas više ne postoji i nije poznato kako je izgledao ni što se s njim u međuvremenu dogodilo.

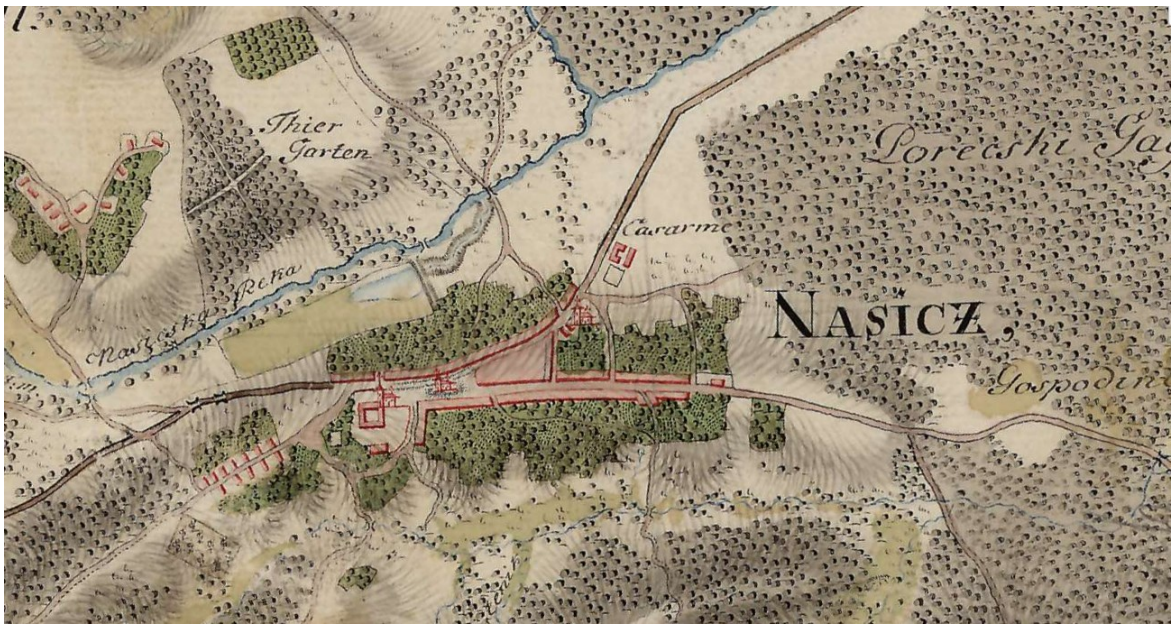

Slika 5. Našice, plan grada - Jozefinski vojni zemljovid 1781.-1783., Virovitička županija[96]

[94] Horbec, Jukić, 2002., 213.
[95] Isto.
[96] Vučetić, 2009., 281.

URBANISTIČKI RAZVOJ GRADA U 19. STOLJEĆU

Kada su Pejačevići preuzeli našički posjed površinom velik oko 500 km^2, bio je slabo naseljen zbog toga što su brojne obitelji odlazile iz Našica jer su zemljišta bila zapuštena i neobrađena. Tada je barun Marko III. Pejačević (1694.-1762.) počeo plaćati onima koji su dovodili seljake na njegov posjed te se tako tijekom vremena broj selišta povećavao, a našička gospoštija postala je jedna od najbogatijih u Slavoniji.[97]

Upravo u 19. stoljeću započinje intenzivniji gospodarski razvoj grada. Doseljavaju se brojni trgovci i obrtnici koji otvaranjem radnji pridonose razvoju Našica kao trgovišta. Bržem razvoju grada doprinijela je i izgradnja željezničke pruge Našice-Kapela s odvojkom za Požegu 1894. godine te pruge St. Lorenz-Noskovci-Slatina-Našice 1895. godine[98] koja je omogućila bolju povezanost Našica s drugim gradovima Monarhije.[99] Tada započinje i intenzivnija gradnja prizemnih i jednokatnih javnih ili stambeno-poslovnih građevina u stilu ranog i visokog historicizma.[100] Kao dominantne točke u gradu oko kojih započinje gradnja novih objekata ističu se franjevački samostan s crkvom sv. Antuna Padovanskog, veliki dvorac obitelji Pejačević te između njih glavni trg koji tada počinje poprimati pravi oblik gradskog trga.

Obitelj Pejačević 1811./1812. godine započinje gradnju svog velikog dvorca u središtu grada, uklanjaju se ostaci nekadašnje župne crkve Presvetog Trojstva i starog groblja te tako polako dolazi do oblikovanja novog trga. Stvara se novi prostor za gradnju novih javnih zgrada kao što su zgrade Našičke štedionice, ljekarne, svratišta (stari hotel), kasina i kina. (Slika 6.)

[97] Obad-Šćitaroci, 1998., 212.
[98] Ćurak, 2020., 35.
[99] Brdarić (ur.), 1989., 7-8.
[100] KOOS, Ivanušec, Revald-Radolić, Kretić, 2005., 24.

Slika 6. Pogled prema glavnom trgu sa zapada

Na mjestu gdje se nekada nalazila župna crkva Presvetog Trojstva postavljen je 1858. godine pil s kipom Blažene Djevice Marije.[101] (Slika 7.) Spomenik je na tom mjestu stajao sve do 1947. godine kad je srušen od strane komunističkih vlasti. Franjevci su ga tada pohranili u svoj samostan te su ga 1976. godine postavili na novo postolje ispred istočnog krila samostana.[102]

[101] Belavić, 1995., 39.
[102] Lučevnjak, 2016., 52.

Slika 7. Glavni trg s kipom Blažene Djevice Marije (u pozadini Našička štedionica i ljekarna)

Na zapadnoj strani trga dominira franjevačka crkva sa samostanom. (Slika 8.) Objekti uz samostan prikazani na ovoj razglednici danas više ne postoje. U prvoj, najdužoj zgradi s lijeve strane bila je sudska uprava, a do nje trgovina.[103] Riječ je o jednostavnim prizemnim baroknim građevinama s visokim krovištima za koje se pretpostavlja da su možda nekada pripadale franjevačkom samostanu pošto su bile smještene u njegovoj neposrednoj blizini.[104]

[103] Majer, 1980., 6.
[104] KOOS, Ivanušec, Revald-Radolić, Kretić, 2005., 23.

Slika 8. Zapadna strana glavnog trga

U drugoj polovini 19. stoljeća barokne prizemnice bile su zamijenjene historicističkim, a na mjestu gdje je bio jarak koji je odvajao nogostup od prometnice zasađen je drvored.[105] (Slika 9.)

Slika 9. Zapadna strana glavnog trga

[105] KOOS, Ivanušec, Revald-Radolić, Kretić, 2005., 24–25.

Osim glavnog trga, područje grada Našica u 19. stoljeću obuhvaćalo je tadašnju Županijsku ulicu (danas Strossmayerova ulica) koja se preko trga spajala s Imbrišimovićevom ulicom (danas Ulica kralja Tomislava), te Preradovićevu ulicu (danas Ulica braće Radića) na istoku, dok je sjeverni dio pokrivao veliki perivoj zaključno s Našičkom rijekom.[106]

Promjene u urbanoj strukturi Našica tijekom 18. i 19. stoljeća moguće je pratiti i preko već spomenutih Jozefinskih vojnih zemljovida iz razdoblja od 1780. do 1783. godine te preko prvog državnog katastra iz 1860-ih godina.[107] Katastarska karta za našičko područje izrađena je 1862. godine, a može se pronaći u digitaliziranom obliku na portalu Arcanum Maps.[108] Uspoređujući Jozefinski katastar (Slika 5.) s prvim državnim katastrom iz 1862. godine (Slika 10. i 11.) možemo vidjeti kako veliki dio područja Našica na Jozefinskom katastru čine šume te objekti u samom centru grada oko franjevačke crkve i samostana te oko stare župne crkve Presvetog Trojstva, dok se na državnom katastarskom planu iz 1862. godine zamjećuje znatan broj građevina oko novoformiranog trga, novoizgrađenog dvorca obitelji Pejačević te u Imbrišimovićevoj, (Slika 10.) Županijskoj i Preradovićevoj ulici. (Slika 11.)

Prema legendi[109] koja se nalazi na spomenutom portalu može se zaključiti kako u samom centru grada, između velikog dvorca i samostana te oko glavnog trga, uglavnom prevladavaju kuće izgrađene od kamena ili drveta uz pokoje zgrade javne namjene. Ispod Imbrišimovićeve ulice nalazi se ranije formirana ulica koja danas nosi naziv Ulica Vladimira Nazora. Ona se dalje produžuje prema jugozapadu, a čini je niz drvenih kuća postavljenih okomito u odnosu na cestu. (Slika 10.) U Županijskoj ulici najviše su bile zastupljene zidane kuće, dok su se u Preradovićevoj ulici uglavnom gradile kuće od drveta. (Slika 11.)

[106] KOOS, 525, Osječko-baranjska županija, Grad Našice, Kulturno-povijesna cjelina grada Našica, Zapisnik sa sastanka Komisije za registraciju spomenika kulture Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Osijeku održanog 28.11.1969., predmet: Urbanistička cjelina Našice, svojstvo spomenika kulture, 2.
[107] Karač, 2009., 413.
[108] https://maps.arcanum.com/en/ (datum pristupanja: 1.12.2021.)
[109] https://www.arcanum.com/media/uploads/mapire/legend/cadastral.pdf (1.12.2021.)

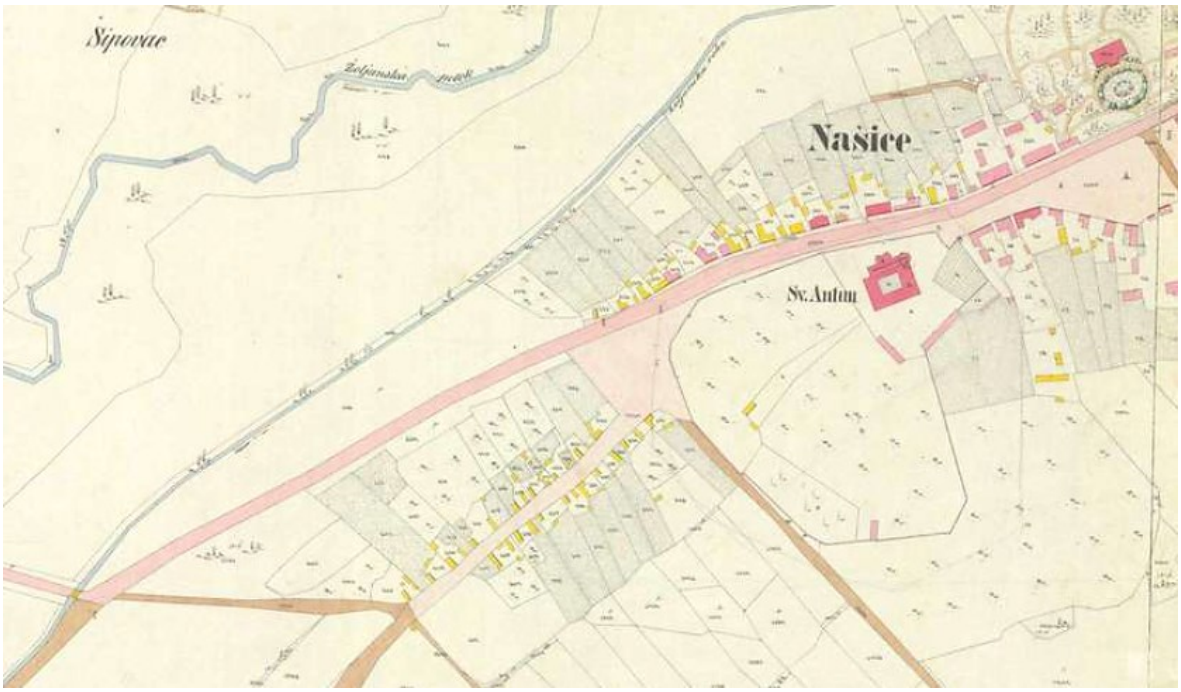

Slika 10. Katastarska karta iz 1862. godine - Glavni trg, Imbrišimovićeva ulica (danas Ulica kralja Tomislava) i Ulica Vladimira Nazora

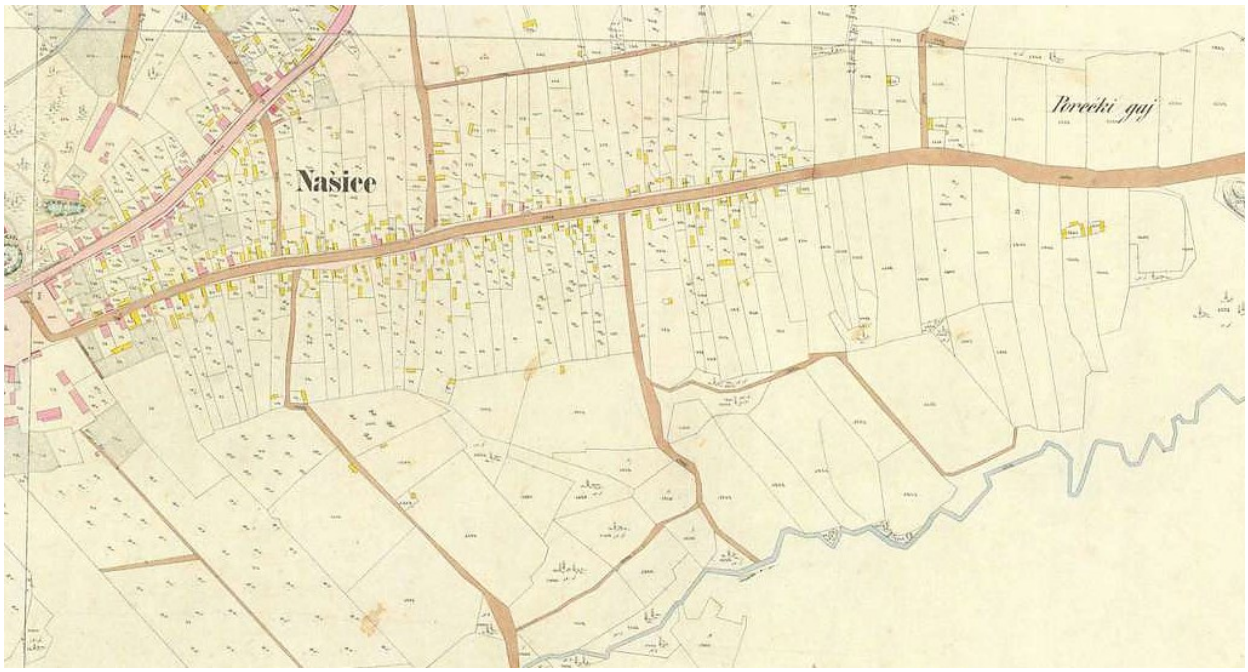

Slika 11. Katastarska karta iz 1862. godine - Županijska (danas Strossmayerova) i Preradovićeva ulica (danas Ulica braće Radića)

Groblja

Gradsko groblje

Prvo groblje u Našicama bilo je uz župnu crkvu Presvetog Trojstva koja je srušena na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće. To groblje uklonjeno je 1783. godine nakon što je car Josip II. naredio da se sva groblja premjeste izvan naselja što je i učinjeno jer se od te godine spominje novo našičko groblje. Bilo je ograđeno daskama i imalo je mala vrata. Prošireno je 1881. godine i blagoslovljeno u rujnu te iste godine.[110]

Gradsko groblje danas se nalazi u jugozapadnom dijelu grada nazvanom Matanovci, a podijeljeno je na dva dijela: na tzv. stari dio koji se proteže od Ulice Vladimira Nazora pa sve do nove mrtvačnice te na novi dio čija je formacija prema jugoistoku započela 1996. godine[111] nakon izgradnje spomenute mrtvačnice. Začeci formiranja starog dijela groblja mogu se vidjeti na katastarskoj karti Našica iz 1862. godine (Slika 12.). U zaokruženom dijelu na karti prikazani su mali križevi koji prema legendi ove katastarske karte predstavljaju groblje. Upravo se stoga ovaj dio groblja može smatrati najstarijim dijelom starog groblja koji bi danas odgovarao njegovom zapadnom dijelu. Taj dio označen je i na drugoj karti koja prikazuje sadašnje stanje (Slika 13.).

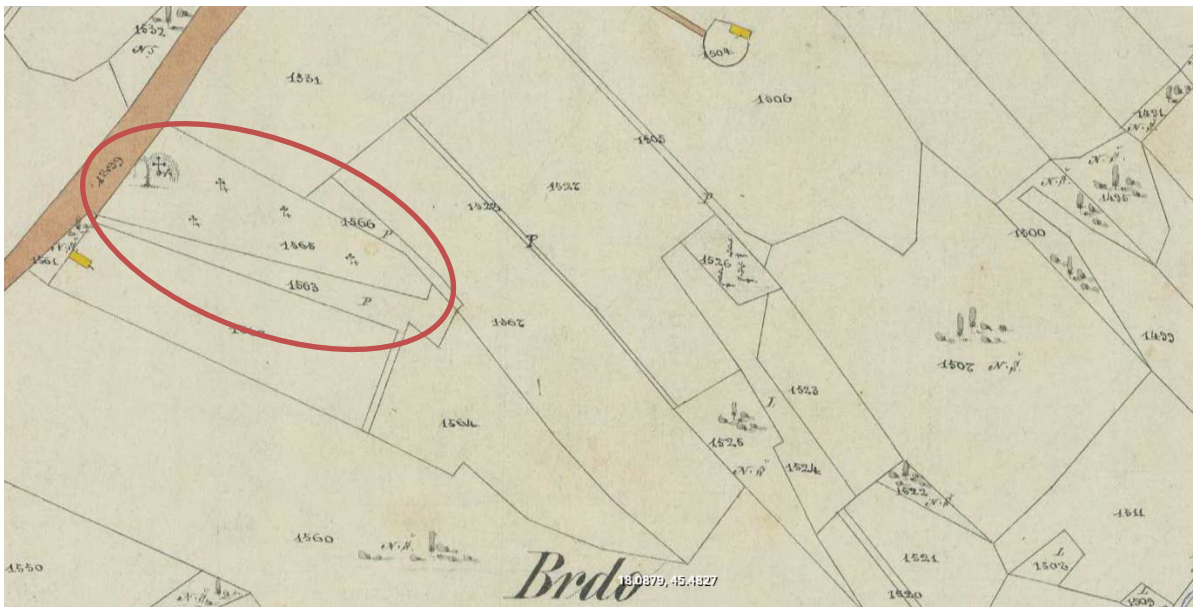

Slika 12. Najstariji dio groblja na katastarskoj karti Našica iz 1862. godine

[110] Cvekan, 1981., 137–139.
[111] Kranjčev, 2005., 92.

Slika 13. Gradsko groblje u Našicama danas

Groblje je ograđeno samo na sjeverozapadnom dijelu gdje se nalazi i glavni ulaz. Osim iz Ulice Vladimira Nazora na sjeverozapadu, do groblja se može doći i sa sjeveroistoka iz Ulice Josipa Kozarca nakon koje slijedi prilazna cesta koja vodi do mrtvačnice i novog dijela groblja.

Nakon izgradnje mrtvačnice 1996. godine uslijedilo je i proširenje groblja koji sada čini tzv. novi dio groblja. Tada je uređena spomenuta prilazna cesta zajedno s okolišem od strane poduzeća SCAT-ING d.o.o. Našice. Na ovom proširenju groblja radilo je isto poduzeće koje je bilo zaduženo za projektiranje mrtvačnice - „Portal“, poduzeće za inženjering i projektiranje u povijesnom i recentnom graditeljstvu s p. o. u Zagrebu.[112]

Mrtvačnica će biti kasnije obrađena u posebnom potpoglavlju naslovljenom „Grobna arhitektura“ koje se nalazi u sklopu arhitekture 20. stoljeća.

Židovsko groblje

Židovsko groblje nalazi se u urbaniziranom dijelu Našica u novonastaloj Ulici Mavre Špicera.[113] Ta ulica je nakon Drugog svjetskog rata simbolički nazvana Ulica žrtava fašizma,[114] a odlukom

[112] Kranjčev, 2005., 92–93.
[113] Bošnjaković, 2011., 95.

Gradskog vijeća Grada Našica ulica je u prosincu 2002. godine preimenovana u Ulicu Mavra Špicera.[115]

Površina groblja iznosi 3.193 m^2. Ulaz je s južne strane, a samo groblje ograđeno je betonskim stupićima i žičanom ogradom. S obzirom na raspored grobnih mjesta, groblje je podijeljeno na dva dijela: u prvom je dijelu prvih deset redova, a drugi dio čine ostala tri reda. Zbog devastacije groblja koja je uslijedila nakon 1942. godine, danas je dosta teško procijeniti koliko je osoba sahranjeno na ovome groblju s obzirom da je pri tome veliki dio nadgrobnih spomenika uništen i premješten s groblja. Prema popisu iz 2009. godine utvrđeno je da postoje 203 grobna mjesta od kojih je uspješno identificirano 179 pokojnika. Od sačuvanih nadgrobnih spomenika uglavnom prevladavaju vertikalne stele i obelisci izrađeni od raznih materijala poput mramora, granita, betona ili opeke. Prema podacima sa spomenika može se vidjeti da je dio njih izrađen u Osijeku, Zagrebu, Vinkovcima i Požegi, a dio i u inozemstvu (Graz). Pored groblja se nekada nalazila i kuća za čuvara te spremište za kola kojim su se prevozili pokojnici i pogrebna oprema.[116] (Slika 14.)

Prema popisima grobnih mjesta koji su provedeni 1993. te ponovo 2009. godine utvrđen je najraniji ukop na ovom židovskom groblju. Riječ je o prvom grobu u prvom redu groblja u kojem su sahranjene dvije osobe s naznačenom 1820. i 1822. godinom. Dokaz za ove najranije ukope leži u tome da se ovdje radi o grobovima koji su smješteni na samom početku groblja.[117]

Što se tiče posljednjeg ukopa na ovom groblju, preko sačuvanih nadgrobnih ploča može se utvrditi da je posljednji ukop bio 1940. godine. Međutim, gospodin Branko Polić tvrdi da je njegova baka Sida Pollak sahranjena na ovom groblju u siječnju 1942. godine te je tako ovom tvrdnjom ukop Side Pollak uzet kao posljednji ukop na židovskom groblju u Našicama.[118]

[114] Brdarić, 1998., 416.
[115] Lučevnjak, 2011., 121.
[116] Bošnjaković, 2011., 95–99.
[117] Isto, 97.
[118] Isto, 100.

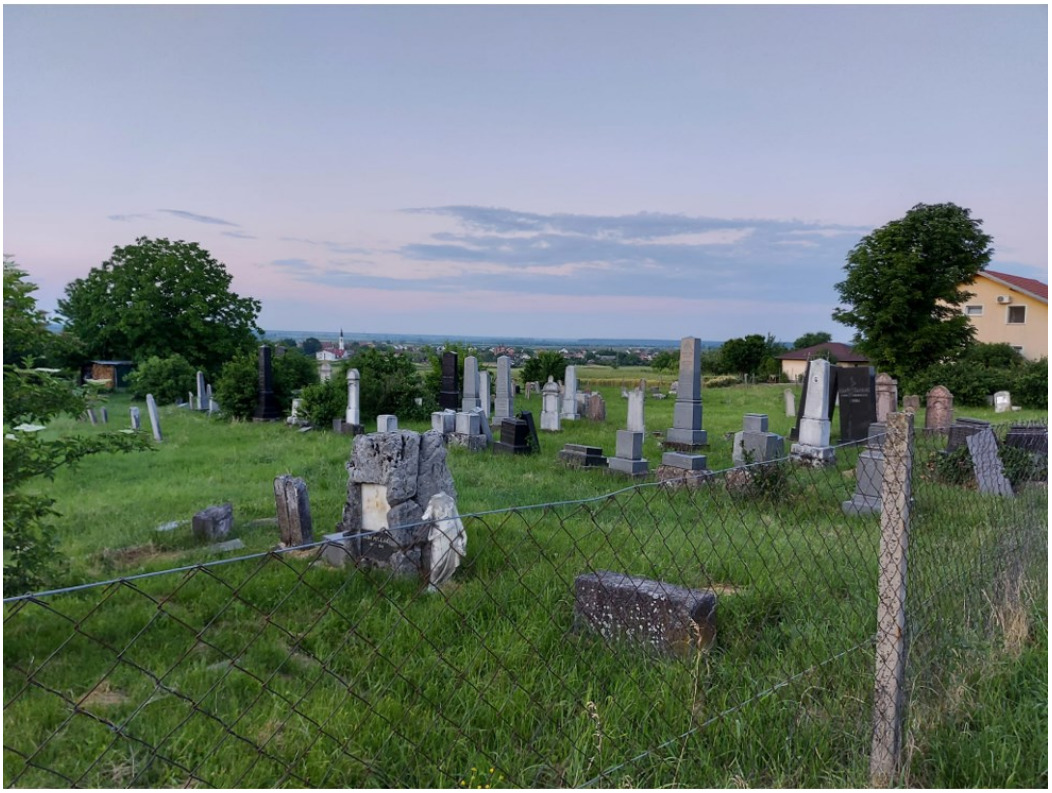

Slika 14. Židovsko groblje danas

ARHITEKTURA NAŠICA U 19. STOLJEĆU

Kao i u ostatku srednje Europe i Hrvatske u arhitekturi Našica prve polovine 19. stoljeća prevladava kasni barok te klasicizam, a druge polovine 19. stoljeća historicizam, odnosno povratak starijim stilskim oblicima poput baroka, renesanse, gotike, romanike koji će uz prefiks neo tvoriti niz zasebnih neostilova. Najpoznatiji primjeri historicizma u Našicama su objekti koje je dala podići obitelj Pejačević, a to su veliki dvorac smješten unutar perivoja, neogotička kapelica istaknutog arhitekta Hermana Bolléa te kasniji neoklasicistički dvorac Marka Pejačevića (tzv. mali dvorac). Historicizam je prevladao i u oblikovanju pročelja kuća novonastalog građanstva, uglavnom židovskih korijena, a neke od poznatijih su kuća obitelji Goldfinger u samom centru grada te kuća obitelji Singer koja se nekada nalazila na uglu Ulice Vatroslava Lisinskog i J. J. Strossmayera. Spominjući židovsku zajednicu svakako treba istaknuti da je u Našicama nekada postojala i reprezentativna dvotoranjska sinagoga također oblikovana u tada aktualnim neostilovima. Historicizam nije zaobišao ni javnu arhitekturu kako pokazuje zgrada prve našičke Pučke škole kao i zgrade koje se nalazile na glavnom našičkom trgu, a to su ljekarna i Našička štedionica.

U historicističkoj arhitekturi Našica, kako javnoj tako i stambenoj, dominiraju neorenesansni i neoklasicistički elementi uz pokoje detalje neobaroknog stila. Uglavnom se radi o prizemnicama i jednokatnicama prekrivenim jednostavnim dvostrešnim krovom. Posebna pažnja bila je usmjerena na ukrašavanje otvora spomenutim historicističkim elementima. Dio tih historicističkih zgrada koje će biti obrađene u ovom radu izgubio je svoj nekadašnji izgled raznim adaptacijama, ali je njihovo prvotno rješenje ostalo dokumentirano zahvaljujući starim razglednicama grada Našica.

U ovom pregledu arhitekture 19. stoljeća najprije će biti obrađen kompleks velikog dvorca obitelji Pejačević koji, osim samog dvorca, obuhvaća i veliki perivoj s popratnim objektima. Ovaj dvorac je uz franjevačku crkvu i samostan postavio temelje urbanog razvoja grada te se zbog toga u ovom pregledu navodi prvi. Nakon toga, daljnji pregled arhitekture podijeljen je na sakralnu i sepulkralnu, javnu te stambenu arhitekturu. Zbog nedostatka izvora i informacija, pregled stambene arhitekture 19. stoljeća ograničen je samo na objekte koji su nekada bili u vlasništvu židovskog stanovništva.

Prije samog pregleda arhitekture 19. stoljeća, slijedi kratak osvrt na povijest obitelji Pejačević koja je ostavila duboki trag u razvoju ovoga grada.

Obitelj Pejačević

Obitelj Pejačević jedna je od najznačajnijih obitelji s područja Slavonije i Srijema koja je tijekom 19. i 20. stoljeća odigrala ključnu ulogu u političkom, gospodarskom i kulturnom životu ne samo Slavonije, već i ostalih dijelova Hrvatske istaknuvši se ponajprije gradnjom reprezentativnih dvoraca u Rumi, Retfali, Virovitici, Podgoraču i u Našicama te po velikoj zbirci umjetnina od koje je velik dio ostao sačuvan do danas. Iz ove obitelji potekla su dva hrvatska bana, Ladislav i njegov sin Teodor, te Dora Pejačević (1885.-1923.), danas poznata kao prva hrvatska skladateljica. Svakako valja još istaknuti i da je ova obitelj financijski potpomagala gradnju škola i podizanje oltara i kapelica u crkvama.[119]

Veliki doprinos u proučavanju povijesti obitelji dao je grof Julijan Pejačević (1833.-1906.) koji je iza sebe ostavio šest knjiga u kojima je objasnio njihovo podrijetlo.[120] Prema njemu, obitelj Pejačević vuče porijeklo od Parčije, sina bosanskog kralja Stjepana Dabiše Kneževića. Kasnije, u 16. stoljeću, jedan od njegovih potomaka, nazvavši se po gradu Pejačevu u Bugarskoj, utemeljuje lozu Pejačevića. Nakon toga, Pejačevići se najprije nastanjuju u Ugarskoj, a kasnije i u Slavoniji, točnije u Osijeku, gdje barun Marko II. (1664.-1727.) kupuje kuću. Njegov sin Josip (1710.-1787.) 1734. godine kupuje našički posjed za 18.000 forinti, a ubrzo postaje vlasnik i ostalih obiteljskih posjeda u Slavoniji. Josip Pejačević značajan je i po tome što je dobio nasljednu grofovsku titulu od Marije Terezije 1772. godine. Nakon njegove smrti, njegova tri sina Žigmund I. (1741.-1806.), Karlo III. Ferdinand (1745.-1815.) i Antun III. (1749.-1802.) nasljeđuju njegove posjede te utemeljuju tri grane: rumsko-retfalačku, virovitičku i našičku.[121] Utemeljitelj našičke grane bio je Karlo III. Ferdinand Pejačević. On je nakon smrti svoje prve supruge otišao u Šopron gdje se na kraju i trajno nastanio,[122] a brigu o našičkom posjedu preuzeo je njegov brat Žigmund, a onda, nakon njegove smrti, Karlov sin Vincent Pejačević (1780.-1820.) koji 1811./1812. godine na mjestu prvotne kurije daje sagraditi dvorac u kojem je neko vrijeme živio sa svojom obitelji. Njega nasljeđuje njegov polubrat Ferdinand Pejačević (1800.-1878.) koji je više vremena provodio u Šopronu nego u Našicama. Tek se njegov sin Ladislav Pejačević (1824.-1901.) trajno nastanio u Našicama. Upravo je Ladislav u drugoj polovini 19. stoljeća angažirao šopronskog arhitekta Ferenca Storna s ciljem da dvorac preuredi i proširi.[123] Osim toga, Ladislav je, potičući doseljavanje Slovaka i Nijemaca, doprinio stvaranju novih

[119] Maković, Damjanović, 2013., 8–9.
[120] Najcer Sabljak, 1999., 190.
[121] Najcer Sabljak, 2002., 209–210.
[122] Najcer Sabljak, Lučevnjak, 2014., 18.
[123] Isto, 20.

naselja poput Markovca, Jelisavca i Velimirovca, a omogućio je i osnivanje industrijskog naselja Đurđenovac.[124] Zanimljivo je spomenuti da su navedena naselja dobila imena po Ladislavovoj djeci i jednom od njegovih unuka. Markovac je dobio ime po njegovom sinu Marku koji je umro 1879. godine u sedamnaestoj godini života.[125] U spomen na njega izgrađena je i kapelica o kojoj će više riječi biti u poglavlju „Sakralna i sepulkralna arhitektura". Jelisavac je nazvao po svojoj kćeri Elizabeti/Jelisaveti (1860.-1884.),[126] a Velimirovac po unuku (Teodorovom sinu) Velimiru (1883.-1927.).[127] Ladislav je stvorio i zavidnu političku karijeru postavši prvim hrvatskim banom iz obitelji Pejačević. Tu dužnost obnašao je od 1880. do 1883. godine.[128] Nakon Ladislavove smrti našički posjed preuzima njegov sin Teodor Pejačević (1855.-1928.) koji je svog oca naslijedio i u političkim dosezima također bivajući hrvatskim banom od 1903. do 1907. godine.[129]

Posljednji vlasnik našičkog posjeda bio je Petar Pejačević (1908.-1987.), Teodorov unuk. Za vrijeme Drugog svjetskog rata on s obitelji boravi u Madridu jer je ondje imenovan veleposlanikom NDH.[130] Tijekom rata njihove objekte je koristila vojska, a kako jedno vrijeme dvorac uopće nije bio zaštićen, dio njihove imovine bio je ukraden ili uništen.[131] Nakon osnivanja i smještaja Zavičajnog muzeja u veliki dvorac obitelji Pejačević 1974. godine, započinje se prikupljati i istraživati građa vezana uz samu obitelj.[132] Danas potomci obitelji Pejačević žive posvuda po Europi i Svijetu.[133]

Kompleks velikog dvorca obitelji Pejačević

Do sada je u stručnoj literaturi veliki dvorac obrađen u radu Jasminke Najcer Sabljak koji je objavljen u Našičkom zborniku broj 4.[134] Drugi značajan izvor je knjiga *Dvorci i perivoji u Slavoniji: od Zagreba do Iloka* autora Mladena Obada Šćitarocija i Bojane Bojanić Obad Šćitaroci[135] u kojoj je osim dvorca opisan i perivoj koji ga okružuje. U novije vrijeme objavljena

[124] Najcer Sabljak, Lučevnjak, 2014., 21.
[125] Lučevnjak, 1999., 61.
[126] Lučevnjak, 2007.b, 14.
[127] Isto.
[128] Najcer Sabljak, Lučevnjak, 2014., 21.
[129] Isto, 27.
[130] Najcer Sabljak, 2002., 210.
[131] Najcer Sabljak, Lučevnjak, 2014., 31.
[132] Isto.
[133] Najcer Sabljak, 2002., 211.
[134] Najcer Sbljak, 1999.
[135] Obad-Šćitaroci, 1998.

je i monografija arhitekta Ferenca Storna koji je projektirao pregradnju dvorca 60-ih i 70-ih godina 19. stoljeća.[136] Od velike koristi bila je i Konzervatorska studija velikog dvorca Pejačević u Našicama čiji su autori Tone Papić i njegov suradnik Marko Tokić. Studija je izrađena 2017. godine, a u njoj je, uz detaljan opis dvorca, prikazano postojeće stanje građevine. Prikazana su i istražna sondiranja na građevini te je na kraju iznesen prijedlog prezentacije.

Veliki dvorac obitelji Pejačević nalazi se sa sjeverne strane glavnog našičkog trga, unutar perivoja, u samom centru grada. Perivoj je od glavnog trga odijeljen ogradom, a dvorac se nalazi kojih šezdesetak metara dalje. Do glavnog ulaza na južnoj strani dvorca dolazi se dvjema polukružnim stazama posutim šljunkom. Te staze također vode i do bočnih pročelja pa sve do sjeverne strane dvorca.[137]

Prva faza gradnje

Gradnja dvorca u svojoj prvoj fazi prije pregradnje trajala je od 1811. do 1812. godine,[138] a kako je tada glavno sjedište obitelji bila Virovitica, izveden je dosta jednostavno i skromno u stilu kasnoga baroka s elementima klasicizma.[139] Zahvaljujući jednom crtežu iz knjige Julijana Pejačevića danas znamo kako je dvorac izgledao prije pregradnje.[140] (Slika 15.) Na tom crtežu na kojem je prikazano glavno (južno) pročelje može se vidjeti da je izvorni dvorac bio kraći od današnjeg ne samo za širinu bočnih kula nego i za jedno prozorsko polje sa svake strane. Trijem i altana dimenzijama i izgledom odgovaraju donjem dijelu današnjeg rizalita u središtu te se stoga može zaključiti kako ovaj crtež vjerno prikazuje izgled dvorca u prvoj fazi gradnje.[141]

[136] Kiss, Grászli, 2009.
[137] AGN, Papić, Tokić, 2017., 3.
[138] Obad-Šćitaroci, 1998., 213.
[139] Lučevnjak, 2006., 354-355.
[140] AGN, Papić, Tokić, 2017., 29.
[141] Isto, 30.

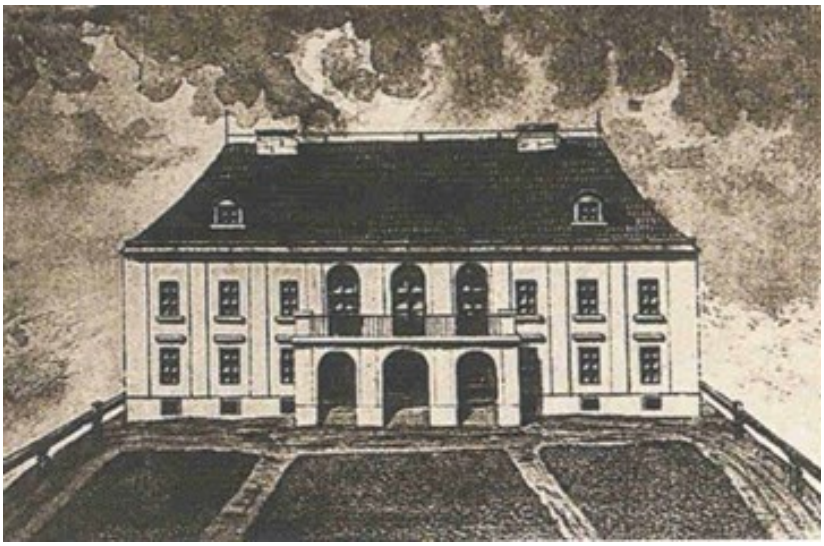

Slika 15. Dvorac obitelji Pejačević prije pregradnje, južno (glavno) pročelje

Kako na katastarskoj karti iz 1862. godine nije ucrtana altana na sjevernom pročelju, pretpostavlja se da je ona također nastala pri pregradnji dvorca 1865. godine.[142] (Slika 16.) Još jedan dokaz za navedenu tvrdnju je jedna varijanta Stornovog nacrta pregradnje sjevernog pročelja na kojem nije prikazana altana.[143] (Slika 17.)

Slika 16. Katastarska karta iz 1862. godine

[142] AGN, Papić, Tokić, 2017., 31.
[143] Isto.

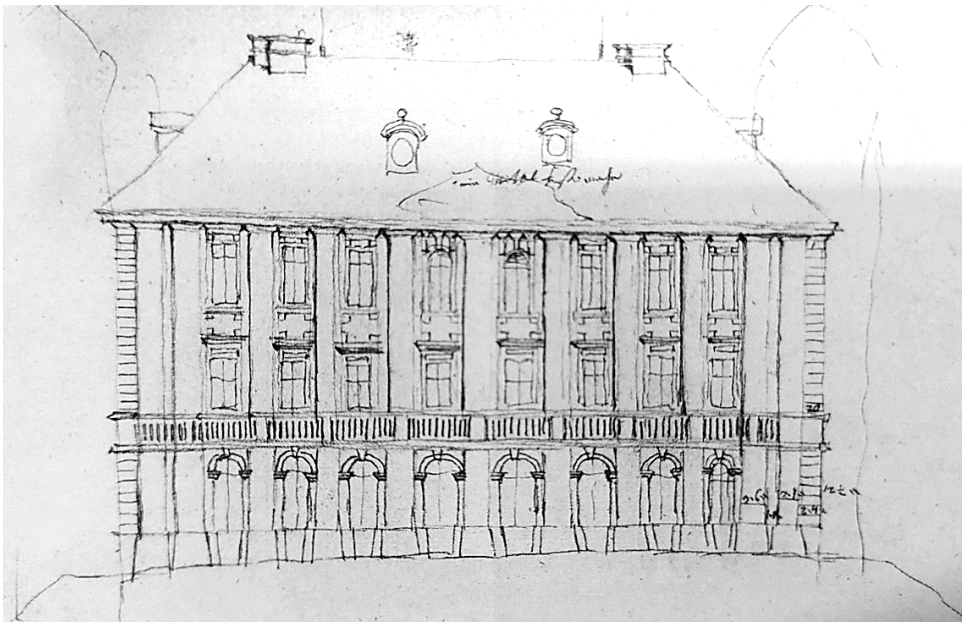

Slika 17. Nacrt sjevernog pročelja

U spomenutoj knjizi Julijana Pejačevića u tekstu koji stoji uz fotografiju piše da je dvorac izgrađen između 1806. i 1810. godine i da je nekoliko puta uljepšavan, a posebno 1850. godine. U novijoj literaturi navodi se da je dvorac građen 1811. i 1812. godine, a prvi je to otkrio o. Placido Belavić na početku 20. stoljeća koristeći podatke iz franjevačkog samostana.[144]

Druga faza gradnje - pregradnja

Nakon što su prodajom virovitičkog posjeda 1841. godine Našice postale glavno sjedište obitelji,[145] uslijedila je dogradnja dvorca, nakon koje je ova građevina dobila svoj današnji izgled.[146] Dvorac je tada uređen u neorenesansno-neobaroknom stilu te se stoga ovaj dvorac može uzeti i kao rani primjer neobaroknog stila u Hrvatskoj.[147]

Obitelj Pejačević angažirala je šopronskog arhitekta Ferenca Storna, a o tome svjedoče računi, pisma te skice i planovi.[148] Pejačevići su sa Stornom bili povezani preko jedne palače u gradu Šopronu. Naime, Storno se sa svojom obitelji uselio u kuću koja je bila povezana s palačom obitelji Pejačević te se između njih vrlo brzo razvilo prijateljstvo. Storno je bio poznati šopronski graditelj, restaurator i sakupljač umjetnina, a prije nego što je odlučio upisati münchensku

[144] AGN, Papić, Tokić, 2017., 29.
[145] Lučevnjak, 2006., 355.
[146] Najcer Sabljak, 1999., 192.
[147] Damjanović, 2020., 239.
[148] Kiss, Grászli, 2009., 25.

Akademiju bavio se dimnjačarstvom. On je danas poznat kao jedan od najznačajnijih arhitekata mađarskog historicizma.[149] Osim na pregradnji velikog dvorca u Našicama, obitelj Pejačević angažirala ga je i na preuređenju dvorca na imanju u Zalabéru te na uređenju interijera palače u Šopronu.[150] Storno je tijekom svog života izveo i stilsko restauriranje na nekoliko crkvi i kapela od kojih svakako valja spomenuti restauraciju crkve benediktinske opatije u Pannonhalmi.[151]

Storno prvi puta dolazi u Našice 1862. godine zajedno s grofom Julijanom Pejačevićem. Tada radi prve skice i predlaže verziju s četiri ugaone kule. Kasnije je ta zamisao odbačena, a Pejačevići su se ipak odlučili za dvije ugaone kule s istaknutim rizalitom na glavnom pročelju.[152] (Slika 18.) Osim toga, Storno je izradio i planove za uređenje unutrašnjosti[153] od kojih neki, a osobito oni koji su bili detaljno izrađeni, nisu ostali sačuvani, a pretpostavlja se da su oni bili u vlasništvu obitelji Pejačević i da su za vrijeme Drugog svjetskog rata uništeni. Ostale su sačuvane skice preinaka te neki nedovršeni planovi, a preko njih se najbolje može rekonstruirati Stornov stil.[154] Stil u kojem je Storno radio nazivao ga je Kaiser-styl u kojem je kombinirao kasnobarokne, klasicističke i renesansne motive s elementima Altdeutsch stila (odnosno njemačke neorenesanse). Pretpostavlja se da su svi radovi bili dovršeni do 1870. godine. Tada reprezentativni našički dvorac postaje glavno boravište našičke grane obitelji Pejačević, a njihova palača u Šopronu služi kao mjesto za odmor te kao dom ostalim članovima obitelji koji nisu bili direktni nasljednici našičkog posjeda.[155]

[149] Pajrić, 2014., 58.
[150] Isto, 58–59.
[151] Kiss, Grászli, 2009., 89–91.
[152] Pajrić, 2014., 58.
[153] Isto.
[154] Kiss, Grászli, 2009., 33.
[155] Pajrić, 2014., 58.

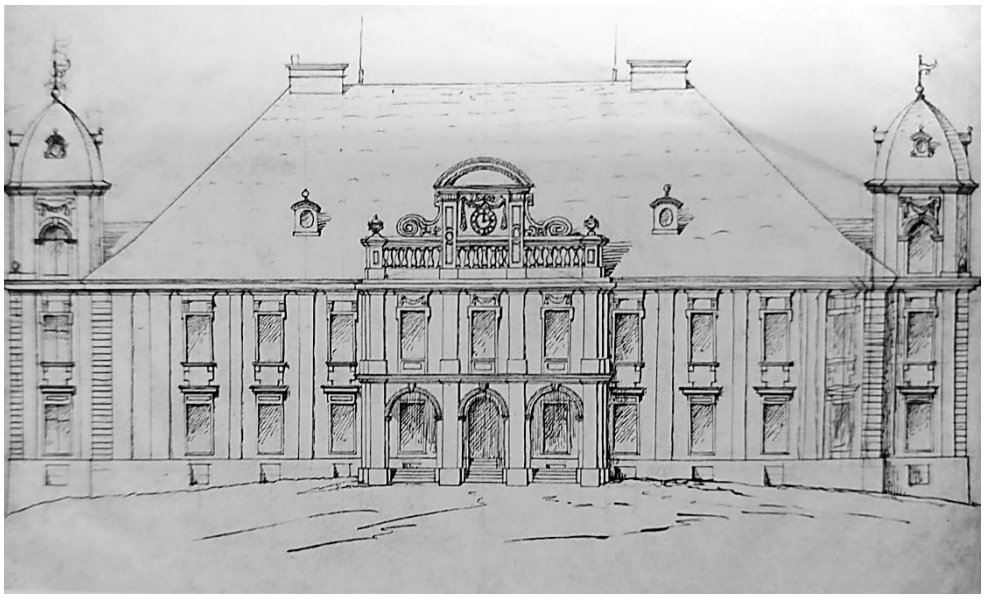

Slika 18. Nacrt glavnog pročelja (realizirani)

Pri pregradnji, pravokutnoj osnovi dvorca dodane su dvije rizalitno istaknute kule na bočnim stranama, istaknuti rizalit u središnjem dijelu glavnog (južnog) pročelja te altana na sjevernom pročelju. Četveroslivni mansardni krov pokriva pravokutno tijelo dvorca,[156] dok bočne kule završavaju limenim kupolama na čijim se vrhovima nalaze tornjići koji su nekada imali funkciju dimnjaka.[157] Zbog toga što je dvorac smještan na uzvisini, on je s južne strane koja gleda na glavni našički trg jednokatan, a sa sjeverne strane prema perivoju dvokatan.[158]

Na glavnom južnom pročelju prostor između prozora ukrašen je pilastrima koji se protežu na dvije etaže. Pilastri na rizalitno istaknutom dijelu nešto su tanji, a pošto ih prekida međukatni vijenac protežu se kroz samo jednu etažu.[159] U tom novoizgrađenom dijelu pročelja dodane su tri prostorije i iznad njih terasa.[160] Na vrhu je atika unutar koje je smješten sat izrađen u radionici osječkog majstora Aloisa Flambacha.[161] Balustradu krase volute i bokari s cvijećem, a ostatak rizalitno istaknutog dijela također je ukrašen raznim antičkim motivima poput lovorovog vijenca, mutula i meandra.[162] (Slika 19., 20., 21.)

[156] AGN, Papić, Tokić, 2017., 5.
[157] Najcer Sabljak, 1999., 192.
[158] Obad-Šćitaroci, 1998., 214.
[159] AGN, Papić, Tokić, 2017., 5.
[160] Najcer Sabljak, 1999., 192.
[161] Kiss, Grászli, 2009., 25.; Alois Flambach bio je poznati osječki graditelj, a ne urar. Moguće da je ovdje riječ o osobi istog imena i prezimena, a možda su navedeni autori greškom pomislili da je urar misleći na izvedbu radova u gornjem dijelu dvorca od strane Aloisa Flambacha (Damjanović, 2009.).
[162] Najcer Sabljak, 1999., 192.

Slika 19. Dvorac obitelji Pejačević nakon pregradnje, južno (glavno) pročelje

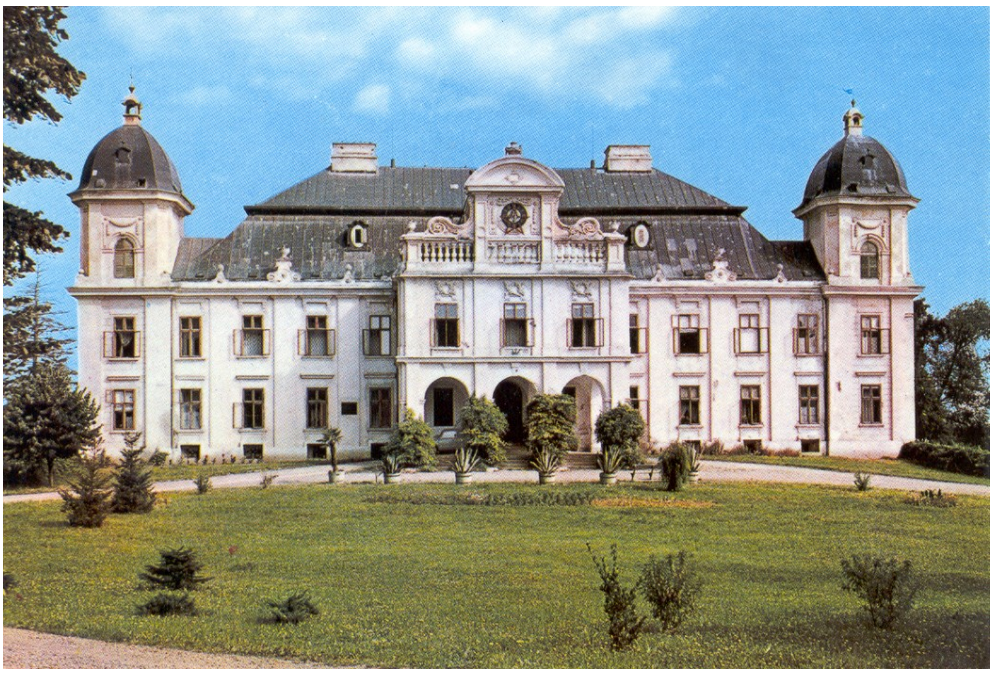

Slika 20. Dvorac obitelji Pejačević nakon Drugog svjetskog rata, južno (glavno) pročelje

Slika 21. Dvorac obitelji Pejačević danas, južno (glavno) pročelje

Sjeverno pročelje oblikovano je na sličan način kao i južno, jedina je razlika što se ovdje, zbog nagiba terena, vide i prozori suterena koji završavaju polukružnim lukom. Oni su od prozora u prizemlju i na prvom katu odvojeni prepletenim meandrom koji s ograde altane kontinuirano teče duž sjevernog pročelja.[163] (Slika 22.)

[163] AGN, Papić, Tokić, 2017., 6.

Slika 22. Dvorac obitelji Pejačević, sjeverno pročelje

Uređenje unutrašnjosti

Što se tiče organizacije prostora, dvorac je podijeljen na podrumski prostor, suteren, prizemlje i prvi kat. Postoje dva podrumska prostora. Jedan je unutar, a drugi je izvan perimetra dvorca u osi altane. U ta dva podrumska prostora ulazi se s bočnih strana dvorca. Iznad podrumskog prostora je suteren, a ondje su prostorije raspoređene oko središnjeg hodnika. Dijele se na prostorije namijenjene posluzi i one se nalaze s desne strane, a s lijeve strane su prostorije za zabavu i učenje. U dijelu koji je bio namijenjen zabavi i razonodi nalazio se glazbeni salon bogato ukrašen štukaturama. Na suprotnoj strani bila je knjižnica, a pored nje se nalazio mali hodnik s liftom koji je bio ugrađen u zid. S druge strane je jednokrako stubište koje vodi u prizemlje. Na istočnoj strani suterena nalaze se prostorije za koje se pretpostavlja da su služile za pripremanje hrane.[164]

U prizemlju su prostorije raspoređene oko hodnika i predvorja u kojem se nalazi reprezentativno dvokrako stubište. U osi glavnog ulaza nalazio se crveni salon koji je imao pristup terasi s koje se pruža pogled na prekrasan park. Iz crvenog salona preko dvokrilnih vrata dolazilo se do žutog salona,[165] a na suprotnoj strani bila je prostorija za pušače te blagovaonica.[166] (Slika 23.)

[164] Najcer Sabljak, 1999., 194.
[165] Isto, 195.

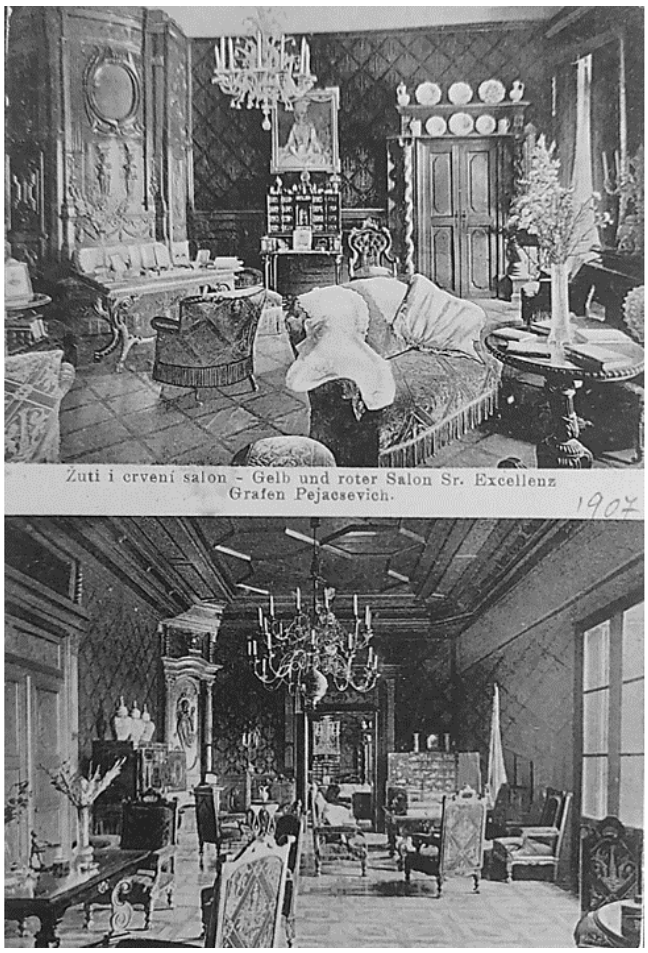

Slika 23. Žuti i crveni salon

Već spomenuto dvokrako stubište koje vodi na prvi kat ukrašeno je štukaturom s motivima vijenaca, mašni i školjki, dok samo drveno stubište krasi kamena ograda s *motivom eliptičnog prepletenog meandra*.[167] (Slika 24.)

[166] AGN, Papić, Tokić, 2017., 6.
[167] Najcer Sabljak, 1999., 196.

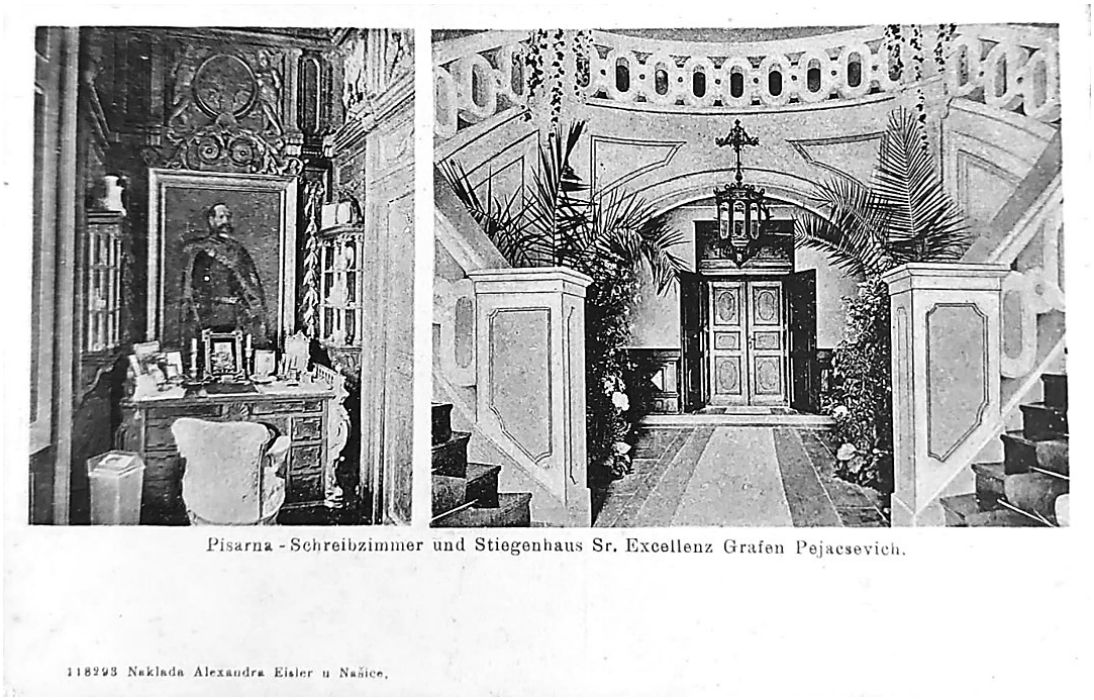

Slika 24. Dvokrako stubište kod glavnog ulaza koje vodi na kat

U spomenutoj drugoj fazi kada je dvorac bio preuređen, iznad altane niknule su nove prostorije na mjestu gdje je nekada bila terasa. U tim su prostorijama bile spavaće sobe za služinčad i djecu. Taj se prostor naziva galerija, a do nje se dolazilo preko jedne prostorije kod predvorja. Središnja prostorija iznad crvenog salona bila je prvotno podijeljena na tri dijela. Tu su bile dječje sobe, a danas je to jedna velika prostorija koja služi za smještaj povijesne zbirke.[168]

Adaptacije u 20. stoljeću

Obitelj Pejačević angažirala je 1917. godine arhitekta Josefa Richtera u svrhu izrade nacrta za preoblikovanje tavanskog prostora u potkrovlje. Međutim, ta ideja na kraju nije bila realizirana,[169] a izrađeni nacrti danas se čuvaju u Zavičajnom muzeju Našice.[170]

Tijekom 70-ih godina 20. stoljeća dvorac je bio nekoliko puta obnavljan. Najprije je 1971./72. izvedena obnova krovišta, a dvije godine kasnije betoniran je strop u predvorju. Sva pročelja bila su obnovljena 1977. godine. Do tada su sva bila bijela, no ovom obnovom iz 1977. godine obojana su u dvije nijanse žute boje.[171]

[168] Najcer Sabljak, 1999., 196–197.
[169] Isto, 193.
[170] AGN, Papić, Tokić, 2017., 40.
[171] Isto, 42.

Park uz veliki dvorac

Park kraj velikog dvorca smješten je u središtu urbane jezgre grada Našica. Najpoznatiji je pod nazivom veliki park u Našicama, a spominje se i kao Perivoj obitelji Pejačević.[172] U prvoj fazi gradnje perivoj je bio oblikovan samo oko dvorca, a kasnije je, nakon pregradnje, proširen sve do Našičke rijeke.[173] Dio perivoja zahvatio je autohtonu hrastovu šumu te se tako i dan danas ondje mogu naći hrastovi lužnjaci stari i preko 300 godina.[174]

Park je zajedno s dvorcem od središnjeg trga bio odijeljen ogradom koja je u donjoj zoni imala kamenu bazu, a u gornjoj metalne rešetke. (Slika 25.) Prije obnove koja je započela 2020. godine, od te ograde ostala je samo kamena baza s klasicističkim detaljima poput vaza i konzolica. Sada je ograda obnovljena u potpunosti: na obnovljene kamene baze dodane su metalne rešetke duž cijele ograde te je postavljena nova metalna kapija identična onoj izvornoj. Unutar ograde kod glavnog ulaza u dvorac i perivoj nalazi se barokna portirnica. Ona je ostala sačuvana do danas i to je zapravo jedini takav objekt koji je ostao sačuvan u sklopu perivoja na području sjeverne Hrvatske.[175]

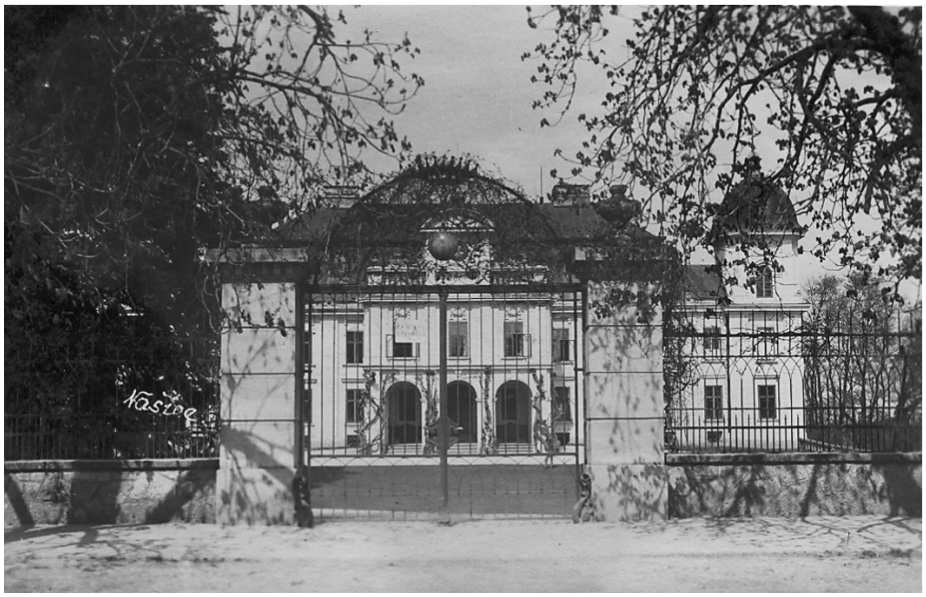

Slika 25. Metalna ograda (pogled na glavno (južno) pročelje)

[172] ARBOR d.o.o., Studija zaštite i projekt revitalizacije, Glavni projekt, Krajobrazno uređenje, Park kraj dvorca u Našicama (Veliki park u Našicama, Perivoj grofova Pejačević), projektant (autor): mr. sc. Rade Manojlović, dipl. ing. šum. krajobrazne arh., Osijek, rujan 2013., 5. (dalje AGN, Manojlović, 2013.)
[173] Najcer Sabljak, 1999., 198.
[174] Matekalo Draganović (ur.), 2002., 28.
[175] Obad-Šćitaroci, 1998., 61.

Na glavnom (južnom) pročelju stupovi rizalitno istaknutog dijela bili su ukrašeni penjačicama (glicinijama) koje su uklonjene prilikom jedne obnove dvorca, a ispred su s lijeve i desne bile posađene dvije žalosne sofore. Cvjetne gredice nalazile su se između spomenutih sofora te ispred glavnog ulaza u dvorac. Stabla četinjača posađena su sa strane, uz rub, tako da otvaraju pogled na dvorac. (Slika 26.) Parterno zelenilo i parteri ukrašeni raznim dekorativnim cvijećem okruživali su dvorac sa svih strana.[176]

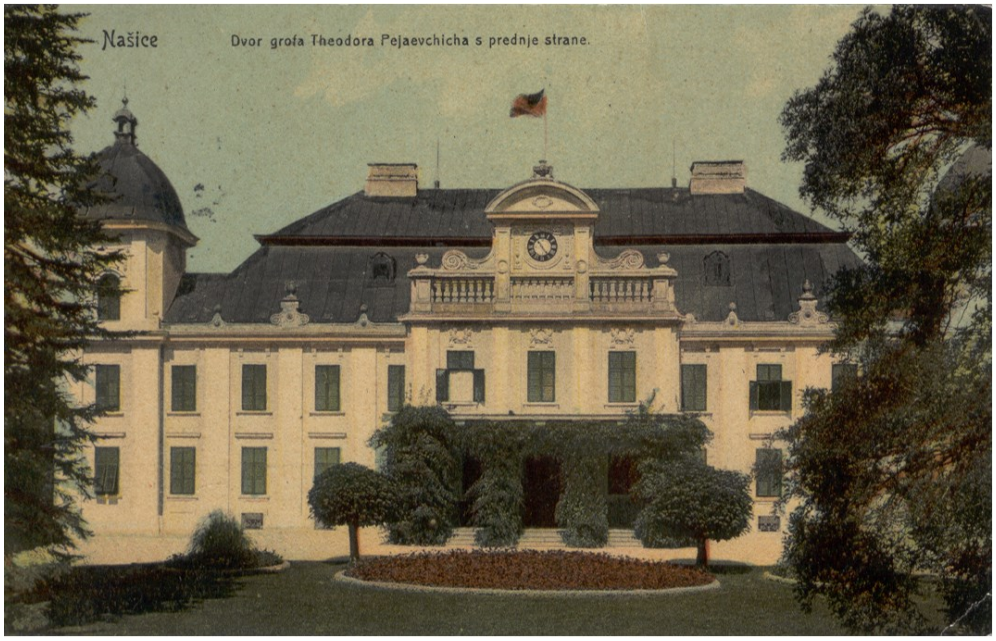

Slika 26. Južno (glavno) pročelje

Nekada se u neposrednoj blizini dvorca s jugozapadne strane nalazio i veliki natkriveni zdenac kojeg danas više nema.[177] (Slika 27.)

[176] Katruša, 2001., 46.
[177] Isto, 47.

Slika 27. Zdenac na jugozapadnoj strani dvorca

Iza dvorca pruža se pogled na njegovani travnjak i mnogobrojno drveće, među kojima su najzastupljenije četinjače, te dalje na donji dio parka s umjetnim jezerom i otočićem. Otočić je s obalom povezan malim drvenom mostom, a na otočiću se nalazi sjenica koja je ondje postavljena 1989. godine.[178] (Slika 28.)

[178] Katruša, 2001., 48.

Slika 28. Pogled s jezera prema sjevernom pročelju dvorca

S istočne strane jezera nalazio se paviljon u kojem je često obitavala skladateljica Dora Pejačević te je tako taj paviljon danas poznat pod nazivom "Dorin paviljon".[179] Nakon što je uništen u Drugom svjetskom ratu obnovljen je 1983. godine.[180] (Slika 29.)

[179] Najcer Sabljak, 1999., 199.
[180] Obad-Šćitaroci, 1998., 219.

Slika 29. Dorin paviljon

Unutar perivoja u neposrednoj blizini dvorca za vrijeme grofa Teodora Pejačevića podignut je neogotički cvjetnjak sa staklenikom koji je nažalost uništen krajem 1944. godine.[181] (Slika 30.) Od neogotičkih elemenata bili su prisutni šiljasti lukovi, filijale te tornjevi s bogato raščlanjenom zonom kruništa.[182] Taj je cvjetnjak (staklenik) služio za čuvanje egzotičnog cvijeća zimi, a na proljeće bi se sve iznosilo van i tada bi se uređivali cvjetni nasadi.[183] Na tom su mjestu pedesetih godina dvadesetog stoljeća sagrađene višestambene zgrade.[184]

[181] Katruša, 2001., 49.
[182] Najcer Sabljak, 1999., 199.
[183] AGN, Manojlović, 2013., 11.
[184] Obad-Šćitaroci, 1998., 63.

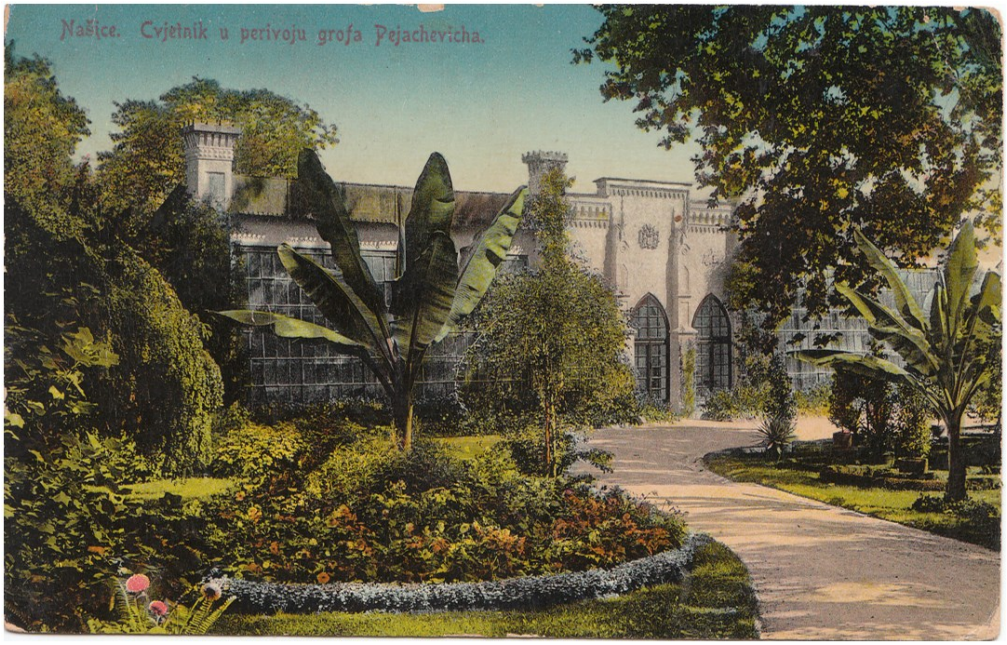

Slika 30. Neogotički cvjetnjak (staklenik)

U jednoj prizemnici izvan dvorca bila je smještena kuhinja, a s dvorcem je bila povezana preko podzemnog tunela kojim se prevozila hrana.[185] Ovaj objekt izgrađen je 1811. godine, u isto vrijeme kada se gradi i veliki dvorac obitelji u svojoj prvoj fazi.[186] Kasnije je nadograđen zbog dobivanja nove namjene, odnosno smještaja uredskih prostorija „Elektroslavonije“.[187] (Slika 31.)

[185] Najcer, 1999., 195.
[186] AGN, Bulatović, 1975., 15.
[187] Isto.

Slika 31. Prizemnica u kojoj je bila smještena kuhinja obitelji Pejačević

Prije Drugog svjetskog rata postojala su i dva prizemna objekta koja su bila smještena uz ogradu na istočnoj i zapadnoj strani u onom dijelu parka koji je okrenut prema gradskom trgu. U jednom objektu su bili smješteni konji, a drugi je služio za smještaj kočija i kasnije automobila. Oba objekta srušena su za vrijeme ili nakon Drugog svjetskog rata zajedno sa susjednom zgradom poduzeća "Krndija" d.d. čime je stvoren veliki prazan prostor nakon čega su uslijedile intervencije koje su naštetile samom ambijentu parka. Na tom mjestu je najprije izgrađen hotel „Park“, a nakon toga i dječje igralište odmah do hotela.[188]

Današnji perivoj izgubio je svoj nekadašnji izgled, ali je u odnosu na ostale perivoje u Slavoniji ostao u donekle dobrom stanju.[189]

Sakralna i sepulkralna arhitektura

Obnove franjevačke crkve i samostana tijekom 19. stoljeća

Na početku 19. stoljeća na franjevačkoj crkvi nije zabilježena ni jedna graditeljska aktivnost osim što je 1807. godine postavljen novi križ na vrh tornja. Prve velike promjene događaju se krajem 19. stoljeća. Tada je najprije oslikana cijela unutrašnjost crkve: brod, bočni zidovi i

[188] Katruša, 2001., 47.
[189] Obad-Šćitaroci, 1998., 61.

svetište. Ubrzo nakon toga uslijedila je i obnova tornja nakon koje toranj dobiva današnji izgled. Najprije je 1895. godine postavljena nova lukovica izvedena u neobaroknom stilu prema nacrtima istaknutog arhitekta Martina Pilara. Prema njegovim nacrtima obnovljen je i gornji dio tornja u neoklasicističkom stilu. Svakako valja spomenuti i da je tijekom obnove crkve i samostana u drugoj polovici 19. stoljeća stara barokna ograda zamijenjena novom historicističkom ogradom koja je nažalost uklonjena 60-ih godina 20. stoljeća kada se obnavljao cijeli kompleks nakon Drugog svjetskog rata.[190]

Kapela s grobnicom obitelji Pejačević

Uvod

Prvi opsežniji tekst o kapeli s grobnicom obitelji Pejačević napisala je prof. Silvija Lučevnjak u Našičkom zborniku broj 5.[191] U uvodu prof. Lučevnjak navodi da se u ranijoj literaturi kapela samo usputno spominjala, ali nikad nije bila sustavno obrađena. Prvi je spominje o. Placido Belavić u svom djelu *Našice: Povjesničke crtice*[192] gdje navodi da je kapelica podignuta na mjestu gdje su nekoć bile same šikare. Također navodi da je posvećena 23. studenog 1881. godine. Nadalje o njoj piše i o. Srećko Majstorović[193] koji, osim već spomenutih podataka, navodi da je kapelicu dao podignuti Ladislav Pejačević i da je gradnju povjerio arhitektu Hermanu Bolléu. Nešto opširniji opis kapele dao je i o. Paškal Cvekan u svom djelu *Franjevci u Abinim Našicama*.[194]

Što se tiče naziva ovog objekta, prof. Silvija Lučevnjak smatra da bi najispravniji bio kapela s grobnicom obitelji Pejačević jer upravo taj naziv najbolje opisuje objekt, a osim toga u brodu kapele stoji natpis "*capellam chriptamque*" što u prijevodu znači kapela s kriptom/ grobnicom. Takav naziv rezultat je njezine dvojne funkcije: gornja etaža je sakralni prostor, a donja grobnica (kripta).[195]

Razlog podizanja ove kapele s grobnicom bila je smrt Marka Pejačevića (1862.-1879.), najmlađeg sina grofa Ladislava Pejačevića (1824.-1901.) i njegove supruge Gabrijele (1830.-

[190] Rončević Elezović, 2003., 75.; Ivanušec, 2010., 16.
[191] Lučevnjak, 1999.
[192] Belavić, 1995. (Pretisak izd. iz 1911. god.)
[193] Majstorović, 1973.
[194] Cvekan, 1981.
[195] Lučevnjak, 1999., 57.

1913.).[196] Marko umire u sedamnaestoj godini života 1879. godine, a uzrok smrti bio je „zao osip".[197] Te informacije zapisane su u kronici franjevačkog samostana u Našicama gdje tadašnji zapisničar o. Firmo Pletikapić prenosi cijeli članak iz novina *Sriemski Hrvat* u kojem se spominje kapela i razlog njenog podizanja. Također saznajemo da je 1881. godine blagoslovljeno novo groblje koje je priključeno starom groblju i da su završeni svi radovi na kapelici te da je 23. studenog 1881. godine blagoslovljena.[198]

O arhitektu Hermanu Bolléu

Prvu opsežnu monografiju o ovom svestranom arhitektu napisao je dr. sc. Dragan Damjanović, redoviti profesor na Odsjeku za povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a objavljena je 2013. godine pod nazivom *Arhitekt Herman Bollé*.

Pretpostavlja se da je Ladislav Pejačević, kako je često boravio u Zagrebu zbog banskih dužnosti, vrlo brzo nakon smrti svog sina došao u kontakt s Bolléom koji se 1879. godine trajno nastanjuje u Zagrebu i intenzivno radi na obnovi zagrebačke katedrale.[199]

Prije samog preseljenja u Zagreb, Bollé svoj životni put započinje u Beču u kojem je proveo sedam godina. U Beč dolazi iz svog rodnog grada Kölna gdje je započeo svoju karijeru radeći na obnovi Kölnske katedrale.[200] Njegova namjera bila je zaposliti se u atelijeru Friedricha von Schmidta, jednog od najznačajnijih neogotičkih arhitekata tog vremena u Europi. Ondje je upoznao i Izidora Kršnjavog i biskupa J. J. Strossmayera koji su kasnije odigrali ključu ulogu pri njegovom preseljenju u Zagreb, a također i u pronalaženju raznih poslova na području današnje Hrvatske.[201]

Po dolasku u Beč, Schmidt povjerava Bolléu radove na tri neogotičke crkve u četvrtima Weissgärber, Brigittenau i Fünfhaus. Radeći na tim Schmidtovim projektima, Bollé je usvojio čitav niz neogotičkih elemenata koje će koristiti na svojim samostalnim projektima koji su nastali 80-ih i 90-ih godina 19. stoljeća.[202]

[196] Lučevnjak, 1999., 60.; Zec, 2007., 172.
[197] Lučevnjak, 1999., 61.
[198] Lučevnjak, 1999., 59.; Zec, 2007., 174.
[199] Lučevnjak, 1999., 61–62.
[200] Damjanović, 2013., 21–23.
[201] Isto, 33–35.
[202] Isto, 40–42.

U siječnju 1876. godine odlazi u Rim i ondje ponovno susreće Kršnjavog i Strossmayera koji već tada započinju misiju trajnog Bolléovog preseljenja u Hrvatsku.[203] Schmidt je angažirao Bolléa kao pomoćnika na nekoliko njegovih projekata u Hrvatskoj nakon što je 1870. godine preuzeo mjesto vodećeg projektanta Đakovačke katedrale.[204]

U želji da se osamostali, Bollé se odlučuje trajno preseliti u Zagreb 1879. godine. Strossmayer i Kršnjavi osigurali su mu nekoliko samostalnih projekata od kojih valja izdvojiti restauraciju župne crkve sv. Ane u Križevcima i hodočasničkog kompleksa u Mariji Bistrici te projektiranje samostana Magdalenki na Josipovcu i groblja Mirogoj u Zagrebu.[205] Projektiranje ove našičke kapele zapravo spada među Bolléova najranija ostvarenja.[206]

Nakon potresa koji je pogodio Zagreb u studenom 1880. godine Bollé je imenovan glavnim arhitektom Zagrebačke nadbiskupije i Prvostolnog kaptola te su tako upravo njemu pripali svi poslovi vezani za obnovu i izgradnju građevina stradalih u potresu koje su bile pod patronatom Prvostolnog kaptola i nadbiskupa.[207]

Što se tiče stilova u kojima je Bollé stvarao, u njegovom opusu bili su zastupljeni gotovo svi neo-stilovi: neogotika, neorenesansa, neoromanika, neobarok, neobizant, a kasnije i secesija.[208] Ova kapela u Našicama podignuta je u neogotičkom stilu, stilu za koji se smatralo da je najprikladniji za sakralne objekte, a za takav pristup najviše se zalagao Kršnjavi.[209]

Vanjski izgled kapele i kripte

Kapela se nalazi na brežuljku, a oko nje je, osim guste šume, urbanizirani prostor s obiteljskim kućama. Na sjevernoj strani ispod kapele prolazi željeznička pruga u smjeru Pleternice.[210] Cesta koja razdvaja kapelu od groblja spaja ovaj dio grada nazvan Matanovci s centrom Našica koji se nalazi istočno. Do same kapele dolazi se stazom odnosno alejom lipa koja se nalazi uz spomenutu prugu.[211]

Kapela je dvoetažna što je rezultat njezine dvojne funkcije i pada terena. U donjoj etaži je grobnica obitelji Pejačević, a gornji dio je u funkciji sakralnog prostora. Riječ je dakle o spoju

[203] Damjanović, 2013., 45–46.
[204] Isto, 52.
[205] Isto, 63–67.
[206] Lučevnjak, 1999., 59.
[207] Damjanović, 2013., 74–75.
[208] Isto, 112.
[209] Lučevnjak, 1999., 58.
[210] Isto, 55.
[211] Isto, 65.

sakralnog objekta (crkva) i sepulkralnog prostora (kripta).[212] Penjući se monumentalnim stepeništem, smještenim sa bočnih strana u odnosu na glavno pročelje kapele, dolazi se do gornje etaže, odnosno do terase s koje se može ući u crkvu.[213]

Pročelje donje etaže izrađeno je od opeke, dok je kapelica u gornjoj etaži izgrađena od kvalitetnog kamena s Krndije. Bollé je u ovom građevinskom materijalu imao prilike raditi još samo na Zagrebačkoj katedrali (među neogotičkim objektima), a ta nam činjenica govori o tome koliko su Pejačevići bili bogati.[214]

Na glavnom pročelju kapelice ističe se reprezentativni portal ukrašen s dva polustupa koji završavaju šiljatim lukom te trokutastim zabatom u sredini. Krajeve glavnog pročelja ukrašavaju kontrafori na čijim se vrhovima nalaze vitki tornjići odnosno tzv. filijale karakteristične upravo za neogotički stil. Dvoslivni krov ove građevine skriven je iza plohe koja spaja kontrafore sa zvonikom. Vrh zvonika ukrašen je fijalama i probijen s četiri prozora koji su zaključeni šiljastim lukom.[215] Kapa zvonika izvedena je kao *osmerostrana vitka piramida s velikim kamenim cvijetom na vrhu svog šiljka*.[216] Za razliku od glavnog pročelja, bočna pročelja oblikovana su jednostavnije. Ukrašena su kontraforima koji se protežu cijelom visinom zida, a između svakog od njih je po jedan prozor šiljato zaključen.[217] (Slika 32. i 33.)

[212] Lučevnjak, 1999., 65.
[213] Isto, 65–66.
[214] Damjanović, 2013., 414.
[215] Lučevnjak, 1999., 66–67.
[216] Isto, 68.
[217] Isto.

Slika 32. Pogled na glavno i dio bočnog pročelja kapelice obitelji Pejačević

Slika 33. Pogled na glavno i bočno pročelje - današnji izgled

Poligonalno svetište bez prozora ima četiri radijalno postavljena kontrafora. Krov nad svetištem je peteroslivan i nešto je niži od dvoslivnog krova koji prekriva brod crkve. Cijeli krov prekriven je pločama od azbestno-cementnog materijala u crvenoj i sivoj boji.[218] (Slika 34.)

Slika 34. Pogled prema svetištu

Unutrašnjost kapelice

U gornju etažu kapelice ulazi se s terase kroz drvena dvokrilna vrata koja se nalaze u središtu glavnog pročelja. Pri samom ulazu je predvorje u kojem je s desne strane jedna mala pomoćna prostorija za koju se pretpostavlja da je služila kao spremište, dok se s lijeve strane nalazi stubište preko kojeg se dolazilo na malu galeriju odnosno kor. Iz predvorja se ulazi u brod koji je presvođen križno-rebrastim svodom, a osvijetljen je sa šest visokih prozora. Brod je od apside odvojen trijumfalnim lukom šiljatog završetka i stepenicom koja je malo povišena u odnosu na brod i predvorje crkve.[219]

[218] Lučevnjak, 1999., 69.
[219] Isto, 70–72.

Bogatstvo Pejačevića bilo je iskazano i unutrašnjom opremom. Prije nego što je bila devastirana za vrijeme Drugog svjetskog rata, kapelica je bila bogato uređena u unutrašnjosti. Na prozorima su bili vitraji koji su bili izrađeni po projektu Augusta Posilovića, a glavni oltar bio je djelo klesara Greina iz Graza. Osim projekta za glavni oltar, ostali projekti za ovu građevinu nažalost nisu ostali sačuvani.[220]

Prostor kripte (donja etaža)

Kripta se proteže ispod glavnog broda i terase, odnosno prostora ispred kapelice. U kriptu se ulazi kroz drvena dvokrilna vrata koja se nalaze na sjevernom pročelju u razini tla.[221] Raspored prostorija isti je kao i u gornjoj etaži.[222] U kripti se nalaze 13 nadgrobnih ploča, odnosno 14 ako ubrojimo i ploču grofa Ladislava koja je bila u gornjoj etaži. Na tih 13 nadgrobnih ploča su natpisi o 21 članu obitelji Pejačević, od kojih 5 nije sahranjeno ovdje nego je samo postavljena spomen-ploča.[223] Za razliku od gornje etaže koja je izvedena u neogotičkom stilu, Bollé je za ovaj dio odabrao neoromanički stil.[224]

Ograda

Prije je oko cijelog kompleksa kapele bila ograda, a glavni ulaz nalazio se na počeku aleje. Ograda od betonskih stupaca s drvenim letvicama i bodljikavom žicom išla je uz cestu s južne strane sve do kapele pa nazad uz prugu prema glavnom ulazu. Kroz reprezentativni glavni portal ulazilo se kroz dvokrilna vrata od kovanog željeza. Posipanjem krupnog kamenja i sipine stvorena je staza, a uz nju su posađena stabla te je tako formirana aleja.[225] (Slika 35. i 36.)

[220] Damjanović, 2013., 414.
[221] Lučevnjak, 1999., 74–75.
[222] Isto, 74–75.
[223] Isto, 82.
[224] Damjanović, 2013., 414.
[225] Lučevnjak, 1999., 87.

Slika 35. Glavni ulaz u aleju

Slika 36. Glavni ulaz u aleju danas

Kapela tijekom 20. stoljeća

U kapeli su se mise održavale na Spasovo i na Dušni dan, a kripta je za puk bila otvorena na blagdan Svih Svetih.[226] Nakon odlaska obitelji Pejačević iz Našica 1942. godine kapela je bila zatvorena. Po završetku rata započela je devastacija cijelog objekta. U potrazi za nakitom i drugim vrijednim stvarima pripadnici partizanskih postrojbi su u travnju 1945. godine nasilno otvarali kriptu i sarkofage. Nakon toga, uslijedilo je daljnje uništavanje kapele kada je u jesen 1948. godine pretvorena u skladište municije Jugoslavenske narodne armije.[227]

Kako bi se barem djelomično sačuvao objekt, šezdesetih godina 20. stoljeća tadašnji direktor Komunalnog poduzeća u Našicama predlaže da se gradska mrtvačnica premjesti u kriptu. Do te realizacije je došlo 1969. godine.[228]

Dvije godine kasnije Rimokatolička župa u Našicama dobiva pravo korištenja kapelice (gornje etaže), ali bez mrtvačnice (kripte).[229] Kako bi se u njoj mogli obavljati vjerski obredi, našički franjevci obnavljaju kapelu 1972. godine uz dopuštenje Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Osijeku.[230] Tada je postavljen novi oltar, popravljen je krov, a obnovljena je i fasada i na kraju su još izvedeni sitni popravci na svodu i zidovima kapelice.[231]

Sinagoga

Židovi u Našicama

Prvi Židovi pojavljuju se u Slavoniji, nakon srednjeg vijeka, na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće te se unatoč brojnim zabranama zadržavaju u pojedinim gradovima po nekoliko dana kako bi trgovali na raznim sajmovima. Nakon donošenja *Patenta o vjerskoj toleranciji* 1782. godine započinje proces kontinuiranog naseljavanja Židova na čitavom prostoru Slavonije. Upravo su tada, odmah nakon *Patenta*, zabilježeni i prvi Židovi na našičkom području.[232] Iz godine u godinu njihov se broj postepeno povećavao te se tako tridesetih godina 19. stoljeća i udvostručio.[233] Njihovo doseljavanje bilo je pojačano i četrdesetih godina kada je donesen niz

[226] Lučevnjak, 1999., 87.
[227] Isto, 88.
[228] Isto, 89.
[229] Cvekan, 1981., 139.
[230] Isto, 140.
[231] Lučevnjak, 1999., 90.
[232] Dobrovšak, 2011., 7–8.
[233] Isto, 11.

novih zakona kojima je olakšan boravak Židova na teritoriju Hrvatske. Najprije im je 1840. godine dozvoljen boravak, a nedugo nakon toga, 1848. godine, i posjedovanje nekretnina. Nakon toga su ponovo uslijedile zabrane, a donesene dozvole bile su poništene 1853. godine. Dozvolu za posjedovanje nekretnina ponovo su dobili *Carskim patentom* iz 1860. godine.[234] Prije toga Židovi su svoj boravak u nekom mjestu morali plaćati tolerancijske takse, a punu ravnopravnost stekli su tek 1873. godine.[235] Prema popisima stanovništva provedenim u razdoblju od 1857. do 1910. godine može se vidjeti kako se broj Židova u Našicama, pa tako i u ostatku Hrvatske, utrostručio. U samim Našicama je 1910. godine živjelo 237 Židova.[236]

Nakon 1852. godine započelo se i s osnivanjem židovskih općina. Ne zna se kada su točno nastale pojedine židovske općine u Slavoniji, ali se za Našice navodi da je židovska općina osnovana 1881. godine što je dosta kasno jer se pretpostavlja da je našička židovska općina jedna od najstarijih u Slavoniji. Sjedište joj je bilo u Našicama, a obuhvaćala je općine Našice, Podgorač i Klokočevce.[237]

Uz židovske općine osnivaju se i razna udruženja poput dobrotvornog društva Hevra Kadiša čiji je glavni zadatak bio organiziranje pogreba, briga o bolesnicima te kupovina ili najam zemljišta za groblje. Zasada nema podataka o tome kada je osnovano ovo društvo i kada je kupljeno zemljište za židovsko groblje u Našicama koje se danas nalazi u Ulici Mavre Spitzera. U jednom broju časopisa *Jevrejski almanah* izdanom 1927. godine navedeno je da je židovsko groblje u Našicama osnovano 1865. godine. Ovaj podatak treba uzeti s rezervom jer ne postoji niti jedan drugi dokument koji bi ga potvrdio. Osim toga, pretpostavlja se da je prva osoba na tom groblju pokopana 1820. godine što potvrđuje sačuvani nadgrobni spomenik na tome groblju.[238]

Dok su se u početku bavili samo sitnom trgovinom, obrtom i pokućarenjem, kasniji gospodarski razvoj te brojne olakšice koje su dobivali tijekom godina omogućili su Židovima da se usmjere prema još profitabilnijim poslovima.[239] To su u prvom redu bili bankari, veletrgovci, industrijalci, građevinski poduzetnici i obrtnici. Bili su članovi gradskih vijeća i županijskih skupština, osnivali su brojna kulturna društva, a njihov doprinos posebno je zapažen u

[234] Švob, 1997., 14.,17.
[235] Isto, 23.
[236] Dobrovšak, 2011., 17.
[237] Isto, 18.
[238] Bošnjaković, 2011., 95.
[239] Dobrovšak, 2011., 20.

modernizaciji Slavonije.[240] Tako je zahvaljujući Židovima koji su dali svoje novčane priloge izgrađena željeznička pruga od Našica do Virovitice i nadalje do Bjelovara i Križevaca.[241]

U popisima stanovništva koji su provedeni nakon Prvog svjetskog rata 1921. te 1931. godine uočen je nagli pad broja židovskog stanovništva. Što je bio uzrok tome ne zna se, ali poznato je da je velik broj Židova u međuratnom razdoblju migrirao u gospodarski jače gradove poput Zagreba, ali i one izvan Hrvatske pa tako i u prekomorske zemlje poput Amerike.[242]

U vrijeme Drugog svjetskog rata dolazi do novih ograničenja.[243] Novim zakonima najprije je židovskim vlasnicima trgovina i veletrgovina bila zabranjena prodaja. Daljnja ograničenja odnosila su se na upis židovske djece u škole. Nakon toga Židovima je bio zabranjen i rad u prosvjeti te u državnim službama. Ubrzo nakon toga započelo se s osnivanjem logora i s masovnim uhićenjima.[244] Tako je u Našicama tri dana nakon osnivanja Nezavisne Države Hrvatske uhićen židovski liječnik dr. Isak Heršković, a iste godine ubijeni su Leopold Sonnenschein, vlasnik vinarije na glavnom trgu u Našicama, i njegov nećak Oskar.[245] Prema sjećanjima svjedoka, ostale su Židove iz Našica prema kolodvoru u Markovcu počeli odvoditi u proljeće 1942. godine i odande ih dalje slali u logore.[246] Samo je nekolicina našičkih Židova preživjela rat, a oni koji su preživjeli najvećim dijelom nisu ostali u Našicama već su emigrirali dalje, u novoosnovanu državu Izrael ili u Zagreb i druge razvijenije gradove Hrvatske.[247]

Za vrijeme Drugog svjetskog rata bila je uništena i gotovo sva židovska baština. Groblje je devastirano, a sinagoga srušena do temelja zajedno s jednim dijelom obiteljskih kuća. One kuće koje su uspjele izbjeći rušenje i devastaciju obnovljene su i tako danas, uklapajući se u ostatak našičke arhitekture, krase ulice ovoga grada.[248] Tako je Drugi svjetski rat i genocid nad Židovima prekinuo život židovske zajednice u Našicama,[249] ali će ipak uspomena na njih ostati sačuvana zahvaljujući istraživačima našičke povijesti. U nastavku slijedi tekst o našičkoj sinagogi, a više riječi o stambenim objektima koji su nekada bili u vlasništvu Židova bit će u potpoglavlju naslovljenom „Stambena arhitektura“ unutar većeg poglavlja koji se odnosi na arhitekturu 19. stoljeća.

[240] Dobrovšak, 2016., 252–254.
[241] Dobrovšak, 2011., 20.
[242] Isto, 22.
[243] Dobrovšak, 2016., 256.
[244] Švob, 2004., 225., 229.
[245] Kranjčev, Irha, 2011., 87., 89.
[246] Kranjčev, 2011.a, 205., 208.
[247] Dobrovšak, 2011., 23.
[248] Novak, 2011., 223.
[249] Dobrovšak, 2011., 23.

Gradnja našičke sinagoge

Intenzivan val izgradnje sinagoga u Hrvatskoj i Monarhiji dogodio se upravo u vrijeme historicizma, kada je nastupila potpuna liberalizacija i emancipacija Židova, a ključan trenutak bilo je donošenje *Carskog patenta* 1860. godine koji je Židovima omogućio posjedovanje zemljišta i nekretnina te izgradnju vlastitih sinagoga.[250]

Kako je židovska zajednica u Našicama s vremenom sve više rasla, ubrzo se javila i potreba za izgradnjom sinagoge čime bi se ostvarila povezanost članova ove zajednice na još jednoj razini, onoj duhovnoj.[251] Reprezentativna našička sinagoga bila je smještena na križanju dviju ulica koje danas nose naziv Ulica Josipa Jurja Strossmayera te Ulica Vatroslava Lisinskog.[252] Pošto je srušena u studenom 1941. godine,[253] osim fotografija koje su snimili Matija i Slavko Ollrom, nema mnogo informacija o ovom impozantnom arhitektonskom djelu.[254] Danas je na tom mjestu prazno zemljište koje već dugi niz desetljeća čeka podizanje nove građevine.

Zvonimir Brdarić u svom radu *Židovi u Našicama* iznosi podatak da je zemljište na kojem je bila izgrađena sinagoga pripadalo Ludvigu Pintariću. Autor je taj zapis pronašao u knjigama Zemljišno-knjižnog ureda Općinskog suda u Našicama te je prema tome odredio i početak gradnje. Brdarić smatra da se gradnji pristupilo odmah nakon kupnje zemljišta 1893. godine i da je trajala sve do početka novog stoljeća o čemu svjedoči i fotografija iz 1900. godine na kojoj je prikazana već dovršena sinagoga.[255] S druge strane, Ivan Krašnjak u svom radu naslovljenom *Sinagoga u Našicama* objavljenom u zborniku *Židovi u Našičkom kraju* tvrdi da je zemljište devedesetih godina 19. stoljeća bilo u vlasništvu Izraelitičke bogoštovne općine.[256] Nadalje navodi kako je Zlatko Karač prvi iznio podatak da je našička sinagoga izgrađena 1898. godine. Taj je podatak Karač pronašao u časopisu *Jevrejski almanah* i prema Krašnjaku je netočan jer on tvrdi da je danas poznato kako je gradnja našičke sinagoge započela tek 1899. godine, a da su spomenute 1898. godine vjerojatno bile završene sve pripreme oko njezine izgradnje.[257]

[250] Karač, 2020., 46.
[251] Brdarić, 1996., 25.
[252] Krašnjak, 2011., 194.
[253] Isto, 187.
[254] Brdarić, 1996., 27.
[255] Brdarić, 1998., 415.
[256] Krašnjak, 2011., 189–190.
[257] Isto, 190.

Prva sinagoga

Prije nego što je krajem 19. stoljeća izgrađena spomenuta sinagoga, Krašnjak smatra da je u Našicama s pojavom prvih Židova morala postojati i tzv. prva sinagoga. Na katastarskoj karti iz 1862. godine na zemljištu na kojem je kasnije sagrađena druga sinagoga, a koje je već šezdesetih godina bilo u vlasništvu Izraelitičke bogoštovne općine, ucrtan je jedan objekt gotovo kvadratnog tlocrta koji je svojom veličinom odudarao od susjednih kuća. (Slika 37.) Krašnjak stoga pretpostavlja da je to mogla biti ta prva židovska sinagoga i da je sagrađena negdje između 1860. i 1862. godine kada je kupljeno zemljište.[258]

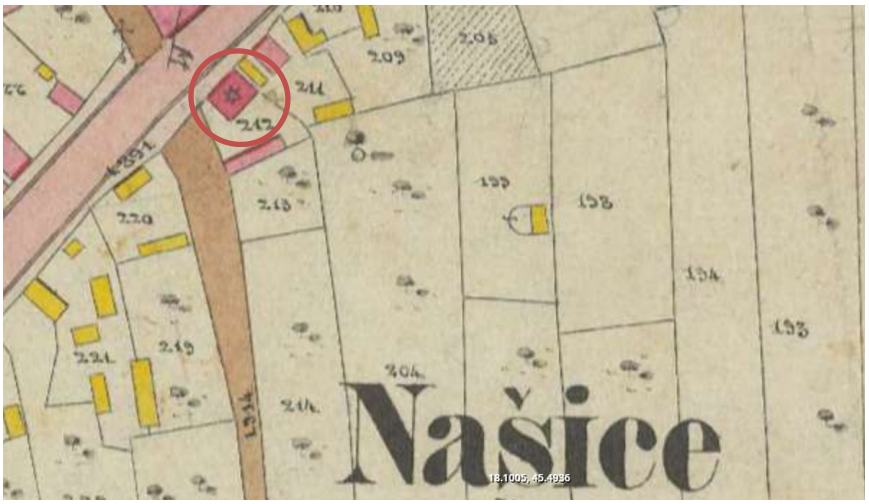

Slika 37. Katastarska karta Našica iz 1862. godine na kojoj je prikazana tzv. prva sinagoga

Druga sinagoga

Gradnja nove i monumentalnije sinagoge započela je u lipnju 1899. godine. Gradilo se brzo te su tako svi radovi na sinagogi dovršeni u studenom iste godine.[259] Zahvaljujući novijim istraživanjima Ivana Krašnjaka poznat je i arhitekt ove našičke sinagoge. Riječ je o Osječaninu Ivanu Domesu koji je kroz projekte brojnih palača u Osijeku i sakralnih građevina na području istočne Hrvatske stekao zavidan ugled i ostvario bogat opus. Nažalost nije sačuvan niti jedan projekt za ovu našičku sinagogu, ali je poznato da je radove izvodilo poduzeće Rohrbacher. Ova

[258] Krašnjak, 2011., 190–191.
[259] Isto, 192.

suradnja arhitekta Domesa s graditeljem Pavlom Rohrbacherom na izgradnji sinagoge u Našicama zabilježena je u nekoliko novinskih članaka toga vremena.[260]

Izgled našičke sinagoge

Našička sinagoga pripada tipu sinagoga s dva tornja na glavnom pročelju. Zlatko Karač takav tip sinagoga naziva asimilacijskim tipom jer se one kroz imitaciju westwerka prilagođavaju ostalim građevinama u katoličkoj sredini. Glavni uzor za gradnju takvog tipa sinagoga je Försterova sinagoga u Budimpešti čiji su tornjevi poslužili kao model mnogim sinagogama u Hrvatskoj, pa tako i našičkoj, ali u nešto zdepastijem obliku zadržavajući oktogonalne tambure probijene neprekidnim nizom monofora te orijentalni oblik lukovica kao glavni arhitektonski element koji ih je razlikovao od građevina drugih konfesija.[261]

Smještena na raskrižju jakih prilaznih ulica nedaleko od samog središta grada[262] nova našička sinagoga zadržala je pravilnu orijentaciju prve sinagoge te je, zauzevši gotovo čitavo zemljište, jednim dijelom glavnog pročelja izašla i na površinu ulice čime je istaknula svoj dominantan položaj u tom prostoru.[263]

Monumentalno pročelje sinagoge bilo je podijeljeno vertikalnim vijencem na dva dijela. U središtu donjeg dijela nalazio se reprezentativni portal ukrašen stupovima i trokutastim zabatom na vrhu. Sva su pročelja bila probijena prozorima u obliku monofora koje su završavale šiljatim lukom. Gornji, dekorativniji dio završavao je vijencem koji se sastojao od malih konzola i visećih arkada. Između tornjeva se nalazio trokutasti zabat koji je pratio dvostrešni oblik krova.[264] U središtu zabata nalazila se rozeta u koju je bio upisan šesterokraki Davidov štit,[265] a od ostalih judaičkih simbola bio je prisutan i onaj koji prikazuje par Mojsijevih ploča, a nalazio se na samom vrhu zabata.[266] Našička sinagoga specifična je po tome što je na njoj bila prisutna i *"mamelučka" polikromija fasade*, a takav primjer polikromije mogao se još vidjeti samo na gornjogradskoj sinagogi u Osijeku.[267]

Tornjevi su se svojim izgledom razlikovali od ostalih dijelova građevine po tome što su svojim oblikom, ponajviše oktogonalnim tamburom i egzotičnim lukovicama, unijeli jedan „novi stil“

[260] Isto, 193.
[261] Karač, 2000., 12.
[262] Karač, 2020., 47.
[263] Krašnjak, 2011., 194.
[264] Isto, 194–195.
[265] Karač, 2020., 26.
[266] Karač, 2000., 38.
[267] Karač, 2020., 60.

koji Zlatko Karač naziva neomudéjar (tzv. židovski stil). Taj stil definiran je kao kombinacija neorenesansnih, neoromaničkih i ponekad neogotičkih elemenata s raznim oblicima neomaurskog stila. Tako su na ovoj našičkoj sinagogi, uz elemente kasnog Rundbogenstila, prisutni i elementi *orijentalizirajućeg neomudéjara*.[268] (Slika 38.)

Slika 38. Pogled na glavno pročelje sinagoge

Uz sinagogu se nalazila i stambena zgrada za rabina te zbornica s učionicama.[269] Pretpostavlja se da je ta građevina izgrađena negdje nakon 1907. godine, a ona postoji i danas, ali u posve izmijenjenom obliku zbog niza adaptacija koje je doživjela tijekom godina.[270] (Slika 39. i 40.)

[268] Karač, 2020., 60.
[269] Brdarić, 1998., 415–416.
[270] Krašnjak, 2011., 197–198.

Slika 39. Pogled na glavno pročelje sinagoge i zgradu rabinata iz Ulice Vatroslava Lisinskog

Slika 40. Pogled na prazno zemljište na kojem se nekada nalazila sinagoga te na nekadašnju zgradu rabinata (pogled iz Ulice Vatroslava Lisinskog) - današnje stanje

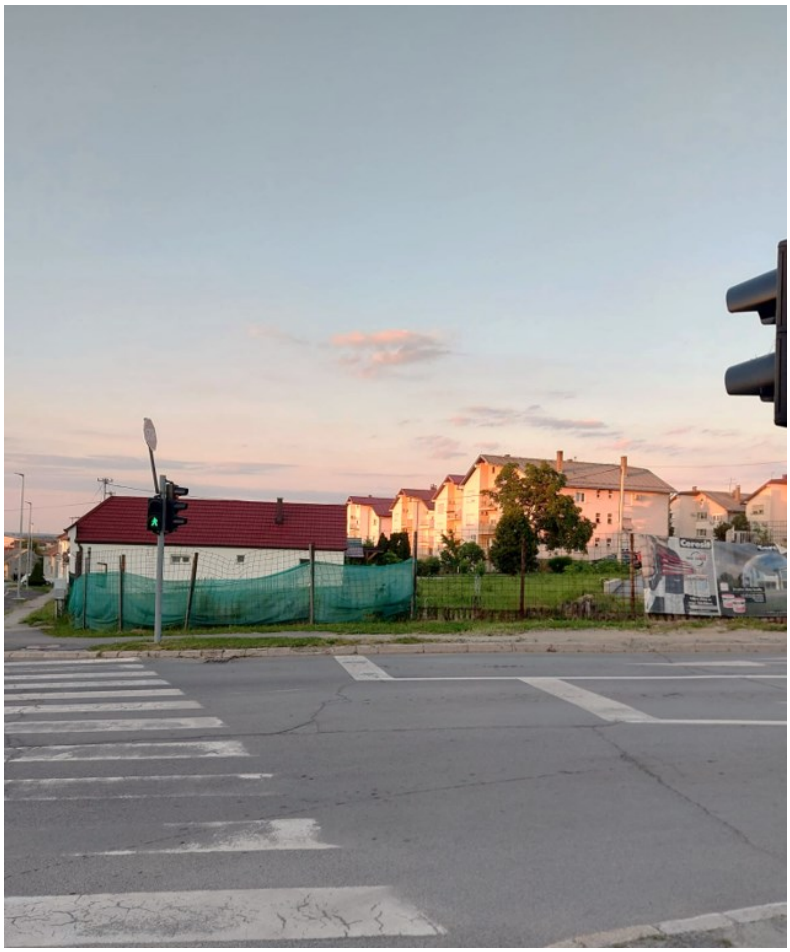

Slika 41. Pogled iz Ulice J. J. Strossmayera na prazno zemljište na kojem se nekada nalazila sinagoga

Javna arhitektura

Stari hotel (svratište)

Građevina koji se danas nalazi na Trgu dr. Franje Tuđmana na broju 3 prije je bila u funkciji ugostiteljskog objekta (hotela ili svratišta). Kako su se tijekom godina često mijenjali vlasnici, a s njima i funkcije i izgled same zgrade, tako je ovaj objekt promijenilo i nekoliko naziva poput Svratište „Weigerth“, Svratište „Kod zlatnog jelena“, a među posljednjima su bili „Stari hotel“ i „Gradina“.[271]

To je jedna od najstarijih građevina u Našicama izgrađena najvjerojatnije u drugoj polovini 18. stoljeća u barokno-klasicističkom stilu. Ova jednokatnica s visokim baroknim krovištem isticala

[271] Muzejska knjižnica Zavičajnog muzeja Našice: Josip Waller, *Stari Hotel - svratište* (rukopis), (dalje ZMN, Waller) 1–2.

se od ostalih prizemnica koje su tada bile izgrađene u Našicama, a svojom izgradnjom definirala je regulacijski pravac koji je ostao nepromijenjen sve do danas.[272]

Prvi poznati vlasnici bili su Mihael i Henrieta Weigerth, odakle i naziv Svratište M. Weigerth, koji su 1906. godine kupili zemljište zajedno s objektom. Već 1911. godine Mihael Weigerth od obitelji Pejačević kupuje i susjednu parcelu na kojoj je sagradio kino-dvoranu. U to vrijeme bila je podignuta i zgrada Hrvatske čitaonice koja je prilijepljena uz zgradu svratišta. Te dvije zgrade danas čine jedinstvenu arhitektonsku cjelinu iako se dosta međusobno razlikuju. Slijedeći vlasnik bio je Franjo Kovač koji je cjelokupni objekt od obitelji Weigerth kupio 1919. godine. S dolaskom novih vlasnika promijenjen je i naziv hotela u „Kod zlatnog jelena".[273]

Prvotni izgled zgrade može se iščitati preko razglednice na kojoj je prikazana zgrada svratišta tada u vlasništvu M. Weigertha i secesijsko-neomaurska zgrada koja joj je kasnije prigrađena, a u kojoj se od 1908. godine nalazila Hrvatska čitaonica.[274] (Slika 42.) Ova izdužena jednokatnica gotovo da i nije mijenjala izgled tijekom svih ovih godina. U početku je izgledala dosta jednostavno: i prizemlje i prvi kat bili su otvoreni s nekoliko prozora pravokutnog oblika, a u prizemlju su još bila i dva ulaza od kojih je jedan vodio u ugostiteljski objekt, a drugi u hotel. Do većih promjena u prizemlju dolazi nakon Prvog svjetskog rata kada tadašnji vlasnik Franjo Kovač zbog otvaranja trgovačkih radnji uklanja dio prozora i pretvara ih u izloge. Prvotni izgled prvog kata ostao je sačuvan do današnjih dana. Kada je 1982. godine izgrađen novi hotel „Park", stambene prostorije na katu Starog hotela prenamijenjene su u poslovni prostor, a prizemlje je ostalo u funkciji trgovine i ugostiteljstva.[275] (Slika 43.)

[272] KOOS, Ivanušec, Revald-Radolić, Kretić, 2005., 23.
[273] ZMN, Waller, 1–2.
[274] Našice na starim razglednicama. Pretisak starih razglednica Našica iz privatne zbirke Josipa Suka i Zavičajnog muzeja Našice, autorica tekstova: Renata Bošnjaković, 2010. (dalje Bošnjaković, 2010.)
[275] ZMN, Waller, 1–2.

Slika 42. „Stari hotel“ s Hrvatskom čitaonicom (početak 20. stoljeća)

Slika 43. Nekadašnji „Stari hotel“ i Hrvatska čitaonica - današnji izgled

Opća pučka škola (Niža pučka škola)

Početak školstva u Našicama vežemo uz franjevce u čijem je samostanu 1708. godine osnovana gramatikalna škola. Ne zna se do kada je točno djelovala jer ne postoje zapisi o tome, ali se posljednji put spominje 1734. godine, no to ne znači da nije djelovala i nakon te godine.[276] Ta je škola osnovana u svrhu obrazovanja redovničkih pripravnika prije odlaska u novicijat.[277] U

[276] Lučevnjak, Vrbanus, 2010., XVIII.
[277] Cvekan, 1981., 150.

Našicama je 1723. godine s radom započeo i profesorij,[278] a dvije godine kasnije i studij filozofije.[279] Kako je 1783. godine donesena zabrana o djelovanju franjevačkih učilišta koja su bila u sastavu Provincije sv. Ivana Kapistrana time su s radom prestala sva franjevačka učilišta uključujući i ona u Našicama.[280]

Početak javnog školstva u Našicama obilježen je osnivanjem prve svjetovne škole 1778. godine koja se u početku nalazila u kuriji grofa Žigmunda Pejačevića u središtu grada. To je bila četverorazredna škola, tzv. normalka, a u tu školu su mogla ići sva djeca (i dječaci i djevojčice) koja su živjela na području grofovog imanja. Nakon grofa Žigmunda Pejačevića, privremeni smještaj ponudili su našički franjevci te se tako školski prostor kratko vrijeme nalazio i u franjevačkom samostanu.[281] Franjevci su držali nastavu sve do 1815. godine[282] kada je za potrebe škole izgrađena mala drvena prizemnica koja se nalazila na današnjoj adresi u Ulici kralja Tomislava na broju 12. Od tada nastavu drže svjetovni učitelji, a prvi svjetovni učitelj u Našicama bio je Antun Janković. Od velikog je značaja bila pomoć grofa Vincenta Pejačevića koji je za podizanje školskog objekta ustupio zemljište i građevni materijal. Ova mala drvena prizemnica bila je u funkciji sve do 1858. godine kada je odlučeno da se ona sruši te da se na tom mjestu izgradi novi školski objekt.[283] Već je u rujnu te iste godine položen kamen temeljac te je ubrzo nakon toga niknula nova školska zgrada. (Slika 44.) Prostrana jednokatnica imala je dvije velike i nekoliko manjih prostorija. U dvorištu iza zgrade nalazili su se zahodi, drvarnica i zdenac.[284] Škola je do 1889. godine nosila naziv Opća pučka škola, a nakon što je 1888. godine donesen novi školski zakon prema kojem se pučke škole dijele na više i niže, ona dobiva naziv Niža pučka škola. [285]

[278] Lučevnjak, Vrbanus, 2010., XVIII.
[279] Lučevnjak, 2007.a, 19.
[280] Lučevnjak, Vrbanus, 2010., XIX.
[281] Kranjčev, 2002.a, 325.
[282] Belavić, 1995., 25.
[283] Kranjčev, 2002.a, 325.
[284] Isto, 326.
[285] Kranjčev, 1994., 64.

Slika 44. Opća pučka škola (kasnije Niža pučka škola)

Pročelje ove školske zgrade bilo je raščlanjeno nizom prozora koji su završavali segmentnim lukom. Glavni ulaz u sredini donje etaže bio je ukrašen s dva jednostavno oblikovana pilastra, dok je gornji dio bio nešto bogatije ukrašen: središnji prozor zaključen je polukružnim lukom koji se poput vijenca nastavlja na natprozornike bočnih prozora. Cijeli središnji dio bio je dodatno naglašen pilastrima neobičnih kapitela (poput konzola) koji podržavaju arhitrav iznad kojeg se nalazi trokutasti zabat koji se rizalitno izdvaja od površine zida i zone krovišta.

Kako je u početku u novoizgrađeni školski objekt ušlo 115 učenika i jedan učitelj, prostora je bilo i više nego dovoljno. Međutim, tijekom vremena se broj učenika i učitelja povećavao te se krajem 19. stoljeća počelo nametati pitanje osiguravanja novih prostornih kapaciteta. Nakon što je 1890. godine naselje Markovac priključeno našičkoj školskoj općini izbila je dodatna prostorna kriza te se tada počelo intenzivno razmišljati o dogradnji. Grof Ladislav Pejačević, kao utemeljitelj i vlastelin naselja Markovac, podržao je tu ideju te je obećao ustupiti građevinske materijale kako bi došlo do njezine realizacije. Radovi su započeli 1896. godine i trajali su do 1897. godine nakon čega je zgrada dobila novo krilo s dvorišne strane s dvije velike učionice od kojih se jedna nalazila u prizemlju, a duga na katu. Na starom dijelu zgrade izvedeni su također neki manji zahvati. U ovakvom obliku zgrada je ostala sve do svibnja 1995. godine kada se

urušio dio zida nakon čega je stavljena izvan uporabe.[286] (Slika 45.) Početkom ovog stoljeća zgrada je srušena zajedno sa susjednom u svrhu podizanja novog objekta.

Slika 45. Zgrada nekadašnje Niže pučke škole (prva s desna) - stanje prije rušenja

Tiskara Vatroslava Novakovića

Prva tiskara u Našicama osnovana je oko 1890. godine,[287] a njezin osnivač bio je Vatroslav Novaković koji je tiskaru otvorio u vlastitoj obiteljskoj kući koja se danas nalazi u Ulici kralja Tomislava na broju 34.[288] (Slika 46.) Ova historicistička prizemnica blago je rizalitno istaknuta u sredini, a dodatan naglasak na njezin središnji dio čini natpis „Tiskara Vatr. Novaković“ koji se nalazi iznad završnog vijenca. Uski pravokutni prozori ukrašeni su prozorskim klupčicama te jednostavnim polukružnim i trokutastim zabatima postavljenim iznad prozora. Ovaj objekt postoji i danas, a tijekom godina je nakon raznih adaptacija izgubio gotovo sve historicističke dekorativne elemente. (Slika 47.)

[286] Kranjčev, 2002.a, 326.
[287] Malbaša, 1978., 111.
[288] Lulić, Martinović, 2014., 183.

Slika 46. Tiskara Vatroslava Novakovića (prva s lijeva)

Slika 47. Zgrada u kojoj se nekada nalazila tiskara Vatroslava Novakovića - današnji izgled

Novi prostor tiskara dobiva 1908. godine u istoj ulici na broju 4. Ta zgrada pripadala je obitelji Vajda koja je Novakoviću za potrebe tiskare iznajmljivala ovaj prostor. U narednim godinama

izmijenilo se nekoliko vlasnika. Nakon Drugog svjetskog rata ova tiskara je bila nacionalizirana da bi od 1955. godine funkcionirala kao samostalna zanatska radnja.[289]

Željeznički kolodvor

Našički željeznički kolodvor nalazi se u naselju Markovac Našički u neposrednoj blizini grada Našica. Današnji kolodvor podignut je nedaleko od mjesta na kojem se nekada nalazio stari kolodvor koji je bio izgrađen 1893. godine[290] kada je u promet puštena pruga Osijek-Našice.[291] (Slika 48. i 49.) Ubrzo nakon toga, 1894. godine, izgrađena je i pruga Našice-Kapela s odvojkom za Požegu, a 1895. godine i pruga St. Lorenz-Noskovci-Slatina-Našice.[292]

U prizemlju starog kolodvora bile su smještene čekaonice i uredi, a na katu su bili stanovi za zaposlenike željeznice. Uz sam kolodvor postojalo je i nekoliko pomoćnih objekata poput skladišta, sanitarnog čvora, kioska i gostione. Taj prvi kolodvor stradao je u ratnim zbivanjima tijekom Drugog svjetskog rata. (Slika 50.) Nakon rata je odlučeno da se sruši te da se na njegovom mjestu izgradi novi.[293] (Slika 51.)

Izgled starog željezničkog kolodvora poznat je zahvaljujući starim razglednicama. Sva pročelja ove jednokatnice bila su jednostavno oblikovana. Prizemlje i prvi kat bili su razdvojeni jednostavnim vijencem dok je središnjim dijelom pročelja dominirao rizalitno istaknuti dio sa zabatnim završetkom. Taj rizalitni dio bio je raščlanjen jednostavnim pravokutnim prozorima i okulusom na vrhu, dok su bočni dijelovi bili probijeni dvostrukim prozorima naglašenih okvira.

[289] Lulić, Martinović, 2014., 183.
[290] Arhivska građa Željezničkog kolodvora Našice (građu je ustupio šef kolodvora Ivica Suk)
[291] Lajnert, 2003., 46.
[292] Ćurak, 2020., 35.
[293] Arhivska građa Željezničkog kolodvora Našice (građu je ustupio šef kolodvora Ivica Suk)

Slika 48. Stari željeznički kolodvor oko 1915. (ulično pročelje)

Glavno pročelje bilo je riješeno na sličan način osim što u središnjem dijelu nije bilo rizalitnog istaka. Bilo je raščlanjeno jednostavnim pravokutnim prozorima i okulusom u gornjem dijelu zabatnog završetka. Nakon Prvog svjetskog rata nadograđen je trijem u prizemlju, a zgrada je dobila i novu fasadu.[294] (Slika 49.)

[294] Arhivska građa Željezničkog kolodvora Našice (građu je ustupio šef kolodvora Ivica Suk)

Slika 49. Stari željeznički kolodvor oko 1930.

Slika 50. Stari željeznički kolodvor nakon ratnih razaranja, 1944. godina

Slika 51. Novi željeznički kolodvor izgrađen nakon Drugog svjetskog rata

Ljekarna i Našička štedionica

Prva ljekarna u Našicama osnovana je 1834. godine zahvaljujući obitelji Pejačević koja je ustupila jednu od svojih zgrada na glavnom našičkom trgu. U toj zgradi je bio i stan za ljekarnika, a prvi ljekarnik, i ujedno osnivač, bio je Carl Kriszt. Kriszt je farmaciju završio u Budimpešti, a našičku ljekarnu nazvanu „K Salvatoru" vodio je sve do 1842. godine. Jedna prostorija u toj zgradi bila je prenamijenjena u čitaonicu u kojoj su se okupljali brojni Našičani te je tako Krisztova ljekarna bila i popularno mjesto druženja.[295]

Nakon Carla Kriszta ljekarnu u Našicama vodi Franjo Schams sve do svoje prerane smrti 1854. godine. Njegova je supruga neko vrijeme samostalno vodila ljekarnu, a onda se udala za ljekarnika Andriju Mernyika koji 1860. godine, na osnovu njihove ženidbe, postaje vlasnik ove našičke ljekarne.[296] Krajem stoljeća Mernyik zbog bolesti prodaje ljekarnu Nikoli Koščecu za 24.000 forinti.[297] Koščec se školovao u Zagrebu i Beču, a ljekarnu u Našicama vodio je od 1899. do 1924. godine nakon čega odlazi u Zagreb gdje kupuje veledrogeriju „Jugofarmacija". Zanimljivo je za spomenuti da je jedno vrijeme obnašao dužnost gradonačelnika Našica te da su Našice zahvaljujući njemu već 1910. godine dobile električnu rasvjetu.[298]

Ova zgrada u kojoj je nekada bila smještena ljekarna nalazi se na Trgu dr. Franje Tuđmana na broju 9. Odmah do nje je i zgrada nekadašnje Našičke štedionice. Ove zgrade postoje danas u

[295] Kranjčev, 2014.,135.
[296] Isto, 227.
[297] Isto, 171.
[298] Isto, 129.

znatno izmijenjenom obliku. Raznim adaptacijama uklonjeni su svi historicistički elementi, ali zahvaljujući sačuvanim razglednicama danas znamo kako su nekada izgledala pročelja ovih zgrada. (Slika 52.)

Slika 52. Našička štedionica i ljekarna - izvorno stanje

Prizemlje tadašnje **Našičke štedionice** bilo je jednostavno oblikovano za razliku od prvog kata koji je bio raščlanjen duplim prozorima na uglovima čiji su „natprozornici“ bili ukrašeni polukružnim lukom te običnim, pravokutnim prozorima koji su završavali trokutastim zabatom. Uglovi ove neorenesanse jednokatnice s neobaroknim elementima bili su dodatno ukrašeni kaneliranim pilastrima s jonskim kapitelima koji su podržavali arhitrav iznad kojeg je bio polukružni zabat s bogato ukrašenim timpanonom, a sa strane se nalazila mala balustrada na čijim su se uglovima nalazile male vaze. U sredini pročelja ispod krovnog vijenca stajao je natpis „Našička štedionica“.

I prizemlje nekadašnje **ljekarne** bilo je dosta jednostavno raščlanjeno, ali opet bogatije u odnosu na Našičku štedionicu. Iznad vrata stajao je natpis „Ljekarna“, a natprozornike prozora krasila su po tri zaglavna kamena. Otvori gornje etaže bili su bogato ukrašeni trokutastim zabatima i ravnim (arhitravnim) natprozornicima koje su podržavali plitki pilastri.

Danas su ove zgrade u relativno dobrom stanju. Osim uklanjanja historicističkih ukrasa, zgradi u kojoj se nekada nalazila ljekarna dodan je trostrani erker s desne strane glavnog pročelja prvoga kata. (Slika 53.)

Slika 53. Današnji izgled zgrada u kojima se nekada nalazila štedionica i ljekarna

Stambena arhitektura

Zbog nedostatka informacija pregled stambene arhitekture 19. stoljeća u Našicama ograničen je samo na kuće koje su nekada bile u vlasništvu židovskog stanovništva. Dalje u tekstu slijedi podjela njihovih stambenih objekata po ulicama jer za sada još nije sa sigurnošću utvrđeno kada su one točno nastale, ali s obzirom na njihovo oblikovanje može se pretpostaviti da su izgrađene u razdoblju od druge polovice 19. stoljeća pa sve do Prvog svjetskog rata kada je historicizam, stil u kojem su one podignute, bio najzastupljeniji.

Židovsko stanovništvo u Našicama svoj je status u društvu i gospodarstvu iskazivalo podizanjem reprezentativnih objekata. U Našicama je jedan manji dio tih građevina uništen za vrijeme Drugog svjetskog rata, a one koje su se uspjele sačuvati dobile su nove vlasnike, a time i nove funkcije. Njihov izgled je tijekom godina mijenjan raznim adaptacijama te je danas zapravo teško zaključiti o kojim se točno građevinama radi.[299] Zahvaljujući istraživanjima prof. Silvije Lučevnjak čiji je rad objavljen u zborniku *Židovi u Našičkom kraju* pod naslovom *Židovi u*

[299] Lučevnjak, 2011., 121.

gospodarskom i javnom životu Našica ovaj dio baštine našičkih Židova neće nikada biti zaboravljen.

Strossmayerova ulica

Kuća obitelj Herzog

Jedna od najmonumentalnijih zgrada koje su bile u vlasništvu Židova i jedan od najboljih primjera neorenesansne u arhitekturi Našica pripadala je obitelji Herzog, a danas se nalazi u Ulici J. J. Strosmayera na broju 17. Bila je u posjedu Geze Herzoga koji se bavio trgovinom kože.[300] Nakon rata izmijenilo se nekoliko vlasnika pa tako i funkcija.

Monumentalnost ove prizemnice naglašena je njezinom izduženošću čime se stvara dojam da se ovdje radi o dvije zasebne zgrade odijeljene haustorom u sredini. Taj glavni ulaz ukrašen je s dva toskanska pilastra sa svake strane koji podržavaju arhitrav iznad kojeg se nalazi završni vijenac sa zupcima koji teče ispod krovišta cijelom dužinom zidne plohe. Druga dva ulaza riješena su nešto jednostavnije. Oni su, kao i prozori, ukrašeni jednostavnim nadvratnicima, odnosno natprozornicima, koje pridržavaju male konzole oslonjene na plitke polustupove. Rubni dijelovi fasade ukrašeni su rustikom, a zbog nagiba terena na jednom dijelu ove građevine vidljivi su i podrumski prozori i mala vratašca segmentno završena. Ovaj objekt, kao i većina drugih u Našicama, posjeduje i neorenesanse i neoklasicističke dekorativne elemente. (Slika 54.)

[300] Lučevnjak, 2011., 126.

Slika 54. Glavno pročelje nekadašnje kuće obitelji Herzog (današnji izgled)

Kuća obitelj Pollak

Među brojnim obiteljima s prezimenom Pollak na području Našica ističe se trgovac Gabor Pollak koji je imao trgovinu manufakturne robe u Našicama[301] u današnjoj Ulici J. J. Strossmayera na broju 13. Nakon njegove smrti trgovina je prepisana na njegovu kćer Irmu i njezinog supruga Ignjata Singera kojeg su zbog tog dućana nazivali „krpeni Singer“ jer su se ondje uglavnom prodavali tekstilni proizvodi.[302] Kao i većina našičkih Židova, Irma i njezin suprug nažalost nisu uspjeli preživjeti strahote koje su se dogodile za vrijeme Drugog svjetskog rata.[303] Zgrada u kojoj se nalazila trgovina ove grane obitelji Pollak postoji i danas.[304]

Ova neobična prizemnica ukrašena je s dva različita reda pilastara: tankim korintskim koji uokviruju nekadašnje otvore i nose nadprozornike te klasične toskanske smještene na bočnoj strani između današnjeg glavnog ulaza. Iznad nadprozornika teče niz slijepih arkada koji je na dijelovima prekinut spomenutim toskanskim pilastrima. Ispod krova teče završni vijenac ukrašen zupcima duž cijelog pročelja. Tako su ovome objektu, osim neorenesansnih i neoklasicističkih elemenata prisutni i elementi neoromaničkog stila. (Slika 55.)

[301] Polić, 1996., 55.
[302] Isto, 59.
[303] Lučevnjak, 2011., 128.
[304] Isto, 129.

Slika 55. Glavno pročelje nekadašnje kuće obitelji Pollak (današnji izgled)

Kuća obitelj Singer

Postojalo je nekoliko obitelji s prezimenom Singer na području Našica, a svakako su najpoznatiji bili oni koji su u posjedu imali najljepšu historicističku uglovnicu koja se nalazila na križanju Ulice Vatroslava Lisinskog i J. J. Strossmayera.[305] Zgrada je nažalost uništena u lipnju 1943. godine kada su se vodile borbe za Našice. Nakon rata je srušena, a na njenom mjestu je vrlo brzo nakon toga niknula nova stambena zgrada.[306]

Historicistička građevina bila je poznata pod nazivom Singerova zgrada, a ime je dobila po svojim posljednjim vlasnicima koji su prije Drugog svjetskog rata u prizemlju vodili uspješnu trgovinu. Nakon toga su im vlasti NDH oduzele objekt, a cijela je obitelj stradala u holokaustu.[307]

Zgrada pripada razdoblju historicizma stoga se pretpostavlja da je sagrađena negdje u drugoj polovini 19. stoljeća. Prvi poznati vlasnici od 1876. godine bili su Antun i Eva Lahner. Zgrada je nakon toga u posjedu Antona Fischera, a od 1901. godine i njegove kćeri Terezije Eisler. Međutim, iz ovih se podataka ne može sa sigurnošću utvrditi radi li se ovdje o jednoj te istoj

[305] Lučevnjak, 2011., 129.
[306] Isto, 130.
[307] Isto, 129-130.

zgradi koja je podignuta dolaskom prvih vlasnika ili je tijekom vremena, pri promjeni vlasnika, došlo do podizanja nove zgrade ili pak pregradnje.[308]

Zgrada je imala dvojnu funkciju: u prizemlju je bila smještena trgovina, a na katu su bili stambeni prostori. Bila je smještena na dominantnom položaju, nasuprot sinagogi, čime se dodatno isticala raskoš njezine historicističke dekoracije.[309]

Iako ova zgrada danas više ne postoji, o njezinom vanjskom izgledu može se govoriti zahvaljujući snimljenim fotografijama i razglednicama koje su ostale sačuvane. Prizemlje je oblikovano jednostavnije u odnosu na prvi kat zbog toga što se ono koristilo isključivo u poslovne svrhe. Od dekorativnih elemenata renesansnog tipa prisutna je samo rustika koja se protezala cijelom dužinom zida. Odrezani ugaoni dio bio je naglašen postavljanjem balkona kojeg su pridržavale velike konzole. Kod prozora prvoga kata prisutna je izmjena njihovih nadprozornika: tri najraskošnija, postavljena na ugao građevine, završavali su trokutastim zabatom, a ispod njih se nalazila balustrada, dok su drugi završavali ravnim natprozornicima bez balustrade u parapetu prozora. Ovaj objekt bio je bogato ukrašen i drugim neorenesansnim i neobaroknim elementima poput pilastara s korintskim kapitelom, zaglavnih kamena na sredini natprozornika te raznih ukrasnih detalja ispod krovnog vijenca koji je tekao cijelom dužinom pročelja. (Slika 56.)

[308] Lučevnjak, 2011., 130.
[309] Isto, 130.

Slika 56. Kuća obitelji Singer (srušena 1943. godine)

Ulica braće Radića

Kuće obitelji Drechsler

Obitelj Drechsler imala je u posjedu dvije kuće koje se danas nalaze u Ulici braće Radića na broju 66 i 68. Prvi vlasnik bio je Josip Drechsler koji u Našice dolazi na početku druge polovine 19. stoljeća. Njegov sin Samuel bio je ugledni član našičke židovske zajednice, a radio je kao krčmar, pivar i trgovac. U dvorištu iza kuća zajedno s Gezom Gombošem otvara *Prvu jugoslavensku tvornicu lula i glinenih proizvoda u Našicama* koja je djelovala od 1919. do 1921. godine.[310] U Drugom svjetskom ratu nestala je gotovo cijela Samuelova obitelj, a jedini koji je uspio preživjeti holokaust bio je njegov sin Josip koji se nakon rata vratio u zemlju i nastavio svoj život u Zagrebu.[311]

Ova dva objekta koja su nekada pripadala obitelj Drechsler postoje i danas. Niska prizemnica na broju 66 (Slika 57.) danas je u funkciji trgovine, a svojim jednostavnim izgledom bez arhitektonske dekoracije odstupa od druge reprezentativne građevine.[312]

[310] Lučevnjak, 2011., 122–124.
[311] Klešćik, 2014., 62–63.
[312] Lučevnjak, 2011., 122.

Slika 57. Nekadašnji objekt obitelji Drechsler u Ulici braće Radića na broju 66

Visoka prizemnica na broju 68 (Slika 58.) ima elemente neobaroknog i neorenesansnog stila. Pročelje koje je okrenuto prema ulici raščlanjeno je sa sedam pravokutnih prozora kod kojih je uočena izmjena oblika njihovih natprozornika: tri prozora u sredini nalaze se unutar plitke edikule koju oblikuju dva tanka pilastra koja nose trokutasti zabat, dok su drugi prozori na bočnim stranama ukrašeni s dva toskanska pilastra koja podržavaju segmentni luk koji se nastavlja na vijenac. Taj vijenac kontinuirano teče cijelom dužinom građevine osim u njezinom središnjem dijelu glavnog pročelja. Još jedna razlika između bočnih dijelova i središta glavnog pročelja je u tome što su bočni dijelovi blago istaknuti plitkim rizalitom i obrađeni rustikom.

Slika 58. Glavno pročelje nekadašnje kuće obitelji Drechsler (Ulica braće Radića broj 68) - današnji izgled

Uz historicističke elemente, na ovom objektu mogu se uočiti i poneki secesijski detalji. Tako se npr. na bočnom pročelju, gdje je i glavni ulaz u ovaj objekt, iznad vrata nalazi mala nadstrešnica ukrašena biljnim i geometrijskim motivima. (Slika 59.)

Slika 59. Dvorišno pročelje nekadašnje kuće obitelji Drechsler (Ulica braće Radića broj 68)

Nakon Drugog svjetskog rata zadržana je stambena funkcija ovog objekta, a najviše je bio u posjedu obitelji Mašić.[313] Danas ovdje djeluje Slovački centar za kulturu Našice koji je 2016. godine uz financijsku pomoć Ministarstva kulture RH i Ministarstva gospodarstva RH u potpunosti obnovio ovaj objekt. Tijekom trogodišnjih radova izvedeni su popravci na krovu i vanjskoj stolariji, a najveća promjena odnosila se na potpunu obnovu fasade.[314]

Kuća obitelj Fuchs

Od nekoliko židovskih obitelji koje su u Našicama nosile prezime Fuchs, najpoznatija je ona koja je u posjedu imala uglovnicu na križanju ulica braće Radića i Ivana Mažuranića, a koja je

[313] Lučevnjak, 2011., 122–124.
[314] Slovački centar za kulturu Našice, službena web stranica: https://skc.hr/novi-izgled-zgrade-skc-nasice/ (datum pristupanja: 25.10.2021.)

prije Drugog svjetskog rata nosila naziv „Kod grbavog Fuchsa“. Pretpostavlja se da je kuću sagradio Hinko Fuchs koji je bio poznat po uspješnoj trgovini žitom. Njegovi sinovi Rikard i Milan, nakon školovanja u Našicama odlaze na studije u Beč i Zagreb. Zanimljivo je još za spomenuti da je Rikardov sin, Radovan Fuchs,[315] aktualni ministar znanosti i obrazovanja Vlade Republike Hrvatske. Ova zgrada dugo vremena nije imala nikakvu funkciju,[316] a danas je u vlasništvu javnog poduzeća HEP PLIN d.o.o. i nedavno je obnovljena.

Pročelje u Ulici braće Radića je dosta jednostavno i nema gotovo nikakvih arhitektonskih detalja, dok je ono pročelje koje je okrenuto prema Ulici Ivana Mažuranića ukrašeno jednostavnim neorenesansnim i neoklasicističkim elementima poput pilastara na uglovima i vijenca od kojih jedan teče kontinuirano, a druga dva isprekidano spajajući otvore prozora koji po sredini natprozornika imaju zaglavni kamen. (Slika 60.)

Slika 60. Pogled na zapadno i južno pročelje nekadašnje kuće obitelji Fuchs

Kuća obitelji Pollak

Drugi značajni član obitelji Pollak bio je Aron Pollak, bratić Gabora Pollaka, koji je posjedovao uglovnicu na križanju Ulice braće Radića i Vatroslava Lisinskog. Aron je ondje držao trgovinu i

[315] Lučevnjak, 2011., 125.
[316] Isto.

gostionicu koju je dobio od svoga oca. Ova zgrada postoji i danas, ali u posve izmijenjenom obliku zbog raznih adaptacija koje su nastale tijekom godina.[317] Glavni ulaz nalazio se na uglu građevine koji je bio odrezan. Nije imao nikakvih arhitektonskih ukrasa, kao ni ostali otvori, osim malog polukružnog zabata na krovištu iznad vijenca unutar kojeg je, između ostalog, pisalo velikim slovima „TRGOVINA POLLAK“. (Slika 61.) Danas je taj glavni portal ukrašen jednostavnim stupovima koji podržavaju trokutasti zabat. (Slika 62.)

Slika 61. Kuća obitelji Pollak 1928. godine

[317] Lučevnjak, 2011., 129.

Slika 62. Nekadašnja kuća obitelji Pollak - današnji izgled

Kuća obitelj Weiss

Obitelji Weiss pripadala je druga uglovnica koja se nalazi na križanju ulica Vatroslava Lisinskog i braće Radića.[318] (Slika 63.) I ovaj objekt postoji i danas, no u znatno izmijenjenom obliku. (Slika 64.) Teško ga je prepoznati jer je sva nekadašnja historicistička dekoracija uklonjena. Pročelja ove uglovnice nekada su bila raskošna i bogato ukrašena neoklasicističkim elementima poput pilastara, vijenaca i akroterija na vrhu zgrade. Pravokutni prozori bili su ukrašeni jednostavnim natprozornicima i prozorskom klupčicom, a spajao ih je vijenac ukrašen meandrom. Rustika je krasila lateralni dio glavnog ulaza koji se nalazio na uglu kuće koji je također bio odrezan kao i druge, već spomenute uglovnice.

[318] Lučevnjak, 2011., 131.

Slika 63. Kuća obitelj Weiss

Slika 64. Nekadašnja kuća obitelj Weiss - današnji izgled

Trg

Kuća obitelj Goldfinger

Najpoznatiji član ove obitelji bio je trgovac Albert Goldfinger, ugledni član našičke židovske zajednice i jedan od najbogatijih građana u tadašnjoj Virovitičkoj županiji. Upravo je on krajem 19. stoljeća u središtu glavnog našičkog trga najprije podigao prizemnicu u kojoj je bila trgovina, (Slika 65.) a kasnije ju je nadogradio podizanjem kata koji je imao stambenu funkciju. (Slika 66.) Pretpostavlja se da je to bilo oko 1902. godine. Prizemlje se i dalje koristilo kao poslovni prostor koji je kasnije iznajmljivan i drugim trgovcima.[319]

Nakon dogradnje prvotne skromnije prizemnice, ova nekadašnja kuća obitelji Goldfinger postala je jedna od najljepših i danas najbolje očuvanih historicističkih građevina u Našicama. Raskošno glavno pročelje raščlanjeno je nizom neoklasicističkih i neorenesansnih elemenata poput pilastara s kompozitnim kapitelom, girlanda, vijenaca i ukrasnih vaza. Najukrašeniji dijelovi pročelja upravo su njegovi bočni dijelovi koji imaju bogatiju arhitektonsku plastiku, a dodatno su istaknuti dodavanjem trokutastog zabata na vrhu. Iznad glavnog portala u prizemlju nalazi se mali balkon bogato ukrašen vazama i konzolama koje ga podržavaju. Na taj balkon se ulazi kroz dvokrilna vrata prvog kata koja krase dva plitka kompozitna pilastra.

Nakon Drugog svjetskog rata objekt je bio prepisan na Elzu Gries rođ. Goldfinger koja ga je 1955. godine prodala Općoj poljoprivrednoj zadruzi. U prizemlju su se i dalje nalazile prodavaonice, a na katu uredi. Zgrada je obnovljena početkom devedesetih godina prošloga stoljeća,[320] a u novije vrijeme dograđen je i aneks u dvorištu te od tada zgrada ima funkciju stambeno-poslovnog centra.[321]

[319] Lučevnjak, 2011., 125.
[320] KOOS, Waller, Našička kulturna i graditeljska baština. Obnovljeni sjaj zgrade Goldfinger u: Glas Slavonije, 10. 10. 1994.
[321] Lučevnjak, 2011., 126.

Slika 65. Prvotna prizemnica obitelji Goldfinger (prva s lijeva)

Slika 66. Kuća obitelji Goldfinger nakon dogradnje

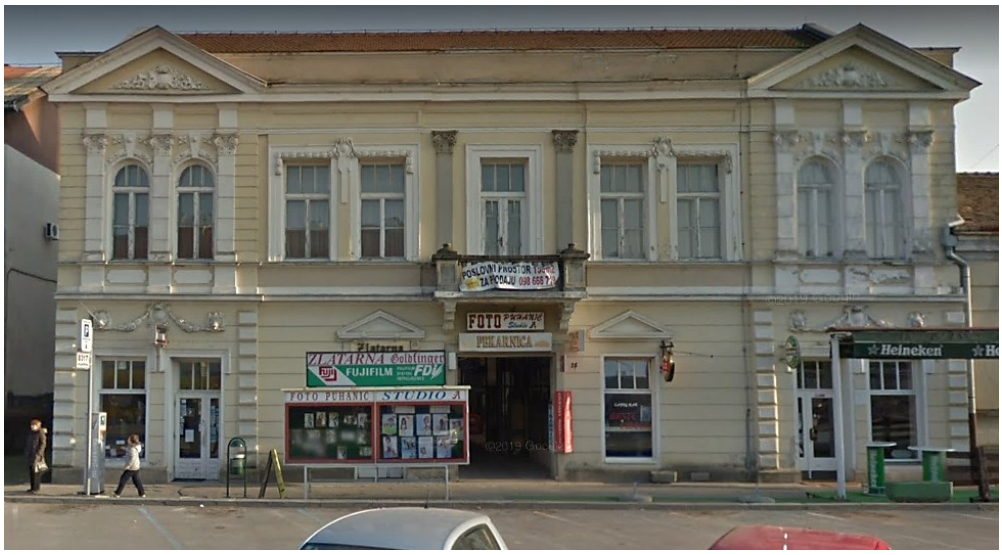

Slika 67. Nekadašnja kuća obitelji Goldfinger - stanje iz 2012. godine

Kuća obitelj Sonnenschein

Obitelj Sonnenschein bila je jedna od bogatijih našičkih obitelji koja se u početku bavila ugostiteljstvom da bi kasnije svoj posao proširila i na veletrgovinu pićem. U posjedu su imali kuću na glavnom trgu u Našicama, sada na Trgu dr. Franje Tuđmana na broju 2. Zgradu je kupio Leopold Sonnenschein 1921. godine s Albertom Goldfingerom i Samuelom Drechslerom, a od 1929. godine Sonnenschein se navodi kao jedini vlasnik te zgrade. Ostao je zapamćen po uspješnosti u svome poslu, ali i po tragediji koja se dogodila nekoliko dana nakon uspostave NDH kada je Leopold, zajedno s nećakom Oskarom, postao prva našička žrtva genocida nad Židovima. Njegov sin Otto, koji je trebao nastaviti obiteljski posao, također stradava za vrijeme Drugog svjetskog rata u logoru Jasenovac.[322]

Prvotna funkcija zgrade bila je stambeno-poslovna. U jednom su dijelu živjele dvije obitelji, Leopolda i Oskara Sonnenscheina, a drugi dio se koristio za poslovne svrhe. U dvorište se ulazilo kroz haustor s lijeve strane na kraju pročelja, a ondje je bilo smješteno nekoliko objekta od kojih dio postoji i danas. U jednoj od tih zgrada bila je smještena poznata našička vinarija. Glavni ulaz u zgradu nalazio se na početku haustora. Zgrada je imala i veliki podrumski prostor, a ondje je danas smješten ugostiteljski objekt.[323]

[322] Lučevnjak, 2011., 130–131.
[323] Isto, 131.

Ova izdužena prizemnica tijekom godina i raznih adaptacija[324] gotovo da je u cijelosti sačuvala prvotni izgled glavnog pročelja. Usporedbom današnje situacije s onom na staroj fotografiji (Slika 68.) možemo vidjeti kako su prozorski okviri ostali sačuvani u gotovo istome obliku, a jedina veća promjena koja se dogodila bila je pretvorba jednog središnjeg prozora u vrata s time da je i dalje ostao sačuvan izvorni oblik ovog otvora. (Slika 69.) Iako je ova građevina imala skromniju raščlambu pročelja u odnosu na ranije spomenute objekte, ona i dalje svojom jednostavnošću i monumentalnošću plijeni poglede mnogih prolaznika.

Slika 68. Kuća obitelj Sonnenschein (prva s lijeva)

[324] Lučevnjak, 2011., 131.

Slika 69. Nekadašnja kuća obitelj Sonnenschein - današnji izgled

Ulica kralja Tomislava

Kuća obitelj Mermelstein

Obitelj Mermelstein živjela je u kući na početku Ulice kralja Tomislava, a njihovi glavni prihodi dolazili su od veletrgovine konfekcijom. Kako je ova zgrada tijekom vremena nekoliko puta obnavljana i preuređivana, izgubila je svoj prvotni sjaj, ali uspjeli su ostati sačuvani pojedini historicistički detalji[325] poput rustike i kaneliranih pilastara na uglovima građevine. Danas se u toj zgradi nalazi knjižara i ugostiteljski objekt.[326] (Slika 70.)

[325] Lučevnjak, 2011., 127.
[326] Isto.

Slika 70. Nekadašnja kuća obitelji Mermelstein

Kuće obitelj Wollner

Obitelj Wollner najprije je u posjedu imala prizemni objekt koji se nalazilo pored zgrade Pučke škole, a danas se nalazi na adresi Ulica kralja Tomislava na broju 10. Kako je ova obitelj bila uspješna u vođenju trgovine, 1908. godine kupili su i susjedni posjed na kojem se nalazio jedan stariji objekt kojeg su srušili te na njegovom mjestu podigli novu, monumentalnu jednokatnicu.[327] Trgovinu je vodio Vinko Wollner, a kasnije mu se pridružio i sin Milan.[328] Zgrada je imala i stambenu i poslovnu funkciju. Na prvom katu je bio stambeni dio, a u prizemlju se nalazila trgovina. Ondje je danas smještena ljekarna tako da se ta prvotna funkcija prizemlja zadržala do danas. Tijekom Drugog svjetskog rata, kad su se vodile borbe za Našice, zgrada je bila dosta oštećena, ali je nakon toga obnovljena.[329]

Ova dva objekta postoje i danas, ali u dosta izmijenjenom obliku. Izvorno su pročelja ovih zgrada bila raščlanjena samo uskim pravokutnim otvorima bez pretjerane arhitektonske dekoracije. Jedina dekoracija na prizemnom objektu nalazila se u gornjem dijelu fasade između prozora i zone krovišta. Riječ je o biljnim i ornamentalnim ukrasima u stilu secesije. (Slika 71.)

Pravokutni otvori monumentalne jednokatnice danas su zamijenjeni modernijim te su tako oni na prvoj etaži zamijenjeni širokim izlozima, dok su na drugoj etaži postavljena tri nova, dvostruka

[327] Lučevnjak, 2011., 131.
[328] Lulić, Lučevnjak, 2014., 259.
[329] Lučevnjak, 2011., 131.

prozora. Jedna od većih promjena koja se dogodila na prizemnom objektu bila je zatvaranje otvora zidom iznad glavnog ulaza s desne strane. (Slika 72.)

Slika 71. Kuće obitelj Wollner (prve dvije s desna)

Slika 72. Nekadašnji objekti obitelji Wollner - današnji izgled

URBANISTIČKI RAZVOJ GRADA I IZGRADNJA INFRASTRUKTURE U 20. STOLJEĆU

Ovo poglavlje naslovljeno „Urbanistički razvoj grada i izgradnja infrastrukture u 20. stoljeću“ podijeljeno je na tri manja potpoglavlja od kojih će najprije biti obrađena infrastruktura kao podloga za urbanistički razvoj Našica u 20. stoljeću. Nakon prikaza urbanističkog razvoja grada slijedi opis uređenja i proces izgradnje glavnog trga u Našicama.

Izgradnja infrastrukture

Vodovod

Nakon nekoliko godina iscrpnog pregovaranja, Našičani su 1905. godine konačno dobili vodovod. Gradnja je trajala od proljeća 1905. godine pa sve do listopada te iste godine kada je i svečano otvoren. Vrelo se nalazilo u selu Seona nedaleko od Našica. Radovi su se izvodili istovremeno na nekoliko lokacija: u blizini samog vrela izgrađena je prihvatna kućica, iznad sela Zoljan u dijelu nazvanom Tajnovac izgrađen je spremnik za vodu, do glavnog našičkog trga prokopani su jarci u koje su se smještale vodovodne cijevi, a na nekoliko mjesta postavljeni su i javni zdenci. Izvođači spomenutih radova bili su: Aladar Tichy i Bauer iz Pečuha, Pavao Wranka iz Osijeka te tvrtka Aktiengesellschaft für Betonbau iz Beča. I prihvatna kućica i spremnik za vodu oblikovani su dosta jednostavno, bez dodatnih arhitektonskih ukrasa. (Slika 73.) Od četiri javna zdenca, jedan je postavljen na glavnom našičkom trgu, drugi u Preradovićevoj, treći u Županijskoj i četvrti u Matanovačkoj ulici. Danas više ne postoji ni jedan od ta četiri zdenca.[330]

[330] Kranjčev, 2005., 17–30.

Slika 73. Prihvatna kućica u mjestu Seona nedaleko od Našica

Vodotoranj

Zbog pojačane potražnje za vodom tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća odlučeno je da se uz bušenje bunara i gradnju crpne i filtar-stanice podigne i vodotoranj u Našicama.[331] (Slika 74.) Vodotornjevi su se uglavnom gradili tijekom 20. stoljeća u nizinskim predjelima gdje nije bilo moguće izgraditi vodospreme na brdu iz kojih bi se voda prirodno slijevala u vodovod.[332]

Građevinska dozvola za gradnju vodotornja izdana je 1978. godine Komunalnom poduzeću „Napredak“ iz Našica. Zavod za projektiranje „Invest projekt“ iz Zagreba izradio je projektnu dokumentaciju, a kao glavni projektant ističe se Ernest Fabry, dipl. ing.[333]

Iz Dozvole za upotrebu izdane 10. lipnja 1983. godine saznajemo da je te iste godine Komunalnom poduzeću „Napredak“ odobrena upotreba vodoopskrbnih objekata među kojima je i vodotoranj. Također saznajemo da su svi radovi na vodotornju završeni do 1979. godine.[334]

[331] Kranjčev, 2005., 78–81.
[332] Aščić, 2016., 146.
[333] Arhivska građa Našičkog vodovoda d.o.o., Građevinska dozvola iz 18. rujna 1978. godine
[334] Arhivska građa Našičkog vodovoda d.o.o., Dozvola za upotrebu iz 10. lipnja 1983. godine

Našički vodotoranj nalazi se na tzv. brdu Klara, na najvišoj točki u gradu. Na vrhu tornja je vodospremnik, a ispod njega je prostor od 120 m^2 koji je bio predviđen za smještaj restorana, međutim do realizacije te ideje nije došlo iako je ona i dan danas aktualna. Do vrha vodotornja može se doći spiralnim stubištem ili dizalom.[335] Tijekom Domovinskog rata, za vrijeme napada na Našice 20. i 21. rujna 1991. godine, vodotoranj je bio pogođen s nekoliko projektila. Oštećenja su bila velika te je zbog toga nakratko stavljen izvan upotrebe sve do 1992. godine kada je obnovljen.[336]

Slika 74. Vodotoranj

[335] Kranjčev, 2005., 81.
[336] Isto, 89.

Elektrifikacija Našica

Munjara

Našice spadaju među prve gradove na području Hrvatske koji su do 1940. godine imali električnu rasvjetu. Zajedničkim radom Našičke štedionice i općine Našice dolazi do gradnje munjare, odnosno električne centrale koja je proizvodila svjetlo za cijelo našičko područje. Gradnja munjare započela je 1909., a završena je u srpnju 1910. godine kada je i stavljena u pogon.[337]

Munjara je zatvorena nakon što je 1924. godine Franjo Schupich u svom paromlinu uveo novo postrojenje i električnu centralu za proizvodnju struje.[338] Ta prva zgrada munjare danas više ne postoji. Nalazila se u današnjoj Sokolskoj ulici na broju 33, a na tom mjestu se danas nalazi stambeno-poslovna zgrada podignuta prije desetak godina.

Električna centrala „Iskra“

Nakon Drugog svjetskog rata Franjo Kovačević vodi električnu centralu „Iskra“ koja je radila prema načelu Schupichove munjare iz 1924. godine. Nakon toga, našičko područje od 1957. godine preuzima poduzeće „Elektroslavonija“ Osijek. Stara elektrana time prestaje djelovati. Izgrađeni su dalekovodi Osijek-Našice, a u pogon je stavljena i transformacijska stanica čime su Našice postale dio elektroenergetskog sustava Slavonije. Podružnica ovog poduzeća nalazi se na adresi Sokolska ulica 1 u preuređenoj zgradi koja je nekada služila kao kuhinja dvorca obitelji Pejačević.[339]

Urbanistički razvoj grada

Nakon izgradnje vodovoda i električne centrale uslijedilo je asfaltiranje trga i glavnih ulica. Intenzivnija izgradnja koja je započela u 19. stoljeću nastavljena je i u 20. stoljeću u još većoj mjeri. Građevinska aktivnost u Našicama je sve do kraja Prvog svjetskog rata bila pod velikim utjecajem Pejačevića koji na početku 20. stoljeća u blizini velikog dvorca započinju izgradnju svog drugog dvorca, tzv. malog ili lovačkog dvorca.[340] Trgovci, obrtnici i drugi građani nadograđuju i obnavljaju svoje kuće među kojima se posebno ističu one na glavnom trgu, zatim

[337] Kranjčev, 2011.b, 12.
[338] Kranjčev, Jurković, 2014., 230.
[339] Lučevnjak, 2014., 131.
[340] AGN, Bulatović, 1975., 8–9.

u današnjoj Strossmayerovoj (prije Županijskoj) i Radićevoj (prije Preradovićevoj) ulici te u ulici koja danas nosi naziv Ulica kralja Tomislava,[341] a koja se u to vrijeme nazivala Imbrišimovićevom ulicom dok je nakon Drugog svjetskog rata nosila naziv Ulica Ive Lole Ribara.[342] U Ulici J. J. Strossmayera prevladavale su skromne historicističke prizemnice, a jedina reprezentativnija građevina bila je tzv. Singerova zgrada na uglu Strossmayerove ulice i Ulice Vatroslava Lisinskog. S druge strane, nekada Imbrišimovićeva ulica (sada Ulica kralja Tomislava) bila je bogata jednokatnim reprezentativnim javnim i stambeno-poslovnim zgradama također izvedenima u duhu historicizma.[343]

Najveće promjene u Našicama događaju se nakon Drugog svjetskog rata kada započinje intenzivna izgradnja brojnih javnih i stambenih objekata ne samo u blizini glavnog trga već i u ostalim, perifernim dijelovima grada[344] uz poštivanje starih uličnih poteza.[345]

Generalni urbanistički plan za gradsko naselje donesen je 1956. godine, a radio ga je Urbanistički institut iz Zagreba. Kasniji planovi se nisu oslanjali na njega te se tako sedamdesetih godina krenulo od početka. Novi prostorni plan Općine Našice donesen je 1979. godine, a obuhvatio je čitavu bivšu općinu Našice koja je uključivala današnje općine Feričanci, Đurđenovac, Koška, Podgorač i Našice. Uz njega je istovremeno rađen i urbanistički plan grada Našica. Ovaj novi plan bio je temelj urbanističkog planiranja, a tijekom godina rađene su izmjene i dopune toga plana. Donosili su se i planovi nižeg reda tzv. Provedbeni urbanistički planovi koji su imali obuhvat manjih prostora. Tako su doneseni Provedbeni urbanistički planovi poput Centra Našice, Urbarije Našice, Sportsko-rekreacijskog centra Našice, Autobusnog kolodvora Našice i drugi. Ovi planovi nastavljali su se na temelje koje je postavio GUP iz 1977. godine.[346] Arhitekt i urbanist Drago Bradić bio je glavni voditelj izrade prostornih i urbanističkih planova za grad i općinu Našice za razdoblje od 1974. do 1988. godine.[347]

Katastarski plan iz 1955. godine

[341] AGN, Bulatović, 1975., 8–9.
[342] Vučemilović, 2007., 348.
[343] KOOS, Ivanušec, Revald-Radolić, Kretić, 2005., 26–27.
[344] AGN, Bulatović, 1975., 9.
[345] KOOS, 525, Osječko-baranjska županija, Grad Našice, Kulturno-povijesna cjelina grada Našica, Zapisnik sa sastanka Komisije za registraciju spomenika kulture Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Osijeku održanog 28.11.1969., predmet: Urbanistička cjelina Našice, svojstvo spomenika kulture, 2.
[346] Usmeni iskaz Ivice Pintarića (4.11.2021.), bivši Voditelj ispostave županijskog ureda državne uprave za prostorno uređenje
[347] Društvo arhitekata Zagreba, službena web stranica: http://www.d-a-z.hr/hr/vijesti/in-memoriam---drago-bradic,4694.html (datum pristupanja: 21.10.2021.)

U Državnom arhivu u Osijeku čuvaju se katastarski planovi raznih područja grada Našica od kojih će u ovom diplomskom radu biti spomenuti samo oni vezani uz širi centar grada jer drugi uglavnom prikazuju rubne dijelove koji dotiču vangrađevna područja.

Uspoređujući katastarsku kartu iz 1955. godine koja prikazuje područje zapadno od franjevačkog samostana, uključujući stare ulice Ive Lole Ribara (nekada Imbrišimovićeva ulica, danas Ulica kralja Tomislava) i Vladimira Nazora, s prvim državnim katastrom iz 1862. godine, može se vidjeti kako se Ulica Ive Lole Ribara produžila prema zapadu kao i Ulica Vladimira Nazora koja vodi dalje prema gradskom groblju i kapelici obitelji Pejačević. Svakako valja spomenuti i da je u drugoj polovini 20. stoljeća zapadno od franjevačke crkve i samostana podignuto sedam stambenih zgrada[348] koje se jasno vide na ovoj katastarskoj karti iz 1955. godine. (Slika 75.)

Slika 75. Katastarski plan iz 1955. godine: Ulica Ive Lole Ribara, Ulica Vladimira Nazora i dio grada nazvan Matanovci

[348] KOOS, Ivanušec, Revald-Radolić, Kretić, 2005., 30.

Na katastarskoj karti koja prikazuje staru Strossmayerovu (prije Županijsku) i Radićevu (prije Preradovićevu) ulicu (Slika 76.) uočava se formiranje dviju novih ulica koje su bile ucrtane i na ranijoj katastarskoj karti iz 1862. godine, ali sada sa znatno intenzivnijom izgradnjom stambenih i stambeno-poslovnih zgrada kao i obiteljskih kuća. Ulica J. J. Strossmayera snažno se produžuje dalje prema sjeveroistoku, a ona je s Ulicom braće Radića povezana putem dvije prethodno navedene ulice. Ulicu braće Radića i dalje karakterizira gusta izgradnja stambenih i stambeno poslovnih zgrada te ponajviše obiteljskih kuća čija se izgradnja nastavlja dalje prema istoku. (Slika 77.)

Nakon Drugog svjetskog rata formirana je jedna „nova ulica“ unutar užeg gradskog središta koja je spajala Ulicu J. J. Strossmayera s Ulicom braće Radića[349] kod Gradske uprave i Policijske postaje Našice, a koja se kasnije spojila s već postojećom ulicom koja je nakon Drugog svjetskog rata nosila naziv Ulica Petra Preradovića.[350] Dio spomenute Ulice Petra Preradovića prikazan je na katastarskom planu iz 1955. godine (Slika 76.). Na ovom katastarskom planu još uvijek nije prikazan proboj novog dijela „nove ulice“ jer je u to vrijeme ona taman bila u nastajanju. Taj novi dio „nove ulice“ kasnije se spojio s Ulicom Petra Preradovića u jedinstvenu ulicu koja danas nosi naziv Ulica Hrvatskog Sokola.

[349] HR-DAOS-566, br. teh. jed.: 104., Investicioni program za gradnju zgrade Kotarskog zavoda za socijalno osiguranje u Našicama, rujan 1956., 10.

[350] Ovdje se ne misli na Ulicu braće Radića koja je prije Drugog svjetskog rata nosila naziv Ulica Petra Preradovića već na jednu kasnije formiranu ulicu koja je svoju formaciju nastavila paralelno sa Strossmayerovom (prije Županijskom) ulicom. Svi zaključci vezani za formiranje novog dijela „nove ulice“ izvedeni su iz katastarske karte na slici 76. i prikaza današnjeg stanja.
Ulica koja danas nosi ime Petra Preradovića proteže se od vodotornja do Gradskog stadiona.

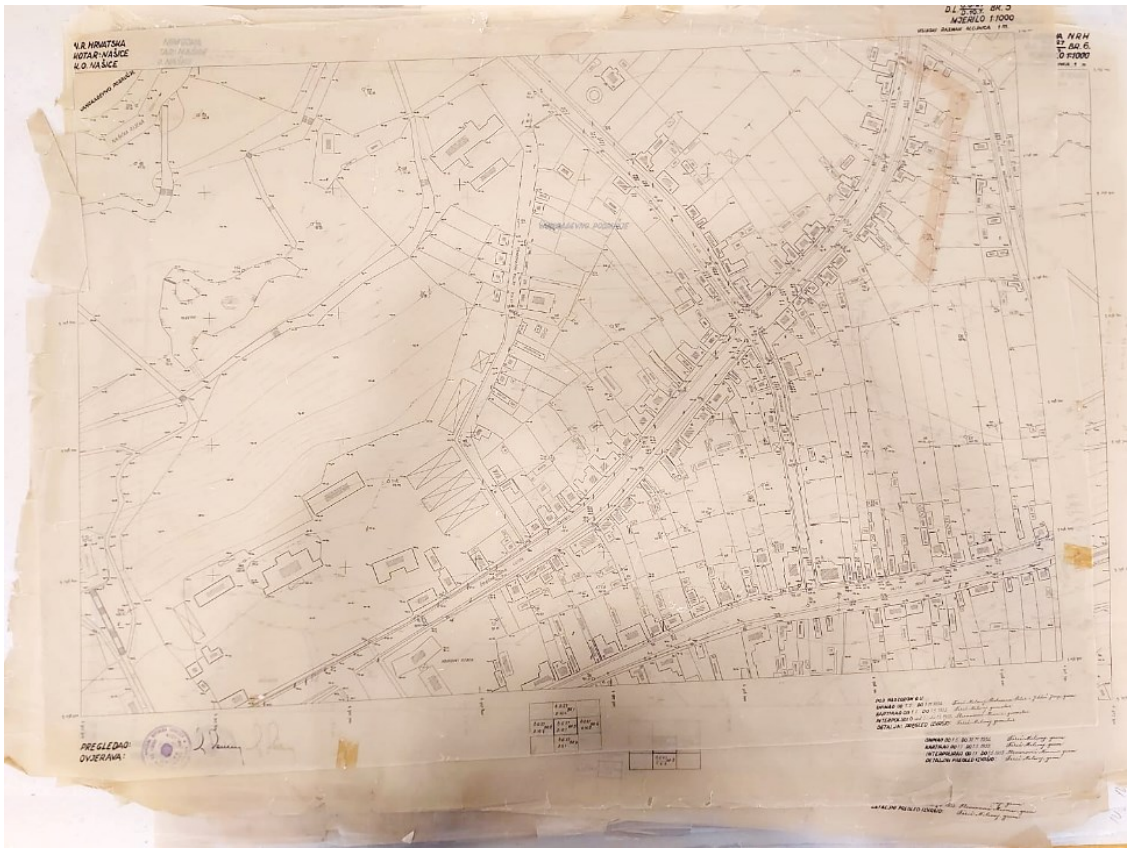

Slika 76. Katastarski plan iz 1955. godine: Strossmayerova ulica i Ulica braće Radića

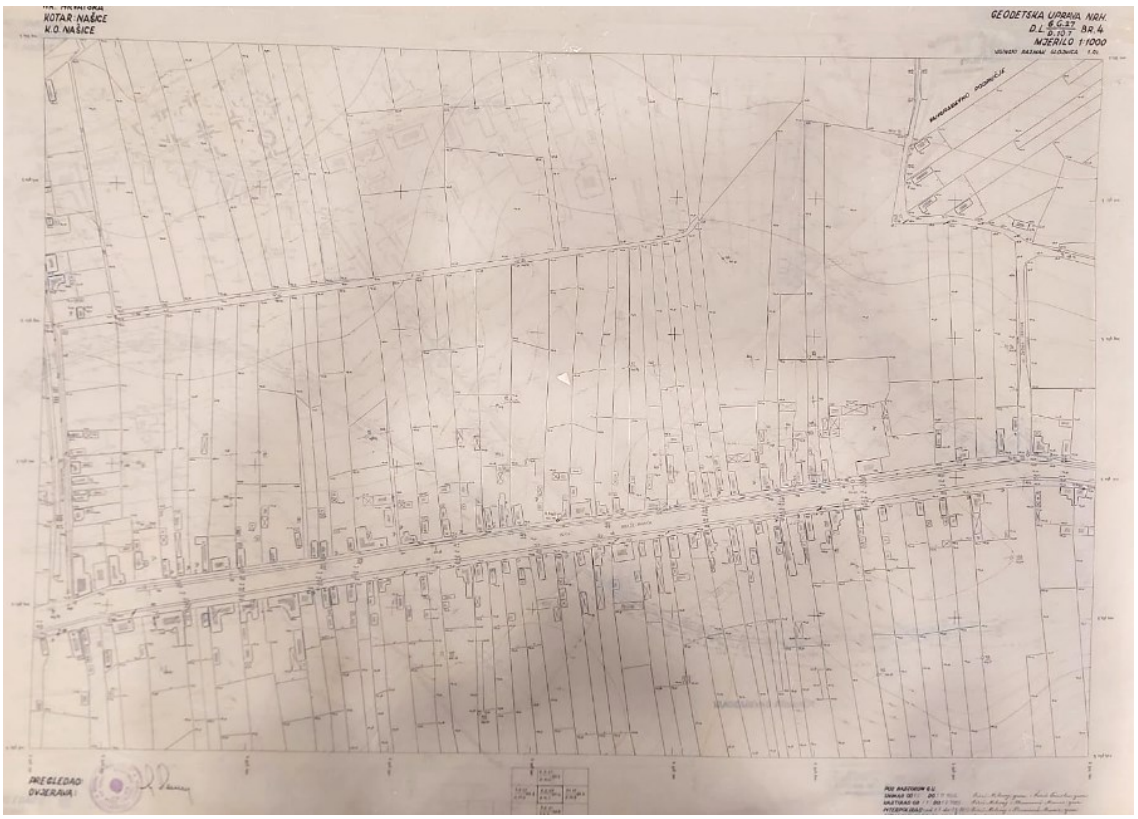

Slika 77. Katastarski plan iz 1955. godine: Ulica braće Radića

Između urbanizma i arhitekture - izgradnja i uređenje glavnog trga

Nakon zadnjih izmjena u 19. stoljeću koje su se odnosile na uklanjanje ostataka župne crkve Presvetog Trojstva i postavljanja pila s kipom Bogorodice u središte trga, odmah na početku 20. stoljeća uslijedile su daljnje promjene u oblikovanju glavnog trga. Nakon što je 1910. godine bila izvršena elektrifikacija Našica, na glavnom su trgu bile postavljene dvije sijalice koje su ga osvjetljavale. Od novopodignutih građevina koje su se nalazile u blizini samog trga ističe se vatrogasni dom koji, uz štedionicu i ljekarnu, dominira na svim starim razglednicama koje prikazuju glavni našički trg. Pored vatrogasnog doma podignuta je 1929. godine reprezentativna kuća odvjetnika Božidara Hadžije koja se također vrlo često prikazivala na većini razglednica Našica.[351]

Od građevina koje su se nalazile na potezu od velikog dvorca obitelji Pejačević do franjevačke crkve i samostana, a koje su prikazane na razglednici, (Slika 78.) danas postoje samo franjevačka crkva sa samostanom te zgrada tzv. „Starog hotela“ koja se nalazi s desne strane, treća u nizu (vidi se samo krov). Prva zgrada s desna služila je kao konjušnica obitelji Pejačević, a kasnije i kao vojna pekara. U zgradi do nje bio je smješten ured šumskog gospodarstva „Krndija d.d.“ također u vlasništvu obitelji Pejačević.[352] Nakon rušenja tih zgrada, dugi niz godina na tom mjestu nije bilo nikakvih građevinskih intervencija sve do izgradnje novog hotela.

[351] Majer, 1987., 12.
[352] Majer, 1980., 6.

Slika 78. Našički trg oko 1900. godine (pogled prema zapadu)

Daljnje promjene na glavnom trgu u Našicama najbolje se mogu pratiti preko razglednica prikazanih na slici 79. i 80. Na prvoj razglednici (Slika 79.) koja prikazuje stanje prije Prvog svjetskog rata, prikazani su već poznati objekti poput „Starog hotela“ i uz njega novoizgrađeni secesijsko-neomaurski objekt u kojem je bila smještena Hrvatska čitaonica. Do nje se nalaze već spomenute zgrade obitelji Pejačević koje su kasnije srušene. S desne strane u daljini vidi se toranj starog vatrogasnog doma koji danas više ne postoji.[353] Iza kipa Bogorodice nalazi se Steinova trgovina na čijem je mjestu nakon Drugog svjetskog rata izgrađena zgrada Gradske uprave.[354] Na drugoj razglednici (Slika 80.) koja datira u šezdesete godine 20. stoljeća prikazana je monumentalna trokatna zgrada Gradske uprave s novouređenim središnjim dijelom glavnog gradskog trga. Glavni trg tada dobiva i novo ime - Trg maršala Tita. Odmah nakon rata maknut je kip Bogorodice iz samog središta, a na to mjesto postavljen je 1950. godine spomenik borcima palim za oslobođenje Našica. (Slika 81.) Za izradu spomenika zaslužan je kipar Nikola Kečanin. Spomenik je postavljen na postolje koje krase dva reljefa, a iznad se nalaze kipovi partizana i partizanke u pokretu sa zastavom u ruci. U sklopu ovog spomenika izrađena je i kosturnica u

[353] Majer, 1980., 6.
[354] Isto.

kojoj su pohranjeni kosti boraca koji su stradali pri oslobođenju Našica.[355] Ubrzo nakon toga uslijedile su i druge građevinske intervencije koje su promijenile lice trga. Stari vatrogasni dom se ruši, a na njegovom mjestu podignuta je nova stambeno-poslovna zgrada.[356] U neposrednoj blizini, na mjestu bivšeg zatvora, započela je 1975. godine gradnja robne kuće. Svi su radovi završeni 1977. godine, a otvorena je u ožujku te iste godine. Pored robne kuće sagrađena je Kreditna banka, a negdje u isto vrijeme započela je i gradnja novog hotela koji se smjestio u velikom parku pored „Starog hotela".[357]

Slika 79. Pogled prema istoku na glavni Našički trg (oko 1910.)

[355] Majer, 1987., 12.
[356] Isto.
[357] Isto.

Slika 80. Pogled prema glavnom gradskom trgu sa zapada (šezdesete godine 20. stoljeća)

Slika 81. Spomenik borcima palim za oslobođenje Našica

Nakon Domovinskog rata trg ponovo dobiva novo lice, a te promjene se ponovo mogu pratiti preko dvije razglednice prikazane na slikama 82. i 83. Spomenik borcima palim za oslobođenje Našica maknut je tijekom rata, a na njegovo je mjesto postavljena fontana.[358] Postavljene su nove klupe i svjetiljke te je izvedeno novo popločenje i hortikulturalno uređenje. Autor ovog uređenja trga bio je Zdenko Tadić, dipl. ing. građ., djelatnik osječke tvrtke za projektiranje i inženjering Hidroing d.o.o.[359]

Slika 82. Pogled na središnji dio trga prema zapadu (stanje nakon Drugog svjetskog rata)

[358] Matekalo Draganović (ur.), 2002., 29.
[359] Usmeni iskaz Ivice Valenčaka (19.1.2022.), dipl. ing. građ., vlasnik tvrtke Valenčak d.o.o. za projektiranje, graditeljstvo i trgovinu

Slika 83. Pogled na središnji dio trga (devedesete godine 20. stoljeća)

ARHITEKTURA NAŠICA U 20. STOLJEĆU

Arhitektura do Prvog svjetskog rata

Kako je u svim dijelovima današnje Hrvatske sve do Prvog svjetskog rata, pa i kasnije, još uvijek bio prisutan historicizam, ovaj pregled arhitekture 20. stoljeća započinje upravo s jednom neoklasicističkom građevinom podignutom u blizini velikog dvorca obitelji Pejačević. Riječ je o drugom dvorcu koji je podigla ista obitelj, takozvanom malom dvorcu.

Mali dvorac obitelji Pejačević

Mali dvorac obrađen je u knjizi *Dvorci i perivoji u Slavoniji: od Zagreba do Iloka* autora Mladena Obada Šćitarocija i Bojane Bojanić Obad Šćitaroci. Drugi glavni izvor za proučavanje ove građevine bila je detaljna Konzervatorska studija koju je izradio arhitekt Damir Kvočić.

Na jugozapadnoj padini parka smjestio se drugi dvorac obitelji Pejačević poznat pod imenom mali dvorac.[360] Ovaj neoklasicistički prizemni dvorac sagrađen je za Teodorovog najstarijeg sina Marka Pejačevića (1882.-1923.) i njegovu mnogočlanu obitelji.[361] Radovi na dvorcu započeli su 1905. godine, a useljenje je uslijedilo dvije godine kasnije nakon završetka gradnje.[362] Prema zapisima Markove kćeri Marije obitelj je živjela u malom dvorcu sve do rođenja desetog djeteta nakon čega su se 1922. godine preselili u veliki dvorac. Nakon iznenadne smrti Marka Pejačevića 1923. godine, njegova supruga Marija (Minka) zajedno s djecom odlazi na posjed Zsambok u Mađarskoj. Za vrijeme zimskih mjeseci u malom dvorcu boravio je Teodor Pejačević (1855.-1928.) sa svojom suprugom Elizabetom, dok je Markova obitelj ondje bila za ljetnih mjeseci. Nakon Teodorove smrti i nakon trajnog preseljenja Markove obitelji u Mađarsku, oba dvorca obitelji Pejačević postaju mjesta privremenog boravka drugih članova obitelji za vrijeme zimskih i ljetnih mjeseci.[363]

Neposredno prije Drugog svjetskog rata u dvorcima boravi obitelj Petra Pejačevića (1908.-1987.). Tijekom rata oba dvorca koristila je vojska, a nakon rata su nacionalizirani te su se koristili u različite svrhe. Najprije je u malom dvorcu zbog pomanjkanja prostora smještena Gimnazija, a tijekom šezdesetih godina 20. stoljeća izvedena je obnova radi oštećenja koja su nastala u potresu. Međutim, obnovi se pristupilo bez suglasnosti konzervatora te je došlo do

[360] AGN, Kvočić, 2005., 7.
[361] Isto, 3.
[362] Obad-Šćitaroci, 1998., 216.
[363] AGN, Kvočić, 2005., 3.

devastacije izvorne prostorne koncepcije i arhitektonske plastike. Prilikom druge obnove koja je izvedena 1978. godine konzervatori su bili obaviješteni, a tada je preuređen središnji salon i maknut je pregradni zid između prostorija kod glavnog ulaza. Te godine iseljena je Gimnazija i time se otvorio veliki prostor za buduće korisnike.[364] U narednim desetljećima nastavilo se s degradacijom raznim intervencijama tadašnjih korisnika dvorca, a to su bili Radio-Našice, Glazbena škola i Dom tehnike. Na prijelazu iz 20. u 21. stoljeće obnovljeno je krovište i trijem na južnom pročelju.[365]

Opis malog dvorca

Mali dvorac ima oblik izduženog pravokutnika s tri istaknuta rizalita: dva na bočnim stranama te jedan u sredini koji je plići u odnosu na bočne te tako tvori tlocrt slova H. Neoklasicistička građevina raščlanjena je pravokutnim prozorima i ukrašena jednostavnim neoklasicističkim arhitektonskim elementima.[366]

Sjeverno (glavno) pročelje krasi terasa s koje se pruža reprezentativno stubište s neoklasicističkom ogradom na čijim se krajevima nalazila po jedna posuda za cvijeće.[367] Središnji rizalit, osim što je plići, razlikuje se od bočnih rizalita i po oblikovanju i po tome što završava atikom na vrhu.[368] (Slika 84.)

[364] AGN, Kvočić, 2005., 3–4.
[365] Isto, 5.
[366] Isto, 9.
[367] Obad-Šćitaroci, 1998., 216.
[368] AGN, Kvočić, 2005., 10.

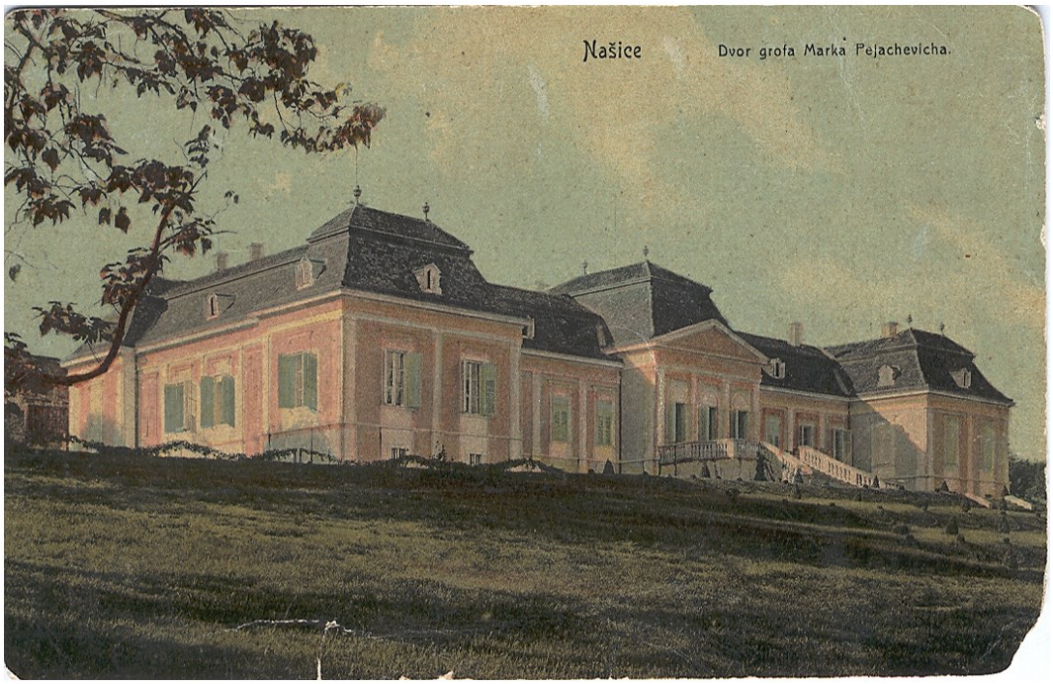

Slika 84. Sjeverno pročelje malog dvorca

Južno pročelje razlikuje se od sjevernog po tome što se po sredini, od jednog do drugog bočnog rizalita, prostire drveni trijem od 28 tankih dvostrukih stupova.[369] (Slika 85.)

Slika 85. Južno pročelje malog dvorca

[369] AGN, Kvočić, 2005., 12.

Istočno i zapadno pročelje riješeno je nešto jednostavnije u odnosu na sjeverno i južno. Cijela građevina pokrivena je mansardnim krovom od biber crijepa koji je ukrašen limenim akroterijima i odzračnicima.[370]

Graditeljske faze

Prema Damiru Kvočiću postoje tri graditeljske faze ovoga dvorca. Prva faza odnosi se na vrijeme od izgradnje pa sve do 1942. godine kada obitelj Pejačević napušta oba objekta uslijed ratnih zbivanja. Tijekom te prve faze nije bilo nikakvih građevinskih zahvata na građevini već se samo održavalo postojeće stanje. Posebna se briga vodila oko uređenja francuskog parka koji se nalazio na sjevernoj strani dvorca.[371]

Druga graditeljska faza označava razdoblje od završetka Drugog svjetskog rata pa sve do devedesetih godina 20. stoljeća kada se započelo s obnovama dvorca. To razdoblje je ponajprije obilježeno sustavnim uništavanjem izvornog stanja građevine, ponajviše u unutrašnjosti, prilagođavanjem prostora za potrebe Gimnazije. Tada dolazi i do devastacije prekrasnog neoklasicističkog vrta. Nakon toga uslijedilo je još nekoliko nestručnih obnova dvorca koje su u potpunosti uništile izvorni izgled same građevine.[372]

Treća faza započela je sredinom devedesetih godina konzervatorskim obnovama krovišta i drvenog trijema na južnom pročelju. Sada slijedi obnova fasadnog plašta te neoklasicističkog vrta na sjevernoj strani dvorca.[373]

Unutrašnjost

Što se tiče organizacije prostora, glavne reprezentativne prostorije bile su u onom dijelu dvorca koji je gledao na prekrasan francuski vrt. Pomoćne prostorije bile su smještene na suprotnoj strani, u jugozapadnom dijelu dvorca.[374]

Ovaj dvorac ulazi u povijest graditeljstva zbog inovativnog rješenja za suzbijanje vlage. Naime, ispod suterena građevine nalazi se konstrukcija u obliku korita na koju je postavljena armirano-betonska ploča. Autor ovog revolucionarnog rješenja bio je dr. Milutin Milanković,[375] akademik

[370] AGN, Kvočić, 2005., 14-15.
[371] Isto, 38.
[372] Isto, 39.
[373] Isto, 40.
[374] Isto, 42.
[375] Milutin Milanković: znanstvenik, građevinar, matematičar, fizičar, astronom, geolog, geofizičar i klimatolog. Rođen u Dalju, školovanje nastavio u Osijeku. U Beču je završio studij građevinarstva na Tehničkoj visokoj školi i stekao zvanje diplomiranog inženjera, a nakon odsluženog vojnog roka nastavio je školovanje u Beču te je postao i

i profesor koji je djelovao u Beogradu.[376] U vrijeme gradnje malog dvorca to je bila novost u cijeloj Monarhiji.[377]

Park uz mali dvorac

Uz sjeverno pročelje dvorca izgrađen je park francuskog tipa koji se prostirao kroz nekoliko blago ukošenih terasa. Terase su bile ukrašene šišanim šimširima te okruglim i stožastim tisama. Po sredini je išla staza koja je bila posipana bijelom sipinom.[378] (Slika 86.) Preko staza toga parka prelazilo se u veliki park engleskog tipa koji je objedinjavao oba dvorca obitelji Pejačević.[379]

Danas je ovaj park u potpunosti uništen zbog neodržavanja. Terasa s koje se silazilo u park također je uništena, a prostor bivšeg francuskog parka pretvoren je u šikaru.[380]

Slika 86. Sjeverno pročelje malog dvorca s parkom francuskog tipa

doktor tehničkih znanosti (Izvor: Kren, Hanžek, Milutin Milanković (1879. - 1958.). U povodu 130. godišnjice rođenja i 50. godišnjice smrti, u: Prirodoslovlje. Časopis Odjela za prirodoslovlje i matematiku Matice hrvatske, (ur.) Barbara Bulat, str. 25–32.)

[376] AGN, Kvočić, 2005., 42.

[377] Obad-Šćitaroci, 1998., str. 216.

[378] Katruša, 2001., 50.

[379] Najcer, 1999., 198.

[380] Katruša, 2001., 50.

Vila Lang

U razdoblju prije Prvog svjetskog rata, uz prisutnost raznih neostilova, dolazi i do pojave jednog novog stila - secesije. Taj stil vežemo uz povratak domaćih arhitekata sa studija u inozemstvu koji, ponajprije u Zagreb, a kasnije i u druge sredine, unose nove elemente ovoga stila.[381] U secesijskom stilu u Našicama izgrađena je Vila Lang koja se danas nalazi u Ulici braće Radića te već spomenuta zgrada Hrvatske čitaonice na glavnom trgu u Našicama.

Vila Lang ime je dobila po svojim nekadašnjim vlasnicima koji su se u Našice doselili početkom 20. stoljeća. Riječ je o Matiji Langu, građevinskom poduzetniku, i njegovoj ženi Margiti koji su po dolasku u Našice kupili kuću na spomenutoj adresi koju su kasnije nadogradili u secesijskom stilu. Secesijski detalji prisutni su u oblikovanju ograde i pročelja, pogotovo ploha oko prozora. (Slika 87.) Ovdje su živjeli sve do završetka Drugog svjetskog rata.[382]

Slika 87. Nekadašnja vila Lang - današnji izgled

[381] Domljan, 1986., 32–33.
[382] Lučevnjak, 2014., 149–150.

Javna arhitektura

Vatrogasni dom

Dobrovoljno vatrogasno društvo osnovano je 12. kolovoza 1888. godine nakon što su odobrena pravila Društva od strane Zemaljske vlade Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.[383] Prvi vatrogasni dom podignut je 1906. godine prema projektu novonastale osječke tvrtke Axmann-Domes[384] koju su činili poznati osječki arhitekti Viktor Axmann i Ivan Domes.[385] Nalazio se na glavnom našičkom trgu na zemljištu koje je nekad pripadalo grofu Ladislavu Pejačeviću, a koji je ovom prilikom poklonio to zemljište.[386] (Slika 88.)

Slika 88. Vatrogasni dom (prvi s desna) na glavnom trgu uz Gradsku štedionicu i ljekarnu

Nakon što je stari vatrogasni dom prodan, započela je gradnja novog 1957. godine na novoj lokaciji u Ulici braće Radića.[387] U Državnom arhivu u Osijeku sačuvan je dokument od 22.

[383] Bošnjaković, Lučevnjak, 2008., 7.
[384] Isto, 12
[385] Hrvatski biografski leksikon: Vladoje Aksmanović (Viktor Axmann) https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=364 (datum pristupanja: 21.10.2021.)
[386] Bošnjaković, Lučevnjak, 2008., 12.
[387] Isto, 31.

siječnja 1957. godine u kojem piše da je Društvo dobilo dozvolu za smještaj garaže za vozila i vatrogasnog tornja u spomenutoj ulici na kućnom broju 26.[388]

Slika 89. Novi vatrogasni dom u Ulici braće Radića (vatrogasni toranj i garaže za vozila)

Danas Dobrovoljno vatrogasno društvo djeluje na trećoj lokaciji u Ulici kralja Petra Krešimira IV. na broju 68., a uz njih u Našicama djeluje i Javna vatrogasna postrojba Našice osnovana 2011. godine, sada na adresi Ulica braće Radića 188.

Viša pučka škola u Našicama

U Našicama je 1908. godine otvorena i Viša pučka škola za učenike koji su završili Nižu pučku školu. Za smještaj se pobrinuo grof Teodor Pejačević poklonivši jednu svoju prizemnicu koja se nalazila pokraj Niže pučke škole na adresi Ulica kralja Tomislava broj 14.[389] (Slika 90.)

[388] Državni arhiv u Osijeku, fond: 566 (dalje HR-DAOS-566), br. teh. jed.: 105., Građevne dozvole i projekti javnih objekata prema investitorima: 1956.-1957., predmet: Dobrovoljno vatrogasno društvo Našice - rješenje o izdavanju lokacije, Našice, 22.1.1957., broj: 9817/56
[389] Kranjčev, 2002.b, 312.

Slika 90. Prizemnica koju je poklonio grof Teodor Pejačević za smještaj Više pučke škole (prva s lijeva)

Nakon preuređenja i nabave osnovne školske opreme uslijedilo je useljenje. Međutim, ubrzo nakon toga postalo je pretijesno te se tako počelo razmišljati o gradnji novog školskog objekta ili dogradnji postojećeg. Razmatrala se i mogućnost spajanja sa susjednom zgradom Niže pučke škole čime bi se dobila jedinstvena arhitektonska cjelina.[390] U tu svrhu izrađeni su i nacrti za dogradnju Niže i Više pučke škole u Našicama, a autor tih nacrta bio je arhitekt Vincenz (Vinko) Rauscher.[391] (Slike 91. i 92.)

[390] Kranjčev, 2002.a, 326-327.
[391] Radović Mahečić, 2000., 135.

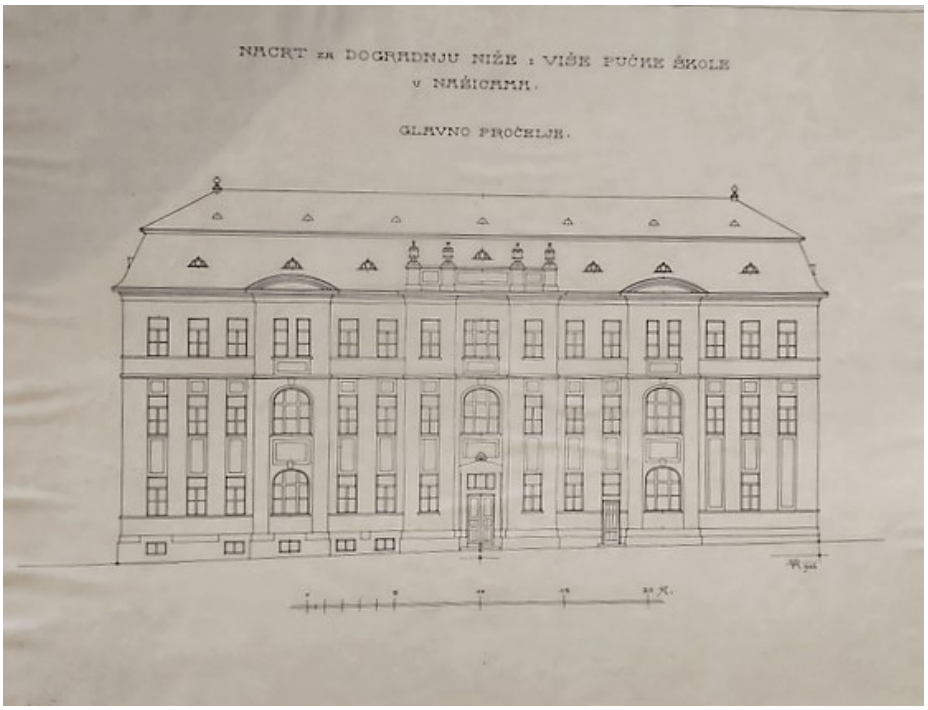

Slika 91. Nacrt za dogradnju Niže i Više pučke škole, glavno pročelje

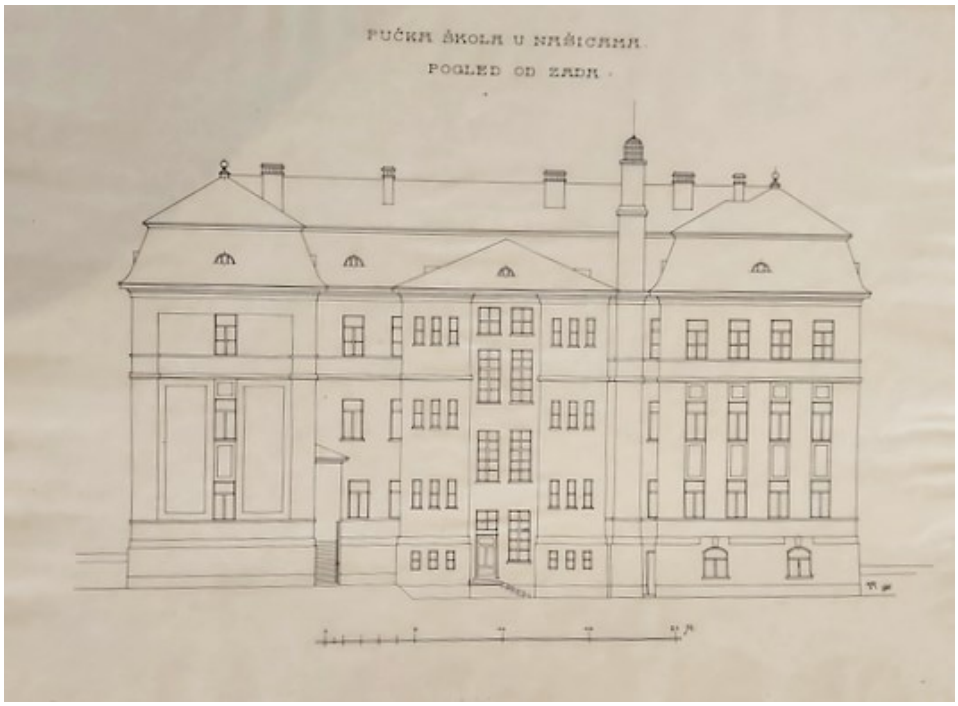

Slika 92. Nacrt za dogradnju Niže i Više pučke škole, začelje

Vinko Rauscher je, iako je rođen u Salzburgu,[392] smatran domaćim arhitektom u Hrvatskoj jer je upravo ovdje ostvario velik dio svoga opusa. Studirao je na bečkoj Akademiji likovnih umjetnosti u klasi Friedricha von Schmidta, jednog od tada najistaknutijih arhitekata Monarhije.[393] Rauscherova zamisao dogradnje Niže i Više pučke škole u monumentalnu dvokatnicu s dodatnom etažom u suterenu[394] bila je gotovo i realizirana, ali izbijanjem Prvog svjetskog rata bili su zaustavljeni svi planovi vezani za dogradnju.[395]

Ova škola je tijekom vremena nekoliko puta mijenjala naziv. Tako je od školske godine 1923./24. nosila naziv Građanska škola, a od 1945. do 1947. godine Niža gimnazija. Od 1947. godine postaje sedmogodišnja osnovna škola, a od 1952. osmogodišnja.[396]

Novi pregovori oko smještaja Građanske škole (bivše Više pučke škole) započeli su tek krajem dvadesetih godina 20. stoljeća. Odlučeno je da se krene u izgradnju novog objekta. Stara zgrada se ruši, a na njenom je mjestu 1930. godine započela gradnja nove školske zgrade. Do useljenja koje je uslijedilo vrlo brzo, već u siječnju 1931. godine, nastava se odvijala u hotelu „Kovač" i u Domu kralja Tomislava. Nova zgrada imala je tri učionice u prizemlju i tri na katu, a one su bile međusobno povezane dugačkim hodnikom. Osim učionica, u zgradi je postojala knjižnica te nekoliko manjih prostorija koje su imale funkciju kabineta i kancelarija. U podrumu se nalazila kuhinja te stan za podvornika. Postojala su dva ulaza u zgradu: jedan je bio s ulične strane, a drugi s dvorišne.[397] (Slika 93.)

Ova zgrada ostaje u funkciji sve do 1995. godine kada je odlučeno da se stavi izvan uporabe zbog trošnosti same zgrade.[398] Vanjski izgled ove monumentalne jednokatnice s visokim prizemljem poznat je samo preko razglednica i kasnije fotografija (Slika 93. i 94.) jer je srušena na početku ovoga stoljeća zajedno sa susjednom školskom zgradom. Danas se ondje nalazi parkiralište (Slika 95.) iako je u prvotnom planu bilo da se ovdje sagradi novi objekt.

[392] Damjanović, 2012., 37.
[393] Isto, 7–8.
[394] Radović Mahečić, 2000., 135.
[395] Kranjčev, 2002.a, 327.
[396] Kranjčev, 1981., 7.
[397] Kranjčev, 2002.a, 327.
[398] Isto.

Slika 93. Glavno pročelje Građanske škole

Slika 94. Nekadašnja Građanska škola - stanje prije rušenja

Slika 95. Mjesto na kojem su se nekada nalazile školske zgrade - današnje stanje

Ubožnica (vojna bolnica)

Začetke zdravstva u Našicama vežemo uz 1873. godinu kada su Našičani s tadašnjim gvardijanom franjevačkog samostana o. Stjepanom Vujevićem odlučili prikupiti novac za izgradnju bolnice.[399] Prikupljenih 590 forinti pohranili su u Našičku štedionicu.[400] Na kraju se ipak odustalo od gradnje bolnice te se tako, četrdesetak godina poslije, započelo s gradnjom ubožnice[401] zahvaljujući obitelji Pejačević, osobito grofici Gabrijeli koja je prikupila ostatak novčanih sredstava. Gradnja je započela 1912. godine južno od željezničke stanice Našice-Grad u gradskoj četvrti Matanovci. Svi radovi dovršeni su 1913. godine, a u listopadu te iste godine zabilježeni su i prvi korisnici.[402]

Početkom Prvog svjetskog rata odlučeno je da se ova ubožnica prenamijeni u vojnu bolnicu za smještaj ranjenih i oboljelih vojnika. Tako su stare prostorije ubožnice prilagođene potrebama bolnice. Dio bolesnika i ranjenika u početku se nalazio u prostorijama franjevačkog samostana

[399] Kranjčev, 2012., 12.
[400] Opća županijska bolnica Našice, službena web stranica: https://www.obnasice.hr/index.php/o-bolnici/povijest-bolnice (datum pristupanja: 10.9.2021.)
[401] Kranjčev, 2012., 12.
[402] Bošnjaković, Lučevnjak, 2014., 22.

sve dok u srpnju 1915. godine nisu bili premješteni u novu bolnicu.[403] Bolnicu je na početku rata posjetio nadvojvoda Franjo Salvator tijekom svog putovanja kroz Hrvatsku i Slavoniju.[404]

Ova (vojna) bolnica utemeljena je na samom početku rata, u jesen 1914. godine, a djelovala je sve do 1918. godine kada je ukinuta od strane vojnih vlasti.[405] To je zapravo bila prva zdravstvena ustanova u Našicama,[406] koja je nakon rata poslužila za smještaj ratne siročadi, a kasnije i invalida.[407] Jedno vrijeme je ovdje povremeno radila i ambulanta, a danas je u njoj smješteno nekoliko stanova tako da ona sada ima stambenu funkciju.[408]

Pročelje ove monumentalne jednokatnice je dosta jednostavno oblikovano. I prizemlje i prvi kat raščlanjeni su nizom uskih pravokutnih prozora između kojih se nalazi kolorirana ispuna koja se proteže kroz obje etaže asocirajući time na stupove velikog reda. Te kolorirane ispune popunjavaju i prostor između etaža, odnosno otvora. Središnji dio je rizalitno istaknut i dodatno naglašen zabatnim završetkom unutar kojeg se nalazi okulus. (Slika 96. i 97.)

Slika 96. Glavno pročelje nekadašnje ubožnice (vojne bolnice)

[403] Kranjčev, Lončar, 2014., 7–8.
[404] Bošnjaković, 2019., 207.
[405] Kranjčev, Lončar, 2014., 7.
[406] Isto, 18.
[407] Isto, 16.
[408] Bošnjaković, 2010.

Slika 97. Današnji izgled nekadašnje ubožnice (vojne bolnice)

Arhitektura u razdoblju između dva svjetska rata

Početkom dvadesetih godina prošloga stoljeća još uvijek nema pravih modernističkih arhitektonskih djela na području današnje Hrvatske, no s osnutkom arhitektonskog odjela na Visokoj tehničkoj školi u Zagrebu i djelovanjem arhitekta Viktora Kovačića lagano se počinje oblikovati nova modernistička misao.[409] Kovačić je smatrao da se arhitektura treba prilagoditi suvremenom čovjeku i njegovim potrebama, da objekt treba biti oblikovan u skladu s njegovom namjenom te da se moraju poštivati materijali od kojih je objekt izveden.[410]

Dolaskom domaćih arhitekata sa studija iz inozemstva i pojavom prve generacije diplomiranih inženjera arhitekture s Visoke tehničke škole u Zagrebu, stvara se nova struja mladih arhitekata koji u potpunosti odbacuju eklekticizam i priklanjaju se novim konstruktivnim i funkcionalnim elementima arhitekture.[411]

Ta generacija arhitekata koja je djelovala između dva svjetska rata postavila je temelje moderne arhitekture ponajprije u Zagrebu, a zatim i u ostalim dijelovima današnje Hrvatske.[412] Jedan od njih bio je i Stjepan Planić,[413] koji je svojim projektom za Gradsku upravu i Policijsku postaju inaugurirao modernu arhitekturu u našičku sredinu, no tek nakon Drugog svjetskog rata. Planić u

[409] Premerl, 1990., 16–17.
[410] Isto, 18–19.
[411] Isto, 27–28.
[412] Isto, 36.
[413] Isto, 43.

svom djelu naslovljenom *Problemi suvremene arhitekture* objavljenom 1932. godine navodi, između ostalog, osnovne probleme urbanizacije i stanovanja, te, na tragu Kovačića, zagovara funkcionalistička načela i suvremenu tehnologiju.[414] Tako su tridesete godine 20. stoljeća obilježene kao početak moderne arhitekture u većim gradovima današnje Hrvatske,[415] dok je u Našicama taj začetak obilježen kasnije u pedesetim godinama spomenutim Planićevim projektom za Gradsku upravu i Policijsku postaju.

Javna arhitektura

Sokolski dom (sokolana)

U drugoj polovini 19. stoljeća osnivaju se sokolska društva na području cijele Monarhije koja su za cilj imala promicanje tjelovježbe.[416] Sokolsko društvo u Našicama osnovano je 1907. godine ponajprije u svrhu poticanja tjelovježbe kako je bilo naznačeno u pravilima Društva koja su potvrđena u srpnju iste godine od strane Zemaljske vlade Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.[417]

Do izgradnje Sokolskog doma, članovi Sokolskog društva vježbali su na otvorenom, a sprave su čuvali u jednoj prostoriji za koju još nije utvrđeno gdje se točno nalazila. Obitelj Pejačević ustupila je i dio svog perivoja, a poznato je da su neko vrijeme sokolaši djelovali i u zgradi „Staroga hotela“. Godine 1927. odlučeno je da se za potrebe ovog Društva otkupi zgrada bivše našičke „munjare“ podignute 1910. godine. U naredne dvije godine uslijedila je nadogradnja kata i terase na istočnoj strani. Ovaj dom su koristili i članovi HPD "Lisinski", Hrvatske čitaonice i Jadranske straže sve do 1939. godine kada je dom prodan našičkom franjevačkom samostanu zbog nemogućnosti otplaćivanja duga. Nakon Drugog svjetskog rata jugoslavenska vojska preuzima ovaj prostor i prenamjenjuje ga u Dom armije. Pedesetih godina je, na nagovor Društva za tjelesni odgoj "Partizan" Našice, dvorana ponovo preuređena za odvijanje raznih sportskih aktivnosti. Ova dvorana poslužila je i za nastavu tjelesnog odgoja našičkih škola. Danas se ulica u kojoj se nekad nalazio Sokolski dom naziva Sokolska ulica, a na njegovom mjestu podignuta je stambeno-poslovna zgrada.[418]

[414] Premerl, 1990., 32–33.
[415] Isto, 39.
[416] Bošnjaković, Lučevnjak, 2003., 5.
[417] Isto, 7.
[418] Isto, 9–14.

Iako ovaj objekt danas više ne postoji, njegov izgled poznat je preko starih razglednica. (Slika 98.) Riječ je o građevini koja je bila jednostavno oblikovana. Pročelje je bilo raščlanjeno jednostavnim pravokutnim prozorima bez ikakvih arhitektonskih detalja.

Slika 98. Sokolski dom

Stambena arhitektura

Vila Gröger

Vila Gröger nalazi se na današnjem trgu Isidora Kršnjavoga. Riječ je o malom trgu koji je formiran rušenjem susjednih zgrada na čijem se mjestu sada nalaze stambene zgrade. Ispred glavnog (sjevernog) pročelja vile oblikovano je parkiralište,[419] a što se tiče njezinog južnog pročelja, odmah do njega je probijena nova ulica koja je nastala zajedno s druge dvije u neposrednoj blizini ove građevine.[420]

Vila Gröger izgrađena je 30-ih godina 20. stoljeća za obitelj Franje Grögera koji je u Našice došao 1894. godine gdje je najprije radio kao šumar na posjedu obitelji Pejačević. Nakon toga je stekao zvanje šumarskog savjetnika, a pred samu smrt bio je i ravnatelj poduzeća „Krndija d.d.“

[419] AGN, Urban, 2016., 6.
[420] Isto, 11.

čija se uprava nalazila u Našicama.[421] Zemljište na kojem će se nalaziti buduća vila Gröger kupio je 1917. godine, a kako Franjo umire desetak godina kasnije, vlasnikom ovog zemljišta postaje njegov sin Otto koji 1930. godine podiže kredit kako bi financirao gradnju.[422]

U vrijeme njezine gradnje sa sjeverne strane je već postojala jedna prizemnica u obliku slova L u kojoj je živjela posluga. Istovremeno s vilom izgrađena je još jedna prizemnica za gospodarske potrebe. Nekada se ispred vile nalazio prekrasno uređeni vrt s cvjetnim nasadima i njegovanim travnjakom dok su iza južnog pročelja bili voćnjaci i povrtnjaci.[423]

Vila Gröger proteže se kroz četiri etaže: podrum, prizemlje, kat i potkrovlje. Cijela zgrada izgrađena je od opeke osim podruma i temelja koji su od kamena. Prizemlje je imalo dvojnu funkciju: jedan dio je služio za stanovanje, a drugi za poslovanje. Dokaz za to su dva ulaza koji se nalaze na sjevernoj i zapadnoj strani. Onaj na sjevernoj strani postoji i danas, dok je ovaj na zapadnoj zazidan. Kod tog zapadnog ulaza bio je trijem od šest stupova koji su kasnije bili zazidani u svrhu stvaranja nove prostorije.[424]

Glavno (sjeverno) pročelje raščlanjeno je s nekoliko prozora različitih oblika koji su razbacani asimetrično po fasadi. Tu je glavni ulaz u zgradu i stubište uz njega te erker koji je probijen s četiri pravokutna prozora i pokriven višeslivnim krovom. Pri samom vrhu glavnog pročelja je kanatna konstrukcija s vertikalnim drvenim gredama između kojih su postavljena tri lučno zaključena prozora. (Slika 99.) Ta kanatna konstrukcija prisutna je i na zapadnom pročelju gdje je kasnijim intervencijama došlo do već spomenutog zatvaranja trijema. (Slika 100.)

[421] Hvizdak, Lučevnjak, 2014., 88–89.
[422] AGN, Urban, 2016., 8-9.
[423] Isto, 12.
[424] Isto, 13–14.

Slika 99. Glavno pročelje Vile Gröger

Slika 100. Pogled na sjeverno (glavno) i zapadno (bočno) pročelje

Južno pročelje riješeno je na sličan način kao sjeverno (glavno): i ovdje se nalazi kanatna konstrukcija pri vrhu, a u prizemlju su dva erkera probijena s tri pravokutna prozora. No, za razliku od sjevernog pročelja gdje su prozori razbacani i asimetrično postavljeni, južno pročelje je probijeno s nekoliko prozora gotovo jednakih oblika koji su postavljeni simetrično. Istočno pročelje je najmanje reprezentativno jer nema kanatne konstrukcije ni erkera.[425]

Ova građevina se stilski može svrstati u tzv. *heimatstil* koji je bio zastupljen u arhitekturi njemačkog govornog područja tijekom 19. i 20. stoljeća, a karakterizira ga upotreba elemenata tradicionalne gradnje poput kanatne konstrukcije, visokog i strmog krovišta te asimetrično porazbacanih prozora različitih oblika.[426]

Nakon Drugog svjetskog rata čitavu imovinu ove obitelji preuzima novi režim.[427] Obitelj je bila prisiljena napustiti Našice. Nakon njihovog odlaska, u vili je neko vrijeme djelovao Radio Našice, zatim Osnovna škola te razni Savezi. Sve do nedavno ovdje su bila sjedišta nekoliko političkih stranaka i udruga.[428] Trenutno je u tijeku obnova cijele građevine, a nakon što se to završi ovdje će biti smještena Hrvatska narodna knjižnica i čitaonica Našice.[429]

Kuća obitelji Hadžija

Stambeno-poslovna zgrada koja se danas nalazi na Trgu dr. Franje Tuđmana na broju 11 nekoć je bila u vlasništvu uglednog našičkog odvjetnika Zvonimira Hadžije. Zemljište je kupio od grofa Teodora Pejačevića te na njemu sagradio ovu monumentalnu jednokatnicu 1927. godine prema projektu istaknutog zagrebačkog arhitekta Stjepana Podhorskog.[430]

O arhitektu

Podhorsky se nakon završetka Graditeljske škole zapošljava u ateljeu tada najpoznatijeg zagrebačkog arhitekta Hermana Bolléa. Ubrzo nakon toga, zbog neslaganja s Bolléovim pristupom arhitekturi, Podhorsky napušta njegov atelje i odlazi na daljnje školovanje u Beč na

[425] AGN, Urban, 2016., 29–32.
[426] Isto, 33.
[427] Hvizdak, Lučevnjak, 2014., 88–89.
[428] AGN, Urban, 2016., 10.
[429] Radio Našice, službena web stranica: "Hrvatska narodna knjižnica i čitaonica Našice na putu od Dvorca Pejačević do Vile Gröger" https://www.radionasice.hr/hrvatska-narodna-knjiznica-i-citaonica-nasice-na-putu-od-dvorca-pejacevic-do-vile-groger-2/ (datum pristupanja: 22.9.2021.)
[430] Valenčak, d.o.o., 2005.

Akademiju lijepih umjetnosti u klasu profesora Viktora Luntza. Po povratku u Zagreb sudjeluje na nekoliko natječaja te izrađuje niz projekata od kojih valja istaknuti vilu Heim, stambenu zgradu i ljekarnu Gayer na križanju Ilice i Kačićeve ulice te zgradu pravoslavne općine u Bogovićevoj ulici. Svakako valja istaknuti da je bio i jedan od osnivača Kluba Hrvatskih arhitekata te da je dug niz godina obnašao dužnost predsjednika tog kluba.[431]

Opis objekta

Zgrada je građena s namjerom da ima dvojnu funkciju: u prizemlju su se nalazile trgovine, a kat je bio rezerviran za stanovanje. Zanimljivo je za spomenuti da je ova zgrada izgrađena u svega dva mjeseca. U vrijeme njezine gradnje, s istočne strane još je uvijek stajao stari Vatrogasni dom, (Slika 101.) a sa zapadne strane nalazila se jedna manja prizemnica koja je bila u vlasništvu obitelji Pejačević. Ova građevina karakteristična je po tome što je projektirana na način da prati nepravilnu regulacijsku liniju glavnog gradskog trga te zbog toga njezin tlocrt ima oblik nepravilnog paralelograma. Time središnji dio glavnog pročelja daje dojam kao da je uvučen od gradske ulice. U istočnom krilu prizemlja bio je odvjetnički ured Zvonimira Hadžije, a na sjevernoj strani tri trgovačka lokala. Iz hodnika u prizemlju ulazilo se u reprezentativne prostorije na katu koje su imale isključivo stambenu funkciju. Na istočnom krilu sjevernog (glavnog) pročelja nalazi se lođa ukrašena stupovima s korintskim kapitelima, a do nje u nizu četiri velika pravokutna prozora.[432] (Slika 102.)

[431] Krešimir Galović, Povijest hrvatske arhitekture: Stjepan Podhorsky (I), Čovjek zvan sukob, Vijenac 199, https://www.matica.hr/vijenac/199/covjek-zvan-sukob-15665/ (datum pristupanja: 16.11.2021.)
[432] Valenčak d.o.o., 2005.

Slika 101. Stari vatrogasni dom i kuća obitelji Hadžija

Slika 102. Glavno (sjeverno) pročelje kuće obitelji Hadžija

Na južnom (dvorišnom) pročelju nalazi se još jedna lođa u čijoj se donjoj zoni nalazi balustrada koja je s dva jednostavna stupa podijeljena na tri dijela. Istočni dio tog južnog pročelja rizalitno je istaknut i probijen s nekoliko pravokutnih prozora različitih veličina. (Slika 103.) Fasada je jednostavno oblikovana sa skromnim elementima historicizma na glavnom i dvorišnom pročelju:

udvojeni stupovi s korintskim kapitelima, balustrada te jednostavni stupovi s dorskim kapitelima.[433]

Slika 103. Dvorišno (južno) pročelje kuće obitelji Hadžija

Nakon Drugog svjetskog rata trgovine u prizemlju i dio prostora na katu bio je nacionaliziran od strane novih vlasti.[434] Zvonimir Hadžija je ovdje s obitelji živio sve do svoje smrti 1959. godine.[435] Stambeno-poslovna funkcija ovog objekta zadržana je do danas. Prvi kat ima stambenu funkciju, dok se u prizemlju nalazi ugostiteljski objekt i frizerski salon. U istočnom krilu je ured javnog bilježnika, a u potkrovlju se nalazi tvrtka za projektiranje Valenčak d.o.o. vlasnika Ivice Valenčaka koji posjeduje cijelu zgradu osim ova dva spomenuta lokala u prizemlju. (Slika 104.)

[433] Valenčak d.o.o., 2005.
[434] Isto.
[435] Kranjčev, 2014., 93.

Slika 104. Današnji izgled nekadašnje kuće obitelji Hadžija

Dvorac obitelji Adamović

Osim već spomenutih dvoraca obitelji Pejačević, u Našicama je jedno vrijeme postojao i treći dvorac čija je izgradnja započela 1939. godine.[436] Taj dvorac dao je podići Ivan Kapistran III. barun Adamović Čepinski (1905.-1971.) sa suprugom Štefanijom r. groficom Pejačević (1910.-1988.) s kojom je imao četvero djece. Cijela obitelj živjela je u Vukovaru u jednoj kući nasuprot dvorca Eltz. Uz poslove u Vukovaru, Ivanu Kapistranu III. bilo je povjereno i upravljanje našičkim imanjem, a bio je i član uprave poduzeća „Krndija d.d." preko kojeg su Pejačevići upravljali vlastitim posjedom. Kako su on i supruga u nasljedstvu imali veliki broj posjeda na području Našica, odlučili su na jednom od njih, koji se nalazio nedaleko od pruge Našice-Pleternica, izgraditi dvorac.[437] Gradnju dvorca zaustavio je Drugi svjetski rat. Nakon rata je porušen, a građevinski materijal je raznesen i upotrijebljen za druge građevine.[438] To je ujedno bio i posljednji dvorac u Hrvatskoj po vremenu gradnje.[439]

Preko sačuvanih fotografija (Slika 105. i 106.) može se vidjeti kako se ovdje radilo o prizemnom dvorcu koji je bio pokriven velikim mansardnim krovom. U prizemlju i podrumu trebalo je biti

[436] Obad-Šćitaroci, 1998., 216.
[437] Lučevnjak, Najcer Sabljak, 2021., 257–258.
[438] Obad-Šćitaroci, 1998., 216.
[439] Isto, 50.

smješteno šesnaest soba s kuhinjom i drugim nusprostorijama.[440] Arhitekt ovog nedovršenog neoklasicističkog dvorca nažalost za sada ostaje nepoznat.

Slika 105. Dvorac obitelji Adamović oko 1940.

Slika 106. Dvorac obitelji Adamović oko 1940.

[440] Lučevnjak, Najcer Sabljak, 2021., 258.

Arhitektura od Drugog svjetskog rata do kraja 20. stoljeća

Arhitektura neposredno nakon Drugog svjetskog rata obilježena je gradnjom najnužnijih objekata te obnovom porušenih i oštećenih građevina koje su stradale u ratu. Tada dolazi do ukidanja privatnih arhitektonskih ateljea, a time i do prestanka samostalnog djelovanja arhitekata. Arhitekti su tada mogli birati hoće li se uključiti u pojedine projektantske zavode ili institute koji su se osnivali diljem bivše države šireći time načela moderne arhitekture.[441]

Već pedesetih godina dolazi do intenzivne izgradnje stambenih građevina[442] i javnih zgrada poput škola, bolnica te raznih sportskih i kulturnih objekata.[443] Upravo tada i u Našicama započinje intenzivna gradnja javnih građevina na potezu od franjevačke crkve pa sve do početka Strossmayerove ulice. Najprije je podignuta velika trokatna zgrada današnje Gradske uprave koja je spojena s jednokatnom zgradom Policijske postaje (tada zgrade NOK-a i NOO-a). Nakon toga, u novoprojektiranoj ulici iza Gradske uprave izgrađeni su jedan do drugog: Državni osiguravajući zavod, Zavod za socijalno osiguranje kotara Našice i stara pošta. Preko puta stare pošte sagrađena je i šumarija (tada Šumsko gospodarstvo Krndije).[444]

Nešto kasnije, s druge strane trga, izgrađena je robna kuća, nova zgrada banke te nova zgrada suda podignuta na mjestu stare zgrade suda. Osamdesetih godina podignut je i novi hotel „Park“ na praznom zemljištu na kojem se nekada nalazila upravna zgrade „Krndija d.d.“. Na mjestu starog vatrogasnog doma podignuta je stambena zgrada, a u središtu trga postavljen je spomenik palim borcima s kosturnicom.[445] Velika gradska tržnica podignuta je od strane Komunalnog poduzeća „Napredak“ Našice u blizini njihove poslovno-stambene jednokatnice.[446] U neposrednoj blizini središta grada izgrađen je novi dom zdravlja s bolnicom, dječji vrtić, nova osnovna i srednja škola te moderna veterinarska stanica. U Markovcu Našičkom podignut je novi željeznički kolodvor i novi silos koji je bio u vlasništvu Papuk mlina Našice.[447]

Nakon Drugog svjetskog rata započinje djelovanje društveno organiziranog građevinarstva. Prije osnutka našičke „Novogradnje“ na području Općine Našice od 1946. godine radi Kotarsko građevno poduzeće. Glavni zadatak tog prvog državnog građevinskog poduzeća bio je obnova porušenih dijelova grada te sanacija pojedinih objekata na području cijelog kotara. To poduzeće

[441] Bralić, 2012., 147–148.
[442] Domljan, 1986., 42.
[443] Bralić, 2012., 151.
[444] Barbarić, 1961., 20.
[445] Brdarić (ur.), 1989., 7–8.
[446] Barbarić, 1961., 22.
[447] Isto.

prestaje s djelovanjem 1950. godine kada se osniva novo Privredno poduzeće „Jedinstvo“. Ovako organizirano poduzeće djeluje sve do kraja 1954. godine[448] kada se iz tog poduzeća razvilo novo građevinsko poduzeće „Novogradnja“ koje je ostavilo značajan trag u graditeljstvu grada Našica.[449] Među objektima koje je izvela našička „Novogradnja“ valja izdvojiti: kompleks Medicinskog centra s bolnicom, osnovnu i srednju školu, zgrade Općinske skupštine, Državnog osiguravajućeg zavoda, Zavoda za socijalno osiguranje, poštu, robnu kuću, zgradu banke, Tvornicu opeke u Našicama, dio objekata u Tvornici cementa te mnoge stambene i stambeno-poslovne zgrade.[450]

„Novogradnja“ d.d. Našice

Građevinsko poduzeće „Novogradnja“ d.d. Našice s radom je započelo 1955. godine odvojivši se od poduzeća „Jedinstvo“ Našice, a djelovalo je sve do 1995. godine.[451] Ovo građevinsko poduzeće bavilo se građevinskim projektiranjem te izvođenjem građevinskih objekata niskogradnje i visokogradnje.[452]

Godine 1962. dolazi do spajanja građevinskog poduzeća „Graditelj“ Našice i tvornice opeke i crijepa „Slavonija“ Našice zajedno s građevinskim poduzećem „Novogradnja“ Našice u jedinstveno poduzeće pod nazivom „Novogradnja“ građevinsko-industrijsko poduzeće Našice sa sjedištem u Našicama na adresi Ulica braće Radića 24. Ovo novoutemeljeno poduzeće je uz izvođenje građevinskih objekata niskogradnje i visokogradnje te građevinskog projektiranja, proizvodilo i prodavalo opeku, crijep i druge opekarske proizvode te kamen.[453]

[448] HR-DAOS-1533, „NOVOGRADNJA“ d.d. NAŠICE, kutija: 1, Godina: 1954.-1993., Broj: Dokumentacija o registraciji poduzeća i ugovori o kupoprodaji dionica za 1992. godinu; 1955.-1980. Dvadeset pet godina rada i samoupravljanja u radnoj organizaciji „Novogradnja“ građevno poduzeće Našice, 1.
[449] HR-DAOS-1533, „NOVOGRADNJA“ d.d. NAŠICE, kutija: 1, Godina: 1954.-1993., Broj: Dokumentacija o registraciji poduzeća i ugovori o kupoprodaji dionica za 1992. godinu; 1955-1970 Petnaest godina rada i samoupravljanja u „Novogradnji“ građevnom poduzeću Našice, 1.
[450] HR-DAOS-1533, „NOVOGRADNJA“ d.d. NAŠICE, kutija: 1, Godina: 1954.-1993., Broj: Dokumentacija o registraciji poduzeća i ugovori o kupoprodaji dionica za 1992. godinu; 1955.-1980. Dvadeset pet godina rada i samoupravljanja u radnoj organizaciji „Novogradnja“ građevno poduzeće Našice, 7.
[451] HR-DAOS-1533, „NOVOGRADNJA“ d.d. NAŠICE, Osijek, rujan, 2004., str. 5.
[452] HR-DAOS-1533, „NOVOGRADNJA“ d.d. NAŠICE, kutija: 1, Godina: 1954.-1993., Broj: Dokumentacija o registraciji poduzeća
[453] HR-DAOS-1533, „NOVOGRADNJA“ d.d. NAŠICE, Osijek, rujan, 2004., 6.,8.

Godine 1967. odlukom Radničkog savjeta G.I.P. „Novogradnja“ dijeli se na dva samostalna poduzeća: Industrijsko trgovačko poduzeće - I.T.P. Našice sa pogonima „Slavonija“ i „Interpromet“ te na Građevno poduzeće „Novogradnja“ Našice.[454]

Nakon toga, već 1972. godine „Novogradnja“ Našice postaje samostalna organizacija udruženog rada, a od 1992. dioničko društvo te se time posljednji put mijenja naziv tvrtke u „Novogradnja“ d.d. Našice.[455] Uz projektiranje i izvođenje svih građevinskih objekata niskogradnje i visokogradnje djelatnost novostvorenog društva proširila se i na proizvodnju građevinskih elemenata iz betona te na trgovinu na veliko i malo neprehrambenim proizvodima.[456]

Od svojih početaka ovo poduzeće djeluje u jednokatnoj stambeno-poslovnoj zgradi na adresi Ulica braće Radića 24[457] koja je izgrađena 1958. godine po projektu nepoznatog arhitekta.[458] (Slika 107.) Namjera je bila da poslovne prostorije u prizemlju koristi građevinsko poduzeće „Novogradnja“, a stambene prostorije na katu služile bi za stanovanje osoblja tog poduzeća. U prizemlju je sedam kancelarija, prostor za arhiv te hodnik i zahod. Na katu su dva dvosobna stana. U poslovne prostorije u prizemlju ulazilo se kroz vrata koja su se nalazila s ulične strane, dok se u stambeni dio na katu ulazilo iz dvorišta.[459]

Ova stambeno-poslovna jednokatnica jedna je od prvih građevina u Našicama koje su izvedene u duhu moderne arhitekture internacionalnog stila. Dekoracija pročelja svedena je na minimum. Prizemlje je raščlanjeno s pet jednostavnih dvostrukih prozora, dok je kat rastvoren s dva istaknuta balkona na uglovima i tri dvostruka prozora u sredini. Zgrada je danas u dosta dobrom stanju, a ondje se sada nalazi sjedište tvrtke „Nexe gradnja“ d.o.o. Našice.

[454] HR-DAOS-1533, „NOVOGRADNJA“ d.d. NAŠICE, kutija: 1, Godina: 1954.-1993., Broj: Dokumentacija o registraciji poduzeća i ugovori o kupoprodaji dionica za 1992. godinu: broj: 85/67., Našice, 14.3.1967., predmet: Registracija poduzeća - obavijest.
[455] HR-DAOS-1533, „NOVOGRADNJA“ d.d. NAŠICE, Osijek, rujan, 2004., 7.
[456] HR-DAOS-1533, „NOVOGRADNJA“ d.d. NAŠICE, kutija: 3, godina: 1968.-1994., Planovi, programi, analize, elaborati, *Odluka o pretvorbi poduzeća u dioničarsko društvo*
[457] HR-DAOS-1533, „NOVOGRADNJA“ d.d. NAŠICE, kutija: 156, godina: 1958.-1993., Projekti, Projektna dokumentacija stambenih objekata - javna - 1958.-1982., Broj: 04-2620/10-1958, datum: 6.6.1958.
[458] HR-DAOS-1533, „NOVOGRADNJA“ d.d. NAŠICE, kutija: 156, godina: 1958.-1993., Projekti, Investicioni program za izvedbu poslovno-stambene jednokatnice u ulici braće Radića broj 24 u Našicama za „Novogradnju“ građevno poduzeće Našice, Našice, travanj 1958., 1.
[459] Isto, 1–4.

Slika 107. Glavno pročelje stambeno-poslovne zgrade u kojoj se danas nalazi sjedište tvrtke „Nexe gradnja“ d.o.o. Našice (nekada su se u njoj nalazile poslovne prostorije Građevnog poduzeća „Novogradnja“ Našice)

Javna arhitektura

Gradska uprava i Policijska postaja Našice

Gradska uprava i Policijska postaja Našice podignuta je 1953. godine prema projektu Stjepana Planića,[460] jednog od tada najznačajnijih zagrebačkih arhitekata iza kojeg stoji preko 700 projekata.[461] Zasada nisu poznate okolnosti angažiranja ovog arhitekta, međutim poznato je da Planić od 1950. godine radi u Glavnoj direkciji građevinarstva NR Hrvatske, a od 1953. godine u Državnom sekretarijatu za poslove narodne privrede NR Hrvatske.[462] Već tada, za vrijeme gradnje ove moderne Planićeve zgrade u Našicama, iza njega stoji niz značajnih natječaja i ostvarenih projekata diljem Hrvatske poput zgrade Napretkove zadruge u Zagrebu, Đačkog ljetovališta na Sljemenu, okrugle vila na Prekrižju,[463] te niza stambenih i stambeno-poslovnih zgrada u Zagrebu.[464]

[460] Haničar Buljan, 2003., 124.
[461] Hrvatski biografski leksikon: Stjepan Planić: https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11909 (datum pristupanja: 18.11.2021.)
[462] Kožarić, 2003., 71.
[463] Premerl, 1990., 57.
[464] Hrvatski biografski leksikon: Stjepan Planić: https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11909 (datum pristupanja: 18.11.2021.)

Svakako valja napomenuti da je Planić bio učenik Drage Iblera koji ga je upoznao s načelima moderne arhitekture. Ubrzo nakon toga Planić objavljuje jednu od prvih monografija u Hrvatskoj koje progovara o modernoj arhitekturi nazvanoj *Problemi savremene arhitekture. Treba znati ... progres graditeljstva*.[465]

Planić projektom za našičku zgradu Gradske uprave i Policijske postaje Našice unosi u ovu sredinu elemente moderne gradnje koji će prevladati u arhitekturi Našica u nekoliko idućih desetljeća.

Gradska uprava i Policijska postaja smještena je na istočnoj strani glavnog trga u Našicama. Glavno pročelje Gradske uprave okrenuto je prema zapadu i gleda na tzv. mali park, dok je pročelje Policijske postaje okrenuto prema sjeveru s pogledom na ulicu. Ta dva objekta međusobno su povezana malim prolazom. (Slika 108.)

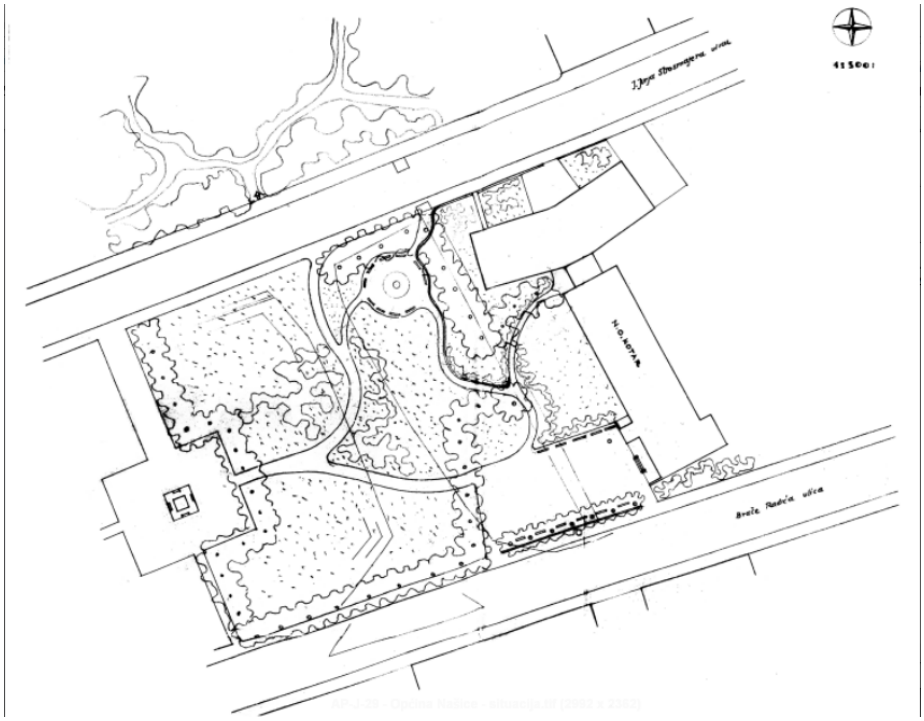

Slika 108. Prikaz situacije

Glavno pročelje monumentalne trokatnice raščlanjeno je nizom pravokutnih prozora koji su na svim katovima oblikovani jednako tvoreći time ujednačeni ritam pročelja. Između prozora u

[465] Hrvatski biografski leksikon: Stjepan Planić: https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11909 (datum pristupanja: 18.11.2021.)

prizemlju te prvom i drugom katu nalaze se vertikalne trake obojane u drugačiju boju u odnosu na ostatak pročelja, dok su na trećem katu te trake položene vodoravno iznad prozora. (Slika 109.) Začelje je izvedeno na jednak način kao i glavno pročelje. Ovako jednostavan izgled zgrade, bez dodatnih dekoracija, u potpunosti je u skladu s modernističkim načelima. U trokatnom dijelu zgrade smještene su uredske prostorije dok se u drugom, rizalitno istaknutom djelu s južne strane u prizemlju nalazi glavni ulaz u zgradu s vijećnicom na katu. (Slika 110.) Ovaj jednokatni objekt, priljubljen uz trokatni dio zgrade, na nekih način narušava harmoniju samog pročelja, ali istovremeno razbija monotoniju kompletnog doživljaja građevine. Uspoređujući razglednicu iz vremena kada je nastao ovaj objekt (Slika 111.) s današnjim stanjem građevine (Slika 112.) može se zaključiti kako je u jednom trenutku došlo do nadogradnje jednog kata jednokatnog dijela zgrade te krova iznad ostatka zgrade.

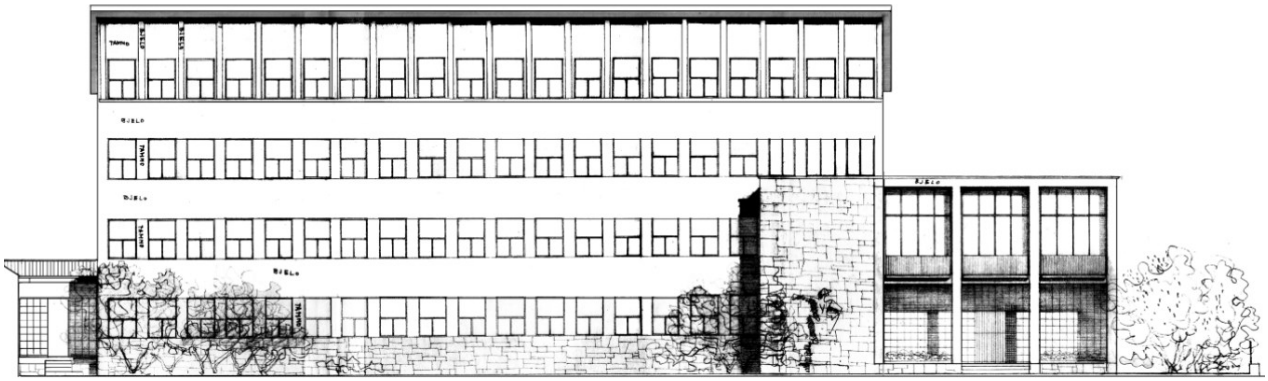

Slika 109. Glavno pročelje Gradske uprave

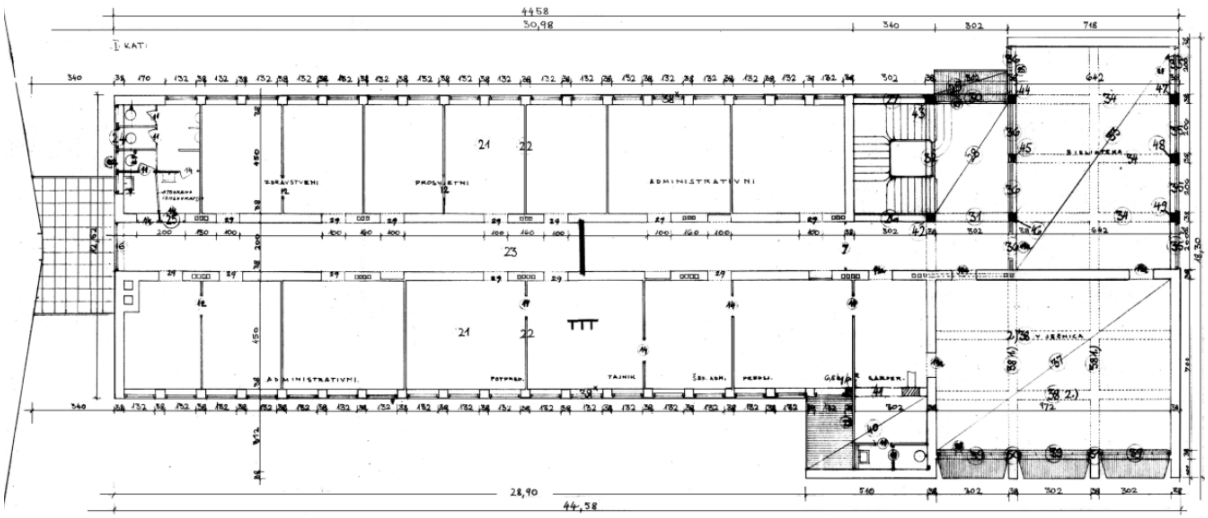

Slika 110. Tlocrt 1. kata Gradske uprave

Slika 111. Glavno pročelje Gradske uprave - izvorni izgled

Slika 112. Glavno pročelje Gradske uprave - današnji izgled

Jednokatna zgrada Policijske postaje glavnim pročeljem gleda na ulicu, odnosno cestu. Građevna linija konkavno je uvučena u samom središtu građevine čime je stvoren nepravilni oblik samog objekta. To se najbolje može vidjeti na nacrtu koji oblikom podsjeća na prelomljeni pravokutnik. (Slika 114.)

Što se tiče oblikovanja, prvi kat je raščlanjen jednakim pravokutnim prozorima kao i na zgradi Gradske uprave, a jedina razlika je u ispunama između prozora koje se jednim dijelom pružaju samo visinom prvog kata, dok se na drugim dijelovima protežu kroz obje etaže te su blago rizalitno istaknute. U središnjem dijelu prizemlja smješten je glavni ulaz u zgradu, a ostatak te etaže rastvoren je velikim trostrukim prozorima. (Slika 115. i 116.)

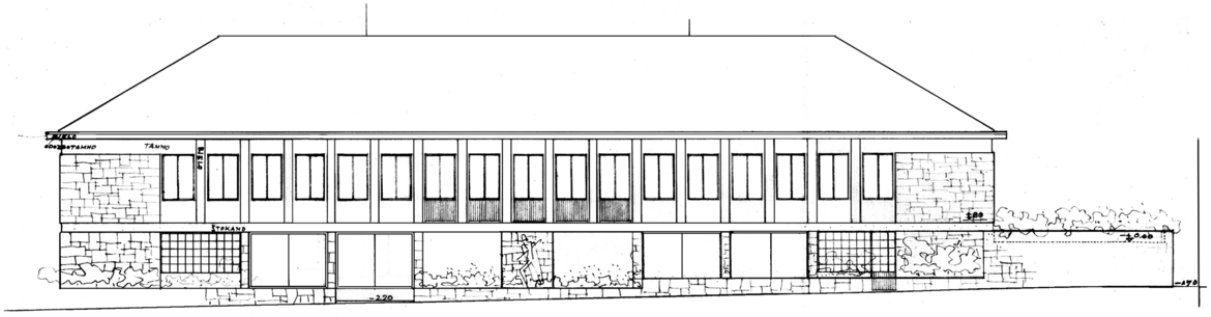

Slika 113. Glavno pročelje Policijske postaje

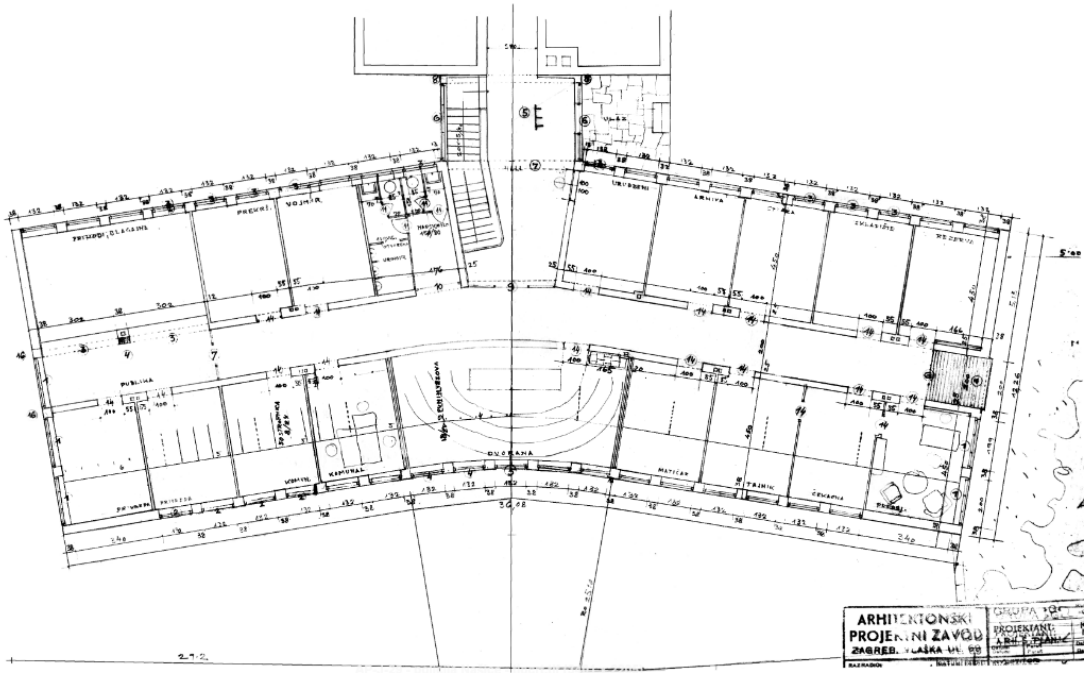

Slika 114. Tlocrt kata Policijske postaje

Slika 115. Pogled na glavno pročelje Policijske postaje

Slika 116. Glavno pročelje Policijske postaje - današnji izgled

Veterinarska stanica

Veterinarska stanica osnovana je 1949. godine, a djelovala je na cijelom našičkom području uključujući općine Našice, Koška, Đurđenovac i Podgorač.[466] Prije ove adaptacije i dogradnje, veterinarska stanica koristila je samo dvije prostorije u zgradi u Radićevoj ulici. Ostale prostorije

[466] HR-DAOS-513, kutija: 579, Projekti, Veterinarska stanica Našice, Investicioni program za adaptaciju i nadogradnju zgrade Veterinarske stanice u Našicama, izradio Ivo Domes, ing., rujan 1956., 6.

koristilo je poduzeće „Obnova“, a nakon što su se oni preselili na drugu lokaciju, njihove je prostorije nakon adaptacije preuzela veterinarska stanica.[467]

Projekt adaptacije i izgradnje veterinarske stanice izradio je Projektno-konstrukcioni biro Ekonomsko-tehničkog zavoda za unapređenje privrede u Osijeku. Projekt je odobren 1956. godine.[468] Ova izgradnja i adaptacija veterinarske stanice bila je nužna zbog nedostatka prikladnog prostora za obavljanje poslova.[469]

Pri ovoj obnovi planirala se adaptacija dvije prostorije koje je koristila veterinarska stanica te druge dvije susjedne prostorije koje su nekada pripadale poduzeću „Obnova“. Uz zgradu će se dograditi novi objekt u kojem će biti smještena kirurška dvorana, a uz nju apoteka, poslovnica, soba za veterinara, kupaona i toalet. U dvorištu se planirala podići bolnička staja i garaža.[470]

Danas u ovom objektu i dalje djeluje veterinarska stanica, ali s nešto izmijenjenim rasporedom prostorija. Uz kancelarije za direktora i veterinare, unutar zgrade nalazi se još i prostor za sastanke, računovodstvo, čajna kuhinja, ljekarna, laboratorij, čekaonica, ambulanta za male životinje s kirurškom ambulantom, zatim prostor za dezinfekciju, dezinsekciju i deratizaciju, prostor za lijekove te skladišni prostor. Zgrada je danas u odličnom stanju te i dalje odiše modernim stilom u kojem je i prvotno izgrađena. Jednostavno pročelje bez ukrasa u potpunosti odgovara namjeni ove građevine. (Slika 117.)

[467] HR-DAOS-513, kutija: 579, Projekti, Veterinarska stanica Našice, Investicioni program za adaptaciju i nadogradnju zgrade Veterinarske stanice u Našicama, izradio Ivo Domes, ing., rujan 1956., 2.
[468] HR-DAOS-513, kutija: 579, Projekti, Veterinarska stanica Našice, Broj: 11.481/56, 19.10.1956.
[469] HR-DAOS-513, kutija: 579, Projekti, Veterinarska stanica Našice, Broj: 448/56, Našice, 8.10.1956. Predmet: Projekat adaptacije i dogradnje veterinarske stanice u Našicama
[470] HR-DAOS-513, kutija: 579, Projekti, Veterinarska stanica Našice, Investicioni program za adaptaciju i nadogradnju zgrade Veterinarske stanice u Našicama, izradio Ivo Domes, ing., rujan 1956., 22.

Slika 117. Veterinarska stanica - današnji izgled

Stara pošta

U „novoj“ su ulici (sada Sokolskoj) koja je probijena nakon Drugog svjetskog rata iza Gradske uprave i Policijske postaje Našice u gotovo isto vrijeme niknule tri nove građevine: na jednom uglu Državni osiguravajući zavod te stara pošta na drugom, a između njih Zavod za socijalno osiguranje kotara Našice. Na mjestu Državnog osiguravajućeg zavoda prvotno se trebala nalaziti šumarija,[471] no kasnije je ipak odlučeno da se ona izgradi na početku Strossmayerove ulice preko puta stare pošte.

[471] HR-DAOS-513, kutija: 566, Projekti, Molba za odobrenje projekta upravno-stambene zgrade Šumarije, broj: 168/58., 11.2.1958., Našice

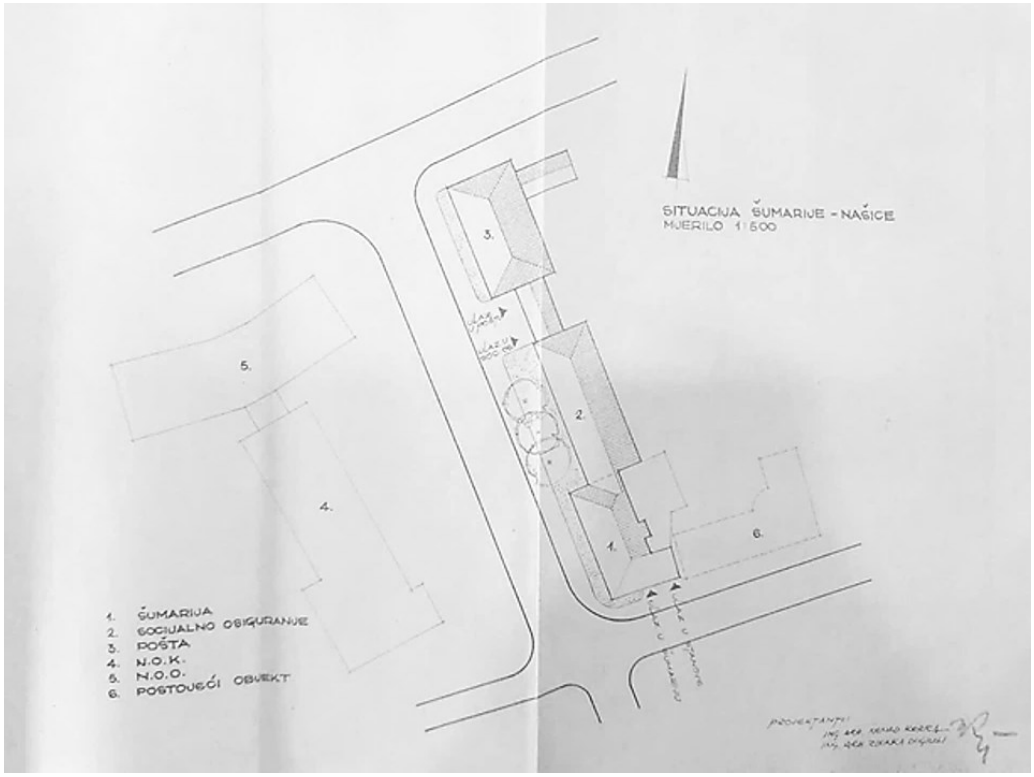

Slika 118. Prikaz situacije u novoprojektiranoj ulici koja spaja Ulicu braće Radića i J. J. Strossmayera

U ožujku 1957. godine odobrena je predložena lokacija za staru poštu[472] na uglu tada nove (sada Sokolske) i Strossmayerove ulice.[473] Investitor je Poduzeće PTT saobraćaja Zagreb, a radove je izvodila našička „Novogradnja“.[474] Iste godine odobren je i glavni projekt,[475] a 1959. zgrada je već bila završena što potvrđuje dozvola za uporabu izdana te godine. Projekt je izradio arhitektonski projektni biro „Grakalić“ iz Zagreba, a kao glavni projektant ističe se Milan Grakalić.[476] Grakalić je, kao i Planić, diplomirao na arhitektonskom odjelu Likovne akademije u Zagrebu u klasi profesora Drage Iblera.[477] Neko vrijeme je radio u Arhitektonskom projektnom zavodu u Zagrebu, a od 1954. godine vodi vlastiti biro.[478]

Grakalić po uzoru na svoga učitelja i suvremenike prati tada nove moderne tendencije. U potpunosti pročišćuje pročelja ove građevine svodeći ih na izmjenu zidnih ploha i pravokutnih

[472] HR-DAOS-566, br. teh. jed.: 104., PTT saobraćaj (stambeno-poslovna zgrada), Rješenje o izdavanju lokacije, Našice, 21.3.1957., broj: 1869/57
[473] HR-DAOS-566, Br. teh. jed.: 104., PTT saobraćaj (stambeno-poslovna zgrada), Zapisnik od 21.3.1957., Određivanje lokacije za izgradnju zgrade pošte
[474] HR-DAOS-513, kutija: 495, Uporabne dozvole, broj: A-Ž, Broj: 04-7408/1-1958, Našice, 12.1.1959.
[475] HR-DAOS-566, br. teh. jed.: 104., Rješenje, broj: 1020/56, Zagreb, 4.2.1957.
[476] Isto.
[477] Premerl, 1990., 43.
[478] Hrvatski biografski leksikon: Milan Grakalić: https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=7448 (datum pristupanja: 19.11.2021.)

prozora. Glavno pročelje rastvoreno je u prizemlju nizom prozora koji teku zajedno s prozorskim vijencem sve do glavnog ulaza koji je podignut za nekoliko stepenica i natkriven trijemom. Gornji kat oblikovan je još jednostavnije: sveden je samo na izmjenu četiri pravokutna prozora i vertikalnih traka između njih. (Slika 119.)

Izgradnjom nove pošte sredinom osamdesetih godina, ova zgrada dobila je novu, stambeno-poslovnu funkciju. U prizemlju su danas smještene razne prodavaonice, a na katu su stanovi. Danas je raznim dogradnjama i pregradnjama izmijenjen prvotni izgled zgrade, ali se još uvijek može prepoznati izvorna struktura. (Slika 120.)

Slika 119. Stara pošta iz 1959. godine (prva s lijeva)

Slika 120. Stara pošta (prva s lijeva) - današnji izgled

Kotarski zavod za socijalno osiguranje

U kolovozu 1957. godine izdano je Rješenje o građevinskoj dozvoli kojim se Kotarskom Zavodu za socijalno osiguranje Našice dozvoljava gradnja upravne zgrade u tada novoprojektiranoj ulici (sada Sokolska ulica).[479]

U lipnju iste godine odobren je i glavni projekt upravne zgrade Zavoda za socijalno osiguranje koji je izradio Arhitektonski projektni biro „Grakalić“ iz Zagreba. (Slika 121.) Odgovorni projektant ponovo je bio arhitekt Milan Grakalić.[480] Završetak radova bio je predviđen do kraja 1957. godine.[481]

S obzirom na to da je Grakalić izradio projekte i za ovu zgradu, mogu se povući određene paralele sa zgradom pošte poput oblikovanja pročelja, odnosno otvora i vertikalnih traka između njih. Posebnost pročelja ove zgrade Kotarskog zavoda za socijalno osiguranje je oblikovanje njezinog sjevernog dijela koji je raščlanjen uvučenim balkonima na obje etaže. Suprotan kraj oblikovan je puno jednostavnije: s dva dvostruka prozora različite veličine u odnosu na one u sredini pročelja. Glavni ulaz nalazi se sa sjeverne strane do balkona. Podignut je za nekoliko stepenica i natkriven je nadstrešnicom. (Slika 122.)

[479] HR-DAOS-566, br. teh. jed.: 104., predmet: Kotarski zavod za Socijalno osiguranje Našice, rješenje o izdavanju građevinske dozvole, Našice, 9.8.1957., broj: 6394/57
[480] HR-DAOS-566, br. teh. jed.: 104., Rješenje, broj: 480/57, Zagreb, 11.7.1957.
[481] HR-DAOS-566, br. teh. jed.: 104., Investicioni program za gradnju zgrade Kotarskog zavoda za socijalno osiguranje u Našicama, rujan 1956., 17.

Danas se ovdje nalazi Hrvatski zavod za mirovinsko osiguranje.

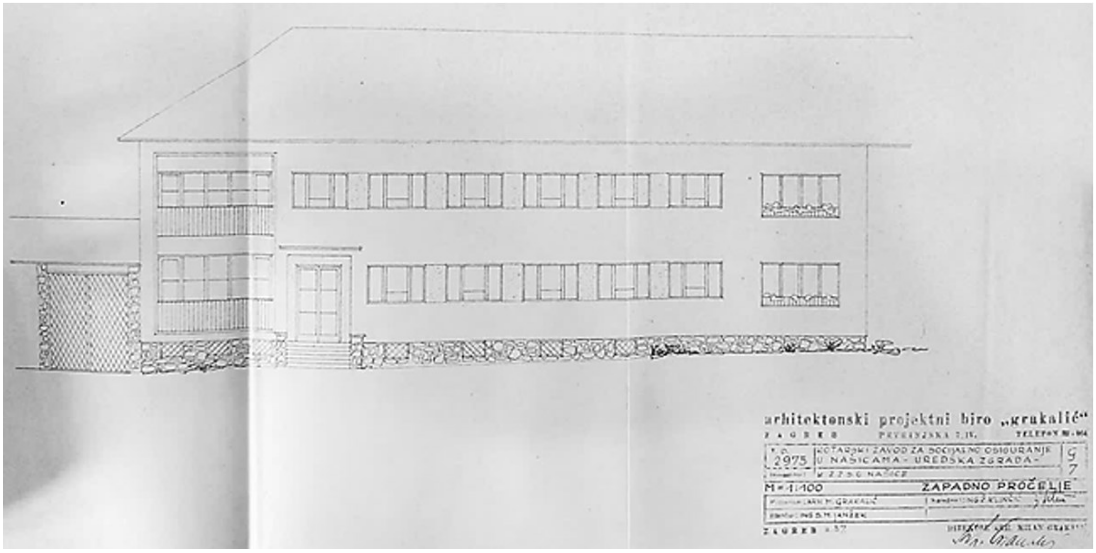

Slika 121. Nacrt glavnog (zapadnog) pročelja Kotarskog zavoda za socijalno osiguranje

Slika 122. Glavno (zapadno) pročelje nekadašnjeg Kotarskog zavoda za socijalno osiguranje - današnji izgled

Državni osiguravajući zavod

Na mjestu gdje je prvotno trebala biti smještena šumarija, 1958. godine odobren je idejni projekt za gradnju uredske zgrade Filijale Državnog osiguravajućeg zavoda. Investitor je bio Državni osiguravajući zavod Direkcija za NR Hrvatsku. Arhitektonski biro „Grakalić“ izradio je projekte i za ovu zgradu što govori o zadovoljstvu našičkih vlasti radom ovog arhitekta i drugih njegovih

zaposlenika. Ova jednokatna uglovnica ima glavni ulaz u Ulici braće Radića i jedan prolaz koji vodi u dvorište.[482] Po oblikovanju je najjednostavnija u odnosu na prethodne dvije Grakalićeve građevine. Pročelje je u potpunosti lišeno svake dekoracije, a raščlanjeno je samo nizom jednakih prozora na obje etaže između koji se ponovno javlja vertikalna traka druge boje. (Slika 123.) Današnji izgled zgrade (Slika 124.) dosta se razlikuje od onog iz vremena nastanka zbog niza adaptacija u prizemlju i prvom katu u vidu postavljanja novih suvremenijih prozora i izloga.

Slika 123. Državni osiguravajući zavod (prva zgrada s desna)

[482] HR-DAOS-513, kutija: 540, Projekti, broj: 04-2595/1-1958, Našice, 26.4.1958.

Slika 124. Današnji izgled nekadašnjeg Državnog osiguravajućeg zavoda

Šumarija

Gradnja šumarije započela je 1958.,[483] a završena je 1959. godine što potvrđuje i dozvola za uporabu izdana te iste godine. Projekt je izradilo građevinsko-projektni biro „Zelić“ iz Zagreba, (Slika 125.) a radove je izvelo poduzeće „Novogradnja“ Našice.[484] Kao glavni projektanti ističu se Nenad Korica i Zdenka Degiuli.[485]

[483] HR-DAOS-513, kutija: 566, Projekti, broj: 933/58., 22.8.1958., Našice
[484] HR-DAOS-513, kutija: 495, Uporabne dozvole, broj: A-Ž, Broj: 04-4790/1-1958, Našice, 23.7.1959.
[485] HR-DAOS-513, kutija: 566, Projekti, Idejni projekt zgrade šumarije

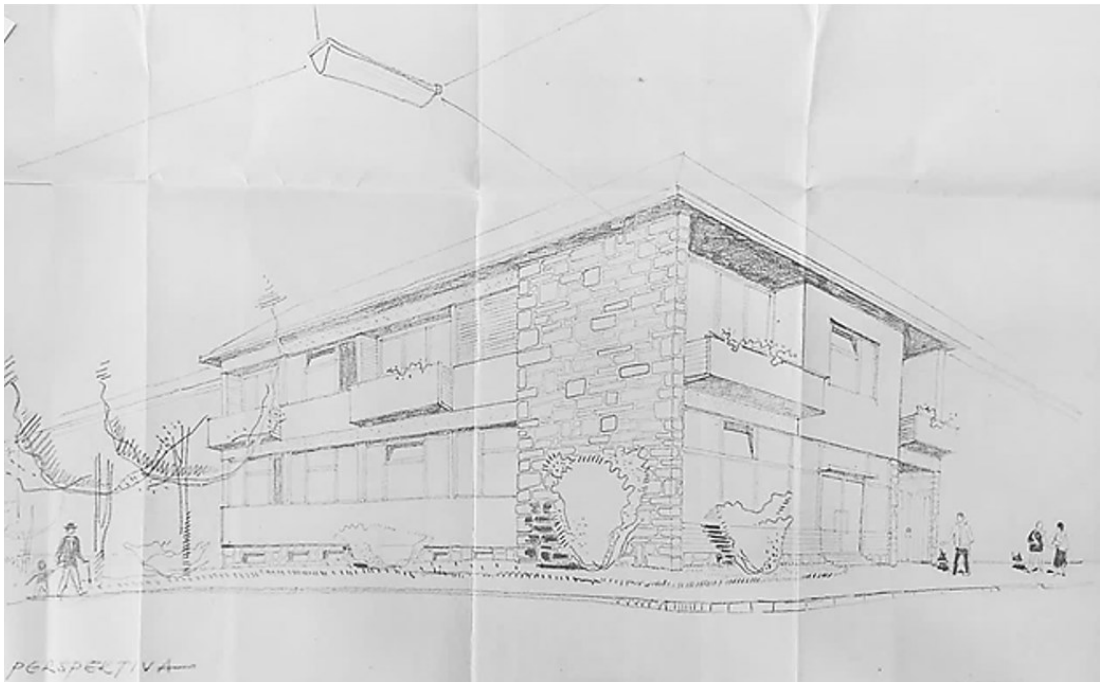

Slika 125. Idejni projekt šumarije

Šumarija je najprije bila podignuta kao jednokatnica, (Slika 126.) a onda je 1966. godine nadograđen još jedan kat i potkrovlje.[486] (Slika 127.) Prije nadogradnje ova jednokatna uglovnica izgledala je dosta jednostavno što se može vidjeti na idejnom projektu i razglednici na kojoj je prikazana u pozadini. Pročelja su bila rastvorena jednostavnim pravokutnim prozorima i uvučenim balkonima. Nakon nadogradnje ova zgrada šumarije dobila je jedinstven i pomalo neobičan izgled zbog oblikovanja potkrovlja. Duži dio ove uglovnice protezao se Ulicom Hrvatskog sokola, (Slika 128.) dok je onaj kraći dio bio okrenut prema Strossmayerovoj ulici. Ovdje se nalazi i glavni ulaz u zgradu natkriven velikim trijemom. (Slika 129.)

[486] Arhivska građa Uprave šuma podružnice Našice, Rješenje o dozvoli za upotrebu građevinskog objekta, broj: 03-10.063/1-1966, Našice, 21. prosinca 1966.

Slika 126. Prvotni izgled šumarije vidljiv preko razglednice koja prikazuje dio nove ulice sa starom poštom i Kotarskim zavodom za socijalno osiguranje

Slika 127. Šumarija nakon dogradnje kata i potkrovlja

Slika 128. Pogled na zapadno pročelje šumarije - današnji izgled

Slika 129. Glavno (južno) pročelje šumarije - današnji izgled

Dječji vrtić

Prvo dječje zabavište u Našicama

Prva predškolska ustanova u Našicama osnovana je 31. kolovoza 1907. godine dozvolom Kraljevske zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu u Zagrebu. Riječ je o privatnom dječjem zabavištu čija je vlasnica bila Josipa Karasz, osposobljena zabavišna učiteljica. U to vrijeme na području Virovitičke županije postojalo je još samo tri zabavišta i to u Đakovu, Suhopolju i u Njemačkoj Retfali, tako da su Našice među prvim gradovima u Slavoniji dobile zabavište, a bitno je napomenuti da zabavišta tada još nisu postojala u većim gradovima poput Osijeka, Virovitice i Valpova.[487]

Zasada se ne može utvrditi na kojoj je točno lokaciji radilo zabavište u svojoj prvoj godini nakon osnutka. Pretpostavlja se da je to moglo biti u zgradi „Starog hotela" (svratišta) ili Hrvatske čitaonice. Kako je zabavište prestalo s djelovanjem već iduće 1908. godine, pretpostavlja se da je u toj prvoj godini bilo smješteno u starom hotelu (svratištu) jer je odluka o gradnji zgrade Hrvatske čitaonice donesena tek u veljači 1907. godine. Nije poznato zašto je došlo do tako naglog prestanka rada.[488]

Kada se 30-ih godina 20. stoljeća obnovio rad zabavišta, tada se sa sigurnošću može reći da se ono nalazilo u zgradi Hrvatske čitaonice. To je potvrđeno u spomenici Građanske škole koja je tih godina bila privremeno smještena u zgradi Hrvatske čitaonice zajedno sa zabavištem. O radu zabavišta govori i Kronika franjevačkog samostana u Našicama u kojoj je 1930. godine zapisano da se franjevci zahvaljuju zabavišnoj učiteljici i djeci iz zabavišta za ukrašavanje jednog oltara u crkvi. Treći dokaz postojanja zabavišta je i jedna fotografija iz 1930. godine na kojoj su prikazani polaznici zabavišta.[489]

Prvo javno zabavište i vrtić

Prvo javno zabavište osnovano je 1. travnja 1953. godine zahvaljujući Društvu „Naša djeca" Našice koje je u prvoj godini nastanka vodilo brigu o novčanim prilozima koji su bili potrebni za rad zabavišta. Zabavište je najprije bilo smješteno u istočnom krilu malog dvorca. Godinu dana kasnije financiranje zabavišta preuzima Općina Našice. Od tada dobiva novi naziv koji glasi „Dječji vrtić Gradske općine Našice" sa statusom odgojno-obrazovne ustanove. Tijekom godina

[487] Kranjčev, 2007., 3.
[488] Isto, 5–10.
[489] Isto, 10.

vrtić se nekoliko puta selio s jedne lokacije na drugu. Nakon smještaja u velikom dvorcu započeli su pregovori oko izgradnje novog vrtića.[490]

Godine 1958. odobren je glavni projekt za izgradnju dječjeg zabavišta čiji je investitor bio Društvo „Naša djeca“. Projekt je izradio arhitekt Ivo Domes.[491] (Slika 130. i 131.)

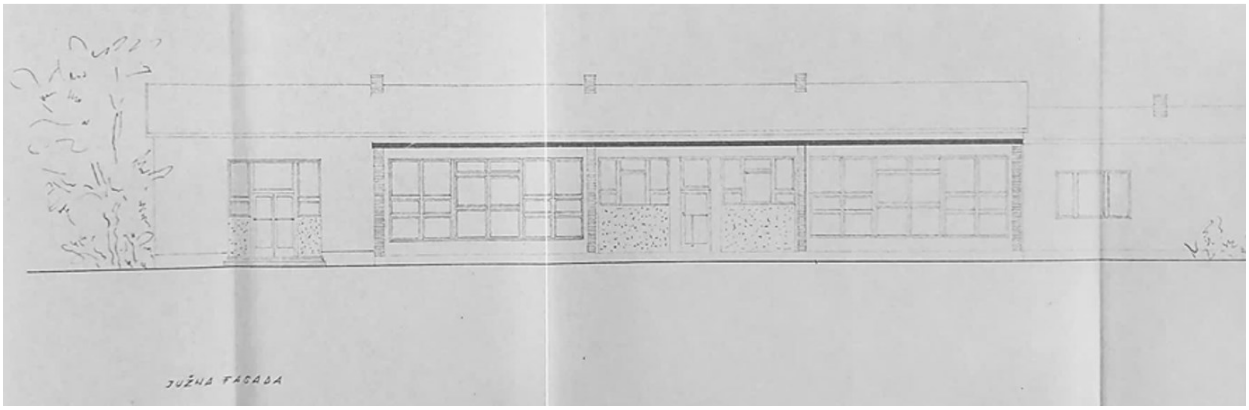

Slika 130. Južno pročelje Dječjeg vrtića

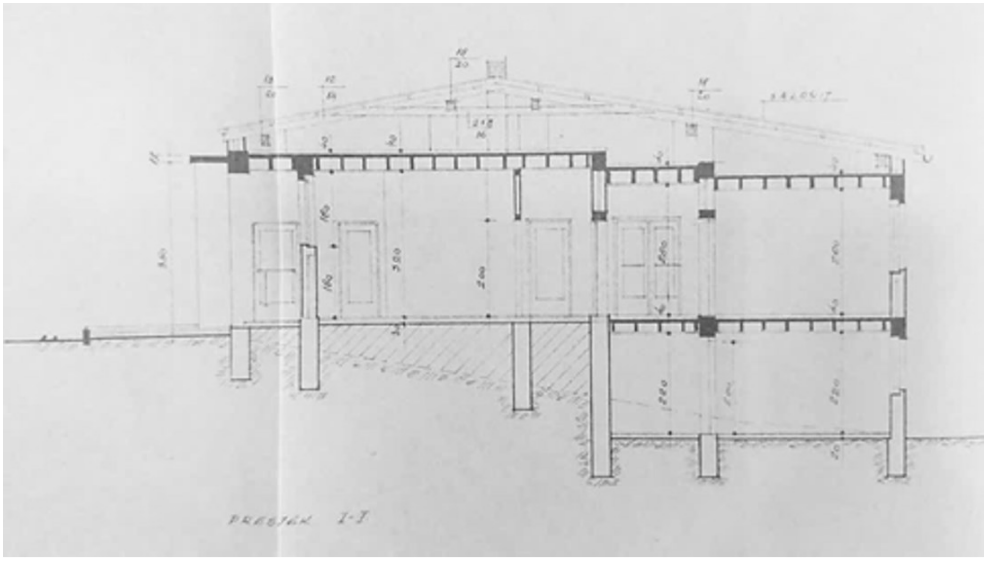

Slika 131. Presjek

Već se u proljeće 1959. godine započelo s građevinskim radovima koje je vodila našička građevinska tvrtka „Novogradnja“. Svi su radovi dovršeni do 29. studenog 1960. godine kada je

[490] Kanđera i suradnici, 2013., 5–8.
[491] HR-DAOS-513, kutija: 538, Projekti, Dječji vrtić Našice

uslijedilo i useljenje. Vrtić je podignut u tada neurbaniziranom dijelu Našica. Nije bilo ni prilaznih cesta ni putova te je tako, te godine, od glavnog našičkog trga do vrtića posipan kamen čime je uvelike olakšan put do vrtića.[492]

Kako se tijekom godina povećavao broj upisane djece, kapacitet prostora od dvije učionice više nije bio zadovoljavajući. Stoga se pristupilo nadogradnji vrtića koja je započela u listopadu 1975. godine prema projektu Josipa Kasumovića. Građevinski dio ponovo je izveden od strane „Novogradnje“ Našice. Svi su radovi završeni nakon dvije godine, te je tako useljenje u novi dio vrtića uslijedilo u studenom 1977. godine.[493]

Krajem devedesetih godina asfaltirana je prilazna cesta do vrtića, uređeno je parkiralište i postavljena je nova željezna ograda.[494]

Slika 132. Dječji vrtić - današnji izgled

Komunalna ustanova „Napredak“ Našice

U blizini glavnog našičkog trga tijekom šezdesetih godina podignuta je zgrada komunalne ustanove „Napredak“ Našice. Glavni projekt za izgradnju ove jednokatne stambeno-poslovne zgrade odobren je 1960. godine. (Slika 133.) Projekt je izradio Projektni biro „Ekonomsko-projektnog poduzeća“ Našice (glavni projektant Slavko Brkić, građ. tehničar). U prizemlju je predviđen smještaj za dva trgovačka lokala: mliječni restoran i mesnica, a kat je rezerviran za

[492] Kanđera i suradnici, 2013., 8–11.
[493] Isto, 14–16.
[494] Isto, 26., 29.

jedan dvosoban i jedan jednosoban stan. U prizemlju je i glavni ulaz u zgradu.[495] Novi pristup modernoj arhitekturi vidljiv je i u oblikovanju ove zgrade kroz radikalno jednostavan izgled pročelja bez ukrasa. Prizemlje je otvoreno velikim izlozima, dok je prvi kat rastvoren balkonima i višestrukim prozorima. Ovakav raspored otvora i balkona ostao je sačuvan do danas. (Slika 134.)

Zgrada se nalazi u Vinogradskoj ulici na broju 3, a u njoj danas djeluje „Našički vodovod“ d.o.o.

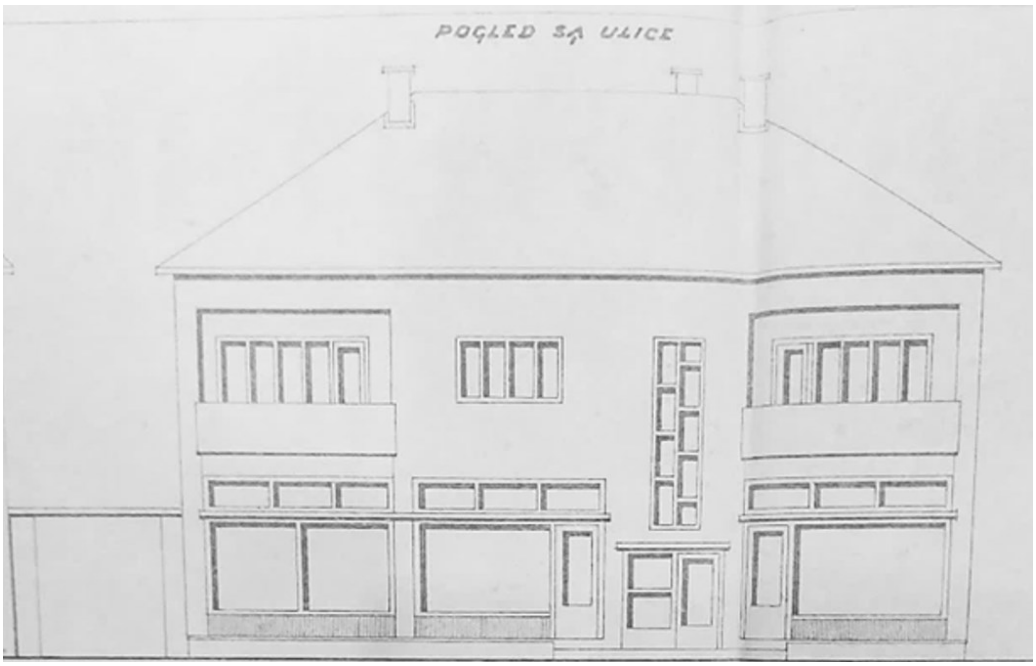

Slika 133. Nacrt glavnog pročelja Komunalne ustanove „Napredak“ Našice

[495] HR-DAOS-513, kutija: 514, Projekti, Broj: 04-3288/1-1960., Našice, 25.7.1960.

Slika 134. Današnji izgled nekadašnje Komunalne ustanove „Napredak“ Našice

„Elektroslavonija“

Kako je poduzeće za elektrifikaciju Slavonije „Elektroslavonija“ započelo s radom 1. 1. 1957. godine, bilo je potrebno pronaći prikladno mjesto za obavljanje poslova. Do izgradnje zgrade „Elektroslavonije“ djelatnici ovog poduzeća radili su na tri lokacije, a najveći problem bio je i nedostatak prostora. Odlučeno je da se izvrši adaptacija na zgradi bivše dvorske kuhinje obitelji Pejačević koja se nalazi u strogom centru grada. Gradnja ovog objekta, čiji je investitor „Elektroslavonija“ Našice, odvijala se u dvije etape od 1959. do 1962. godine.[496]

Pri toj adaptaciji, skromnom prizemnom objektu nadograđen je kat te je izvedena polikromija svih pročelja. Dodavanjem četverokrilnih prozora, dvostrešnog krovišta u središtu i trostrešnog na uglovima, ova građevina je u potpunosti dobila novi izgled i izgubila autentičnost.[497] (Slika 135.) Danas se ovdje i dalje nalaze uredski prostori „Elektroslavonije“. (Slika 136.)

HR-DAOS-513, kutija: 541, Projekti, Investicioni program adaptacije upravne zgrade za „Elektroslavoniju“, područni ured Našice, Našice, prosinac 1959., 1–8.
[497]AGN, Bulatović, 1975., 15.

Slika 135. „Elektroslavonija“ (u sredini između šumarije i velikog dvorca obitelji Pejačević)

Slika 136. „Elektroslavonija“ - današnji izgled

Dom zdravlja

Do izgradnje doma zdravlja u Našicama na čitavom našičkom području nije postojala ni jedna organizirana ambulantna služba. Postojalo je samo sedam tzv. zdravstvenih stanica u koje bi

dolazili liječnici jednom do dva puta tjedno. Tada je na području našičkog kotara djelovalo 14 liječnika, 5 medicinskih sestara i 14 bolničara.[498]

Na natječaj za izgradnju doma zdravlja u Našicama pristigla su tri projekta od kojih je onaj od arhitekta Ive Geršića proglašen najprihvatljivijim.[499] (Slika 137. i 138.)

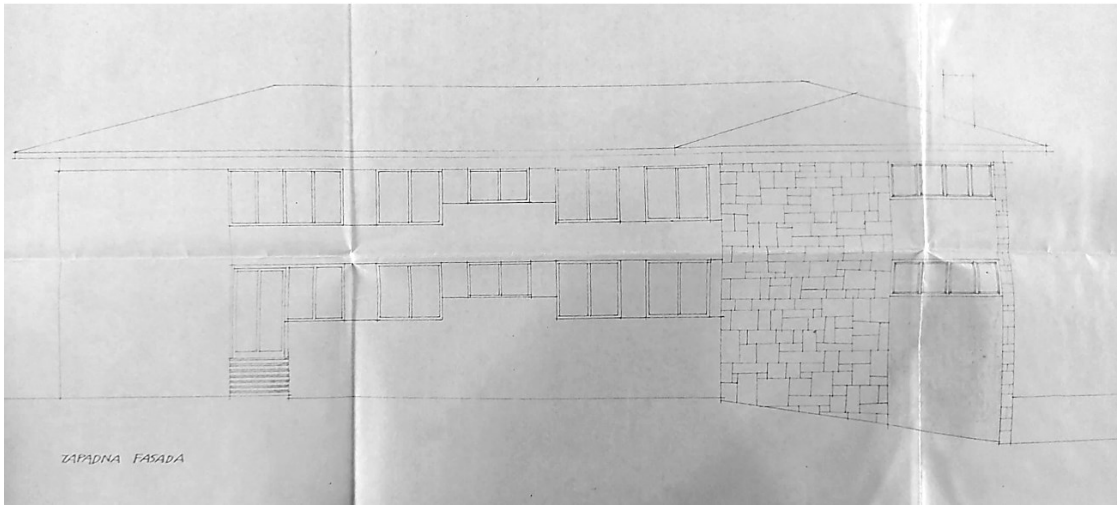

Slika 137. Glavni projekt doma narodnog zdravlja Našice, zapadno pročelje

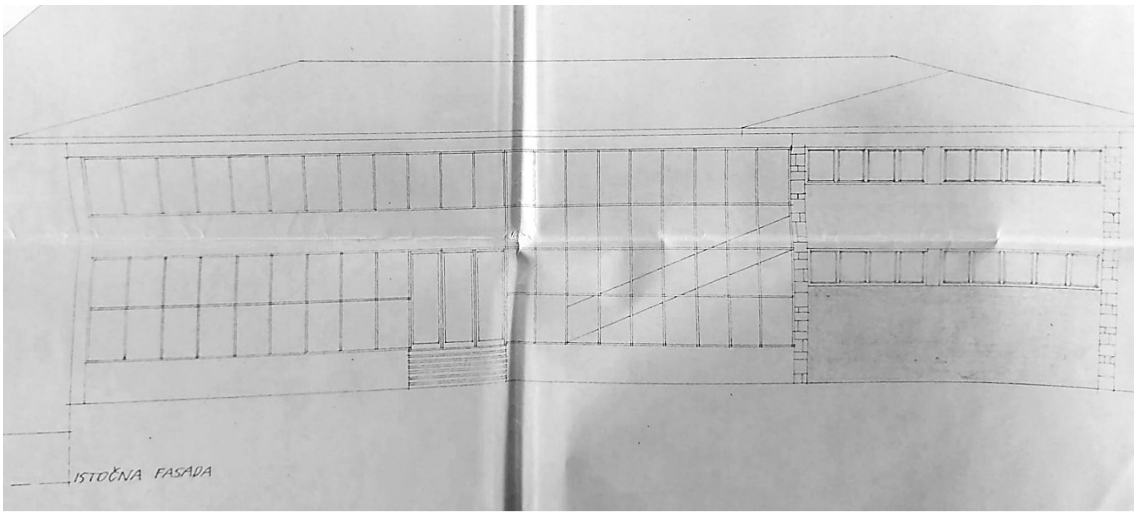

Slika 138. Glavni projekt doma narodnog zdravlja Našice, istočno pročelje

[498] HR-DAOS-513, kutija: 538, Projekti, Dom narodnog zdravlja Našice, Postojeća organizacija zdravstvene službe, 5.
[499] HR-DAOS-513, kutija: 538, Projekti, Dom narodnog zdravlja Našice, broj: 07-2937/1-1958., Našice, 16.1.1959.

Ivo Geršić jedan je od tada najznačajnijih arhitekata u Hrvatskoj. Njegovo djelovanje započinje nakon Drugog svjetskog rata, a od 1952. godine postaje voditelj jedne projektantske grupe unutar Arhitektonskog projektnog zavoda u Zagrebu. Ta grupa se 1954. godine osamostaljuje i dalje djeluje kao „Arhitektonski biro 54“. Geršić je vodio taj biro sve do 1977. godine kada se ponovno uključuje u Arhitektonski projektni zavod.[500] U radu spomenutog arhitektonskog biroa najviše su bili zastupljeni projekti za zdravstvene ustanove. Tako je prema projektima ovog arhitektonskog biroa izveden čitav niz zdravstvenih ustanova u Zagrebu, Slavonskom Brodu, Vinkovcima, Varaždinu, Požegi, Puli, Poreču, Križevcima i drugdje, a među njima je i dom zdravlja u Našicama podignut 1961. godine.[501] (Slika 139. i 140.)

„Arhitektonski biro 54“ na čelu s arhitektom Ivom Geršićem odlično je odgovorio na ovaj projektni zadatak izvodeći ovaj objekt u skladu s njegovom namjenom. Kako je u arhitekturi bolničkih zgrada naglasak bio na tome da bude funkcionalna, pročelja zgrada izvodila su se dosta jednostavno. Izgled pročelja sveden je na pravilnu izmjenu ploha i otvora. Kod ove građevine naglasak je na horizontalnosti, (Slika 141.) a zanimljivo je to što je krovište izbočenije prema van u odnosu na donji dio tijela građevine zbog čega ovaj našički objekt odaje mogući utjecaj dalekoistočne arhitekture.

Slika 139. Istočno pročelje doma zdravlja nakon izgradnje

[500] Premerl, 1999., 20.
[501] Isto, 21.

Slika 140. Istočno pročelje doma zdravlja - današnji izgled

Slika 141. Pogled na zapadno i sjeverno pročelje doma zdravlja

Bolnica

Godine 1965. donesena je odluka o gradnji bolnice u Našicama. Za izradu projekta ponovno je angažiran „Arhitektonski biro 54“ arhitekta Ive Geršića. Izgradnja bolnice završena je u rujnu 1970. godine, a radove je izvodila našička „Novogradnja“.[502] Bolnica se smjestila uz već postojeći dom zdravlja. Što se tiče oblikovanja pročelja, „Arhitektonski biro 54“ vodio se istim

[502] Opća županijska bolnica Našice, službena web stranica: https://www.obnasice.hr/index.php/o-bolnici/povijest-bolnice (datum pristupanja: 10.9.2021.)

modernističkim načelima kao i kod doma zdravlja: čisto pročelje bez ukrasa uz pravilnu izmjenu ploha i otvora. (Slika 142. i 143.)

Slika 142. Južno pročelje bolnice

Slika 143. Pogled na zapadno krilo bolnice

Osnovna škola u Ulici Augusta Cesarca

Vječno pitanje školskog prostora nije bilo postavljano sve do nakon završetka Drugog svjetskog rata. U novonastaloj državi dolazi do brojnih promjena u školstvu. Najprije je odlučeno da se osnovnoškolsko obrazovanje produlji s četiri na sedam godina te je tako u Našicama 1947. godine najprije osnovana Sedmogodišnja narodna škola koja je nastala spajanjem četverogodišnje pučke škole i Građanske škole, odnosno Niže gimnazije kako je kasnije nazvana. Tri godine poslije, u školskoj godini 1950./51., trajanje osnovne škole produljeno je na osam godina. Nakon desetak godina ta se osmogodišnja škola podijelila na dvije samostalne škole nazvane "Vladimir Nazor" i "Ivan Goran Kovačić" koje su polazili i učenici iz okolnih mjesta s našičkog područja. Tada se ponovo javio problem nedostatka školskog prostora. Zbog nejednakog omjera broja učenika i veličine prostora, nastava se održavala na tri različite lokacije.[503] Početkom šezdesetih godina započeli su pregovori oko gradnje nove školske zgrade. Zbog nedostatka financijskih sredstva početak gradnje odužio se sve do 1964. godine. Tada je konačno započela izgradnja nove zgrade u Ulici Augusta Cesarca na broju 18. Brzo se gradilo i zgrada je već iste godine bila natkrovljena. S daljnjim radovima nastavilo se tek u proljeće 1970. godine. Ova školska zgrada je konačno završena i svečano otvorena u studenom iste godine. Projekt za ovu zgradu izradila je zagrebačka arhitektica Mila Poletti, a radovi su bili izvedeni od strane našičkog poduzeća „Novogradnja“.[504]

Sva pročelja ove školske zgrade izvedena su dosta jednostavno. Dekoracija je dokinuta u potpunosti, a naglasak je stavljen na postavljanje velikih pravokutnih prozora kako bi se učenicima osiguralo dovoljno prirodnog svjetla. Staza koja vodi od glavnog ulaza na zapadu pa sve do dvorane za tjelesni odgoj koja se nalazi na istoku natkrivena je trijemom koji je postavljen na tanke stupove. (Slika 144.) Ova škola smještena je izvan centra grada u neposrednoj blizini srednje škole. Okružena je zelenilom i obiteljskim kućama, a uz dvoranu za tjelesni odgoj ima i dva igrališta, jedan za nogomet i drugi za košarku.

Izgradnjom ove nove školske zgrade dobio se prostor od 22 velike učionice sa zbornicom, knjižnicom, kuhinjom te drugim popratnim prostorijama. Sportska dvorana završena je nekoliko mjeseci nakon završetka školske zgrade. Unatoč velikom prostornom kapacitetu, nije bilo dovoljno prostora za sve učenike te se tako ponovo dio nastave održavao u starim školskim zgradama iz 1858. i 1931. godine. Nova škola nosila je naziv Osnovna škola "17. travnja", a

[503] Kranjčev, 2002.a, 327.
[504] Isto, 328.

nastala je spajanjem dviju ranije spomenutih škola "Vladimir Nazor" i "Ivan Goran Kovačić". Od 1991. godine nosi ime Osnovna škola Dore Pejačević, a taj je naziv zadržan sve do danas.[505]

Slika 144. Pogled na sjeverno i istočno pročelje školske zgrade

Srednja škola

Povijest srednjoškolskog obrazovanja u Našicama

Početak srednjoškolskog obrazovanja u Našicama seže daleko u prošlost i povezan je s franjevcima koji su u svom samostanu držali nastavu u već spomenutoj gramatikalnoj školi i na studiju filozofije.[506] Te su franjevačke škole po sadržaju bile slične današnjim gimnazijama[507] te se stoga one mogu smatrati njihovim pretečama.[508]

U novije vrijeme razvoj srednjoškolskog obrazovanja u Našicama vezan je uz osnivanje Dvorazredne trgovačke škole koja je djelovala od 1921. do 1928. godine[509] u školskoj zgradi tadašnje Više pučke škole.[510] Razlog njezinog brzog zatvaranja leži u nezainteresiranosti učenika

[505] Kranjčev, 2002.a, 327.
[506] Krmpotić, 1974., 15.
[507] Patajac, 2004.a, 7.
[508] Srednja škola Isidora Kršnjavoga, službena web stranica: http://ss-ikrsnjavoga-nasice.skole.hr/?news_id=1190 (datum pristupanja: 18.8.2021.)
[509] Patajac, 2004.a, 7.
[510] Srednja škola Isidora Kršnjavoga, službena web stranica: http://ss-ikrsnjavoga-nasice.skole.hr/?news_id=1190 (datum pristupanja: 18.8.2021.)

te u postojanju drugih trgovačkih škola u neposrednoj blizini Našica (tada su još postojale trgovačke škole u Osijeku i u Virovitici).[511]

U razdoblju koje je uslijedilo nakon Drugog svjetskog rata zabilježen je znatan gospodarski razvoj našičkog kraja. Jača promet, obrt, trgovina, bankarstvo, šumarstvo te građevinska i prehrambena industrija, a kako je za sve te djelatnosti trebala obrazovana radna snaga, osnivanje strukovnih srednjih škola nametnuo se kao imperativ. Pošto su se strukovne škole općenito u gradovima osnivale tek nakon gimnazija, a i kako na našičkom području u to vrijeme nije postojala ni jedna srednja škola, najprije je odlučeno da se krene s osnivanjem gimnazije.[512]

Tako je u Našicama 10. rujna 1954. godine utemeljena današnja srednja škola kao Gimnazija. Dvije godine kasnije uslijedilo je osnivanje i druge srednje škole u Našicama, a to je bila Ekonomsko-poljoprivredna škola (za odrasle) koja je djelovala sve do 1964. godine. Uz ove dvije srednje škole javlja se i Ekonomska škola koja je s radom započela 1960. godine, a 1967. godine došlo je do otvaranja Škole učenika u privredi (ŠUP).[513]

Gimnazija je od osnutka 1954. pa sve do izgradnje novog školskog objekta 1978. godine bila smještena u tzv. malom dvorcu obitelji Pejačević jer je nakon Drugog svjetskog rata imovina te obitelji bila nacionalizirana te su tako ti prostori tijekom vremena dobivali nove funkcije.[514] Rušenjem pregradnih zidova stvorene su učionice kojih je iz godine u godinu bilo sve više. U početku je u zbornici bila smještena i knjižnica, a kasnije je zbornica premještena u najveću prostoriju koja je prvotno služila kao dvorana za tjelesni odgoj. Tada je nastava tjelesnog odgoja premještena u dvoranu *Partizan* koja se nalazila u današnjoj Sokolskoj ulici. Kada je tijekom šezdesetih godina bio povećani upis učenika u Gimnaziju, dio nastave izvodio se i u prostorijama velikog dvorca obitelji Pejačević.[515] Zbog nedostatka prostora, trošnosti objekta, neprikladnih učionica te povećanog broja upisa učenika bilo je jasno da se ubrzo treba naći prikladnije i trajnije rješenje smještaja našičke Gimnazije.[516]

Ekonomsko-poljoprivredna škola je za vrijeme svog postojanja u razdoblju od 1956. do 1964. godine bila smještena u zgradi tzv. Mađarske škole koja se nalazila nedaleko od željezničke pruge u Markovcu. Ondje se od 1960. godine održavala i nastava Ekonomske škole.[517] Te su

[511] Krmpotić, 1974., 19.
[512] Lučevnjak, Patajac, 2008., 10–11.
[513] Patajac, 2004.a, 7.
[514] Lučevnjak, Patajac, 2008., 17.
[515] Patajac, 2004.b, 9.
[516] Krmpotić, 1974., 101.
[517] Patajac, 2004.b, 9.

dvije škole bile združene u *Centar za ekonomsko obrazovanje kadrova*, a kako je Ekonomsko-poljoprivredna škola ugašena 1964. godine u tom *Centru* Ekonomska škola neko vrijeme ostaje sama,[518] a u jesen 1967. godine pridružuje joj se Škola učenika u privredi. U ožujku 1970. godine ove škole dobivaju novi skupni naziv *Srednjoškolski centar za stručno obrazovanje*, a nakon što je u siječnju 1971. godine došlo do spajanja *Gimnazije* sa *Srednjoškolskim centrom za stručno obrazovanje* stvorena je nova institucija nazvana *Srednjoškolski centar Našice*.[519]

Nova zgrada

Ubrzo nakon toga uslijedili su pregovori oko izgradnje novog srednjoškolskog objekta. Nakon što je u jesen 1970. godine dovršena nova osnova škola u ulici Augusta Cesarca, Ekonomska škola seli na lokaciju stare škole u Ulici kralja Tomislava. Tako se do podizanja nove zgrade srednje škole nastava izvodila na četiri lokacije: u zgradi Gimnazije, u staroj osnovnoj školi, u dvorani doma „Partizan“ (tjelesni) te u jednoj radionici u Markovcu koja je bila namijenjena za praktičnu nastavu metalske struke. Velika kriza nastupila je u studenom 1975. godine kada je izgorjela dvorana za tjelesni odgoj u domu „Partizan“. Te iste godine konačno su bila prikupljena sredstva za izgradnju nove srednjoškolske zgrade zahvaljujući ugovoru s poduzećem „Soko“ iz Mostara koji je kreditirao 50% izgradnje objekta. Radove je izvodilo poduzeće „Novogradnja“ iz Našica, a nadzornik gradnje bio je dipl. ing. arh. Julijan Domanovac.[520] Nakon dvije i pol godine izgrađena je nova školska zgrada od 4.100 m^2. (Slika 145.) Nakon tehničkog pregleda u studenom 1977. godine škola je bila spremna za korištenje, a prvi nastavni dan održan je 5. veljače 1978. godine.[521] Izgradnjom višenamjenske dvorane 1983. i potkrovlja 1991. godine dobiveno je još 700 m^2.[522] Do 1980. godine izgrađeni su sportski tereni i atletska staza, središnji dio je asfaltiran, a oko igrališta je postavljena ograda. Nekoliko godina nakon izgradnje nove školske zgrade krov je počeo prokišnjavati te je nakon toga odlučeno da se postavi kosi limeni krov što je na kraju i napravljeno. Radovi su trajali od 1987. do 1989. godine.[523]

[518] Patajac, 2004.b, 9.
[519] Krmpotić, 1974., 21.
[520] Patajac, 2004.b, 12.; podaci o projektantu za sada ostaju nepoznati
[521] Isto, 13.
[522] Bakač, Lučevnjak, Pepelko, Waller, (ur.), 1994., 39.
[523] Patajac, 2004.b, 13.

Slika 145. Pogled na sjeverno pročelje srednje škole

Srednja škola se nalazi u mirnom dijelu grada, daleko od buke i prometa. Gotovo je sa svih strana okružena zelenilom osim na sjevernoj strani gdje se nalazi Ulica Augusta Cesarca s obiteljskim kućama. Zahvaljujući izduženosti zgrade u smjeru istok-zapad, većina se učionica nalazi na jugu gdje dopire prirodna svjetlost tijekom cijelog dana.[524]

Od srpnja 1978. godine srednja škola dobiva novi naziv koji glasi Centar za odgoj i usmjereno obrazovanje "August Cesarec" Našice,[525] a od 1993. godine nosi naziv Srednja škola Izidora Kršnjavoga i taj je naziv zadržan sve do danas.[526]

Robna kuća

Sedamdesete godine u arhitekturi obilježene su odbacivanjem značajka internacionalnog stila. Naglasak se sve više stavlja na autorsku arhitekturu, a zamjećuju se već i prvi znakovi postmodernizma,[527] što osobito dolazi do izražaja u stilskom rješenju nove zgrade robne kuće.

[524] Kovač, 2004., 20–21.
[525] Bakač, Lučevnjak, Pepelko, Waller, (ur.), 1994., 15.
[526] Patajac, 2004.a, 8.
[527] Premerl, 2012., 23.

Između dva svjetska rata podignuto je nekoliko robnih kuća u većim gradovima Kraljevine Jugoslavije. Nakon Drugog svjetskog rata zabilježen je novi val gradnje robnih kuća, no tek će nakon privredne reforme provedene 1965. godine doći do ubrzane gradnje robnih kuća na području cijele Hrvatske.[528]

Robna kuća u Našicama podignuta je 1977. godine na mjestu bivšeg kotarskog zatvora.[529] Nalazi se u samom središtu grada između Kreditne banke koja je podignuta 1979. godine[530] i novog Općinskog suda. (Slika 146. i 147.)

Za sada nažalost nisu poznati drugi podaci vezani za samu gradnju robne kuće poput investitora, izvođača radova pa ni arhitekta ili inženjera. Međutim, uspoređujući robne kuće u Imotskom, Koprivnici, Krapini i Pitomači (Slika 148., 149., 150., 151.) koje su podignute od strane poduzeća „Soko“ iz Mostara, a koje je projektirao inženjer Safet Galešić,[531] zbog velike sličnosti u oblikovanju s našičkom robnom kućom (Slika 146. i 147.) može se sa velikom sigurnošću zaključiti da je upravo i u Našicama ovo poduzeće izvelo gradnju prema projektu spomenutog inženjera. Kod svih pet robnih kuća prizemlje je rastvoreno velikim izlozima, a od katova je razdvojeno nadstrešnicom. Podjela na katove nije vidljiva zbog načina na koji je oblikovan cijeli gornji dio pročelja. Svjetlost na katovima dolazila je kroz tanke i uske prozore između kojih se nalaze velike prazne plohe čime je stvoren dojam jake zatvorenosti same forme. A najkarakterističniji detalji koji ih čine prepoznatljivim su mali rizalitni „listići“ koji krase uske prozore i razdvajaju etaže ovih robnih kuća.

[528] Sudec, 1984., 7–9.
[529] Majer, 1987., 12.
[530] Hrvatski biografski leksikon: Drago Bradić: https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2665 (datum pristupanja: 21.10.2021.)
[531] *Robne kuće Hrvatske*, Varaždin, 1984., 59., 66., 68., 88.

Slika 146. Prvotni izgled robne kuće u Našicama (detalj s razglednice)

Slika 147. Robna kuća u Našicama - današnji izgled

Slika 148. Robna kuća u Imotskom

Slika 149. Robna kuća u Koprivnici

Slika 150. Robna kuća u Krapini

Slika 151. Robna kuća u Pitomači

Hotel „Park“

Novi hotel izgrađen je prema projektu arhitekta Drage Bradića,[532] a glavni izvođač radova bila je „Novogradnja“ Našice.[533] Investitor je bio „Razvitak“ OOUR-a „Slavonka“ Našice. Gradnja je trajala od 1980. pa sve do travnja 1982. godine kada je i izdana dozvola za upotrebu.[534] Ovaj hotel izgrađen je unutar velikog parka u neposrednoj blizini tzv. „Starog hotela“ u samom centru grada. Glavni ulaz okrenut je prema trgu kao i terasa koja se proteže cijelom dužinom glavnog

[532] Hrvatski biografski leksikon: https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2665 (datum pristupanja: 21.10.2021.)
[533] Gull, Vukobratović, 1982., 14.
[534] Arhivska građa Hotela „Park“, Dozvola za upotrebu, broj: 04/4-UP/I-312/1-1982., Našice, 14. travnja 1982.

(južnog) pročelja hotela. (Slika 152.) Na istočnoj strani hotela, koja gleda prema parku i velikom dvorcu obitelji Pejačević, nalazi se još jedna terasa. (Slika 153.) Što se tiče rasporeda po etažama, na katovima se nalaze jednokrevetne i dvokrevetne sobe te apartmani, a u prizemlju je recepcija, kuhinja i restoran.[535] U spomenutoj dozvoli za upotrebu izdanoj 14. travnja 1982. godine navedeno je da prostorije u potkrovlju još nisu dovršene te da sjeverni aneks hotela još nije bio izgrađen.[536] Zanimljivo je još za spomenuti da je arhitekt Bradić sudjelovao i u uređenju interijera ovoga hotela.[537]

Variranjem visine pojedinih dijelova ovog objekta stvara se dojam kao da se radi o više pojedinačnih, odvojenih dijelova građevine. Tom dojmu pridonosi i izmjena bijele boje žbuke i tamnih krovova. Matija Salaj u članku naslovljenom *Hotelski sistem Slavonije*[538] navodi da je ovakav taman pokrov karakterističan za arhitekturu Slavonije i Baranje zbog klime te da se istodobno i koloristički uklapa u sam pejzaž.[539]

Slika 152. Glavno (južno) pročelje hotela

[535] Gull, Vukobratović, 1982., 14.
[536] Arhivska građa Hotela „Park“, Dozvola za upotrebu, broj: 04/4-UP/I-312/1-1982., Našice, 14. travnja 1982.
[537] Hrvatski biografski leksikon: Drago Bradić: https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2665 (datum pristupanja: 21.10.2021.)
[538] Salaj, 1982.
[539] Isto, 22.

Slika 153. Istočno pročelje hotela

Osim projekta za izgradnju hotela „Park“, arhitekt i urbanist Drago Bradić izradio je projekte za niz stambenih i stambeno-poslovnih zgrada u Našicama koje su izgrađene tijekom sedamdesetih godina 20. stoljeća, a osim toga, prema njegovim projektima izgrađen je i autobusni kolodvor 1971. godine izvan centra te Kreditna banka 1979. godine u samom središtu grada pored robne kuće.[540]

Što se tiče urbanističkog dijela, Bradić je od 1974. do 1988. godine bio glavni voditelj izrade prostornih i urbanističkih planova za grad i općinu Našice.[541]

Nova pošta

U lipnju 1985. godine izdana je građevinska dozvola za gradnju nove pošte u Našicama u Ulici J. J. Strossmayera na broju 2 na zahtjev investitora „RO PTT prometa Osijek, OOUR Našice“. Projekt je izradilo Poduzeće za projektiranje i konzalting „Tehnoprojekt“ Vinkovci, a kao glavni

[540] Hrvatski biografski leksikon: Drago Bradić: https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2665 (datum pristupanja: 21.10.2021.)
[541] Društvo arhitekata Zagreba, službena web stranica: http://www.d-a-z.hr/hr/vijesti/in-memoriam---drago-bradic,4694.html (datum pristupanja: 21.10.2021.)

projektant ističe se Krešimir Šepić.[542] U Dopuni građevinske dozvole izdane u prosincu 1986. godine navedeno je da je ovaj objekt građen u tri faze u razdoblju od 1985. do 1988. godine.[543]

Nova zgrada pošte otvorila je novo poglavlje u arhitekturi te ovakvim neravnomjernim rasporedom otvora i praznih ploha nagovijestila ulazak postmoderne arhitekture u grad Našice. Cijeli donji dio je u potpunosti ostakljen, dok je gornji dio, izmicanjem manjih okruglih i kvadratnih prozora iz središta, gotovo u potpunosti zatvoren čime se zapravo stavlja snažan naglasak na gornji dio građevine.

Slika 154. Nova pošta, glavno pročelje

Stambena izgradnja

Sredinom pedesetih godina započinje intenzivna izgradnja višestambenih objekata u Našicama zbog krize koja je nastupila čiji je uzrok bio sve veća potražnja stanova. Razlog sve veće potrebe za stanovima bio je stalan porast stanovništva u Našicama. Prema popisu iz 1953. godine u Našicama je živjelo 3.370 stanovnika i već je tada bilo loše stanje što se tiče stambene gradnje. Tako je već u razdoblju od 1955. do 1958. godine izgrađeno ukupno 85 stanova.[544]

[542] Arhivska građa Hrvatske pošte, Građevinska dozvola, broj: 04/4-UP/I-344/1-1985, Našice, 21. lipnja 1985.
[543] Arhivska građa Hrvatske pošte, Dopuna građevinske dozvole, broj: 04/4-UP/I-344/2-1985, Našice, 10. prosinca 1986.
[544] HR-DAOS-513, kutija: 516, Investicijski program za izgradnju stambeno poslovne dvokatne zgrade sa 10 komfornih stanova u ulici J. J. Strossmayera na uglu V. Lisinskog, za NOO-e Našice, Našice, kolovoz 1959., 1–2.

Uglavnom se radilo o dvokatnicama, a ponegdje i četverokatnicama. Dio zgrada izgrađen je i kao uglovnica. Kod većine zgrada prizemlje je rezervirano za lokale ili prodavaonice, dok su katovi bili namijenjeni za smještaj stanova. Sve zgrade oblikovane su dosta jednostavno u duhu moderne arhitekture. Pročelja su rastvorena pravokutnim prozorima i balkonima, uvučenim ili istaknutim, a dekoracija je svedena na minimum.

S obzirom na nedostatak informacija vezanih za gradnju pojedinih stambenih zgrada, ovaj pregled stambene arhitekture u Našicama sveden je na svega četiri stambena objekta o kojima je pronađena dokumentacija.

Stambena zgrada na početku Ulice Petra Preradovića

Godine 1958. odobren je glavni projekt za izgradnju dvokatne stambene zgrade koja se nalazi na početku Ulice Petra Preradovića. Ova stambena zgrada smjestila se uz već postojeću stambeno-poslovnu dvokatnicu. (Slika 155.) Projekt je izradio Građevinsko projektni biro „Novogradnja“ iz Našica, a kao glavni projektanti ističu se Nenad Korica i Krunoslav Triska. (Slika 156.) Investitor je bio Zadružni savez Našice.[545] Zgrada je završena iste godine što potvrđuje Dozvola za upotrebu izdana 15. 12. 1958. godine.[546] (Slika 157. i 158.)

[545] HR-DAOS-513, kutija: 518, Projekti, broj: 04-2295/1-1958, Našice, 23.5.1958.
[546] HR-DAOS-513, kutija: 495, Uporabne dozvole, broj: 04-7524/1-1958, Našice, 15.12.1958.

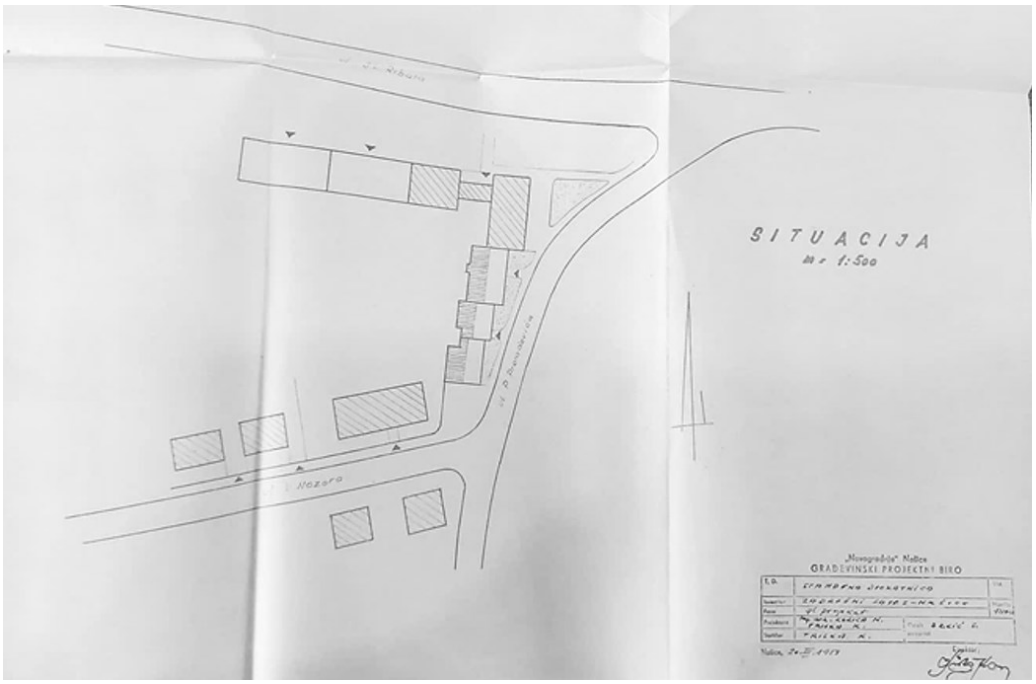

Slika 155. Prikaz situacije stambenih zgrada na početku Ulice Petra Preradovića

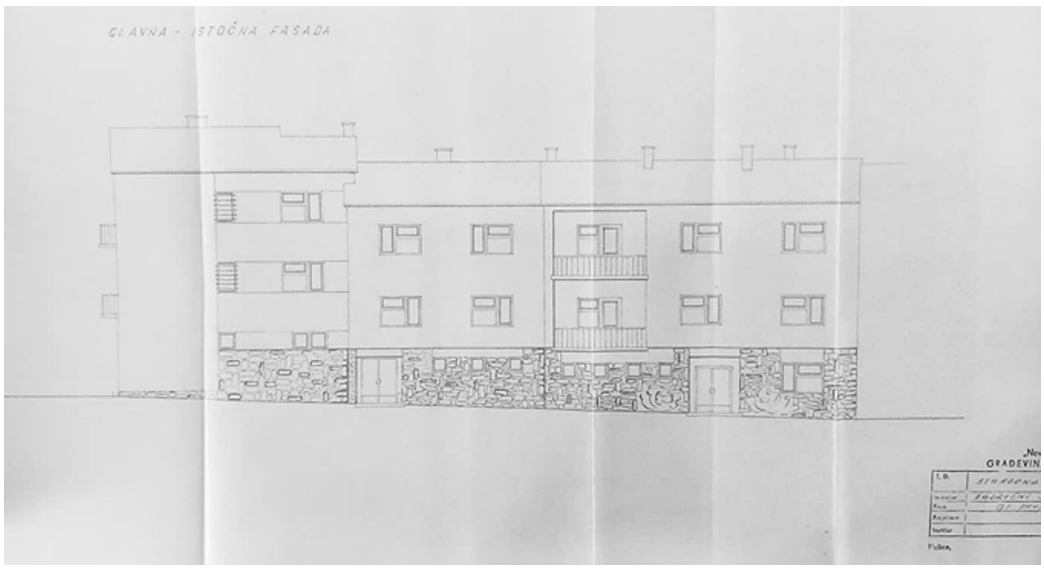

Slika 156. Nacrt glavne (istočne) fasade

Slika 157. Stambena zgrada nakon izgradnje (prva s lijeva)

Slika 158. Današnji izgled

Poslovno-stambena zgrada na uglu ulica J. J. Strossmayera i V. Lisinskog

Projekt za izgradnju stambeno-poslovne zgrade na uglu ulica J. J. Strossmayera i V. Lisinskog (slika 159.) odobren je 1959. godine. Projekt je izradio Urbanističko-arhitektonski projektni biro „AR-59“ iz Zagreba, a kao glavni projektant navodi se Branko Petrović, ing. arh. (Slika 160. i 161.) Investitor je bio Odsjek za privredu i komunalne poslove Narodnog odbora općine Našice. Završetak radova bio je predviđen za sredinu kolovoza 1960. godine.[547] Ova stambeno-poslovna

[547] HR-DAOS-513, kutija: 516, Projekti, Broj: 04-4769/1-1959., Našice, 2.9.1959.

zgrada podignuta je na mjestu velike historicističke uglovnice koja je pripadala obitelji Singer, a koja je srušena tijekom Drugog svjetskog rata. (Slika 162.)

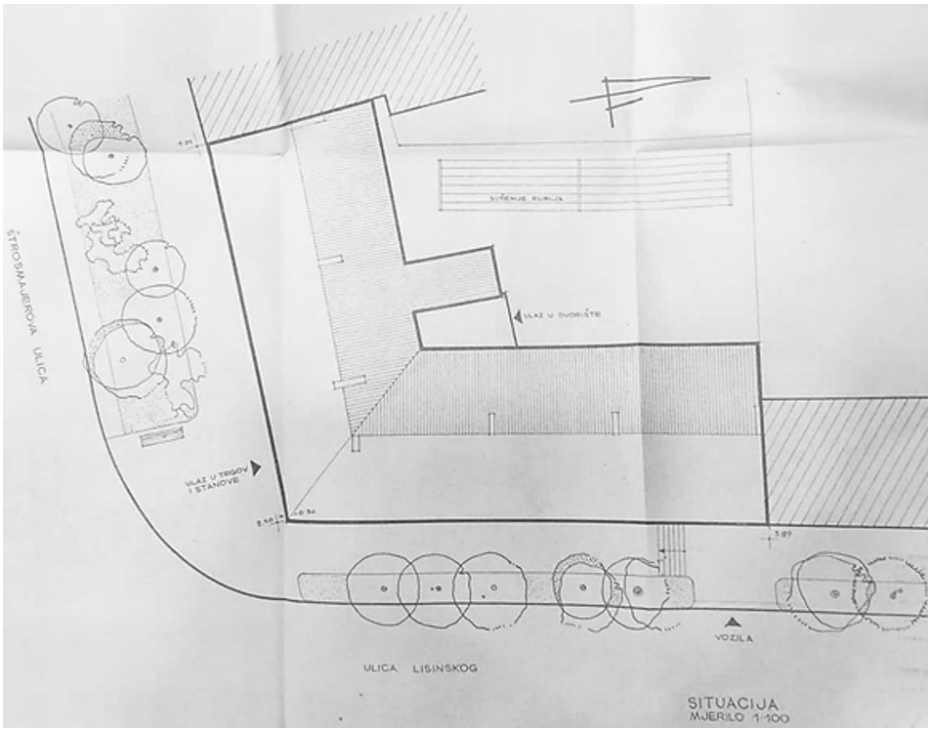

Slika 159. Prikaz situacije stambeno-poslovne zgrade na uglu ulica J. J. Strossmayera i V. Lisinskog

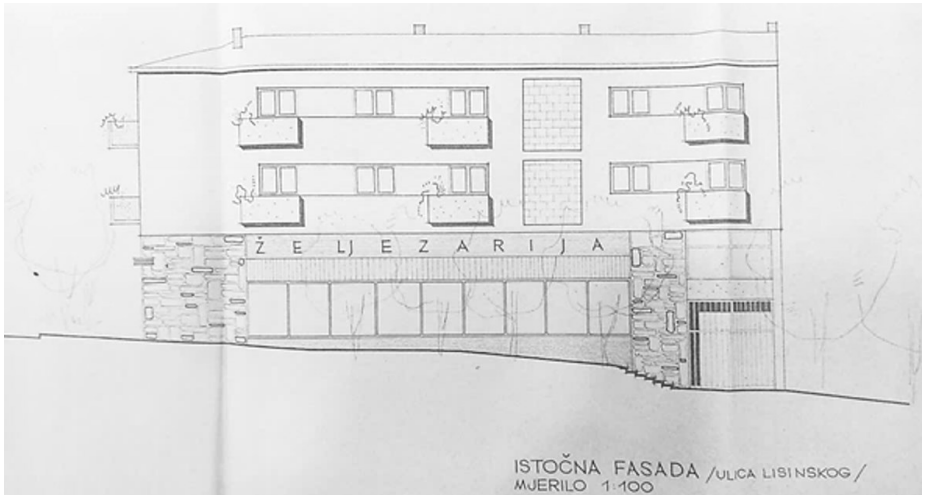

Slika 160. Istočno pročelje, pogled iz Ulice V. Lisinskog

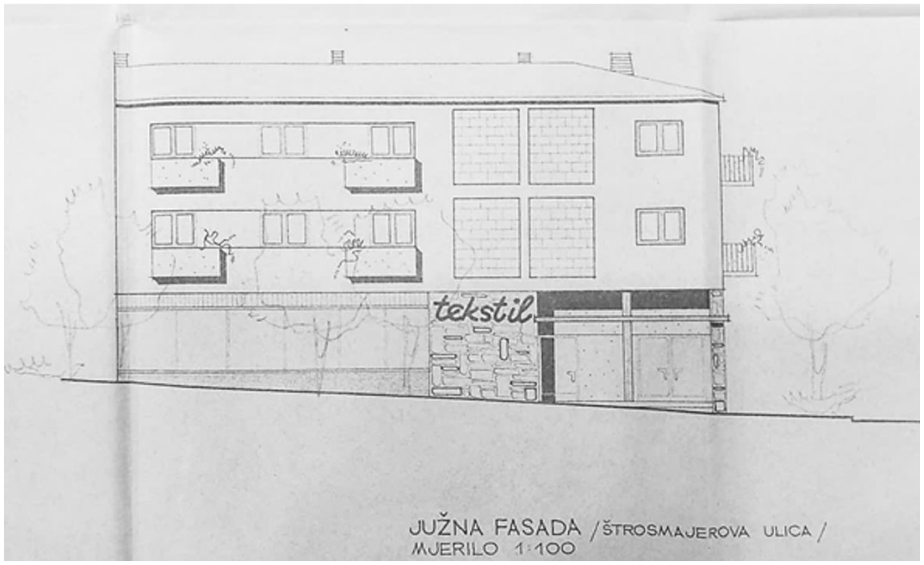

Slika 161. Južno pročelje, pogled iz Ulice J. J. Strossmayera

Slika 162. Današnji izgled

Stambeno-poslovna četverokatnica na uglu Vinogradske ulice i Trga dr. Franje Tuđmana

Glavni projekt za ovu četverokatnu uglovnicu izrađen je 1962. godine od strane Građevinskog poduzeća „Graditelj“ iz Podravske Slatine, a kao glavni projektant navodi se A. Vuknić. (Slika 163. i 164.) Investitor je bio NOO-e Našice.[548] Ova stambena zgrada danas se nalazi na uglu Vinogradske ulice i Trga dr. Franje Tuđmana. Podignuta je na mjestu gdje se nekada nalazio stari vatrogasni dom. U prizemlju se nalaze dva lokala, a katovi su bili rezervirani za stanovanje

[548] HR-DAOS-513, kutija: 516, Projekti, Stambeno-poslovna zgrada Našice, Glavni projekt

čiji je kapacitet 16 stanova. Glavni ulaz za stambeni dio objekta je u Vinogradskoj ulici, a do lokala u prizemlju moglo se doći i iz Vinogradske ulice i sa samoga trga.[549] (Slika 165.)

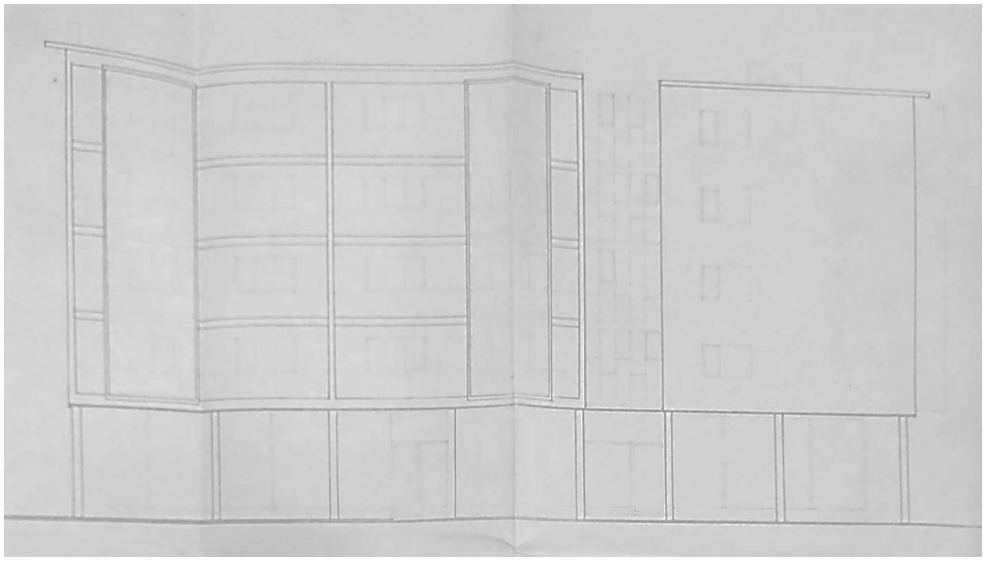

Slika 163. Pročelje okrenuto Vinogradskoj ulici

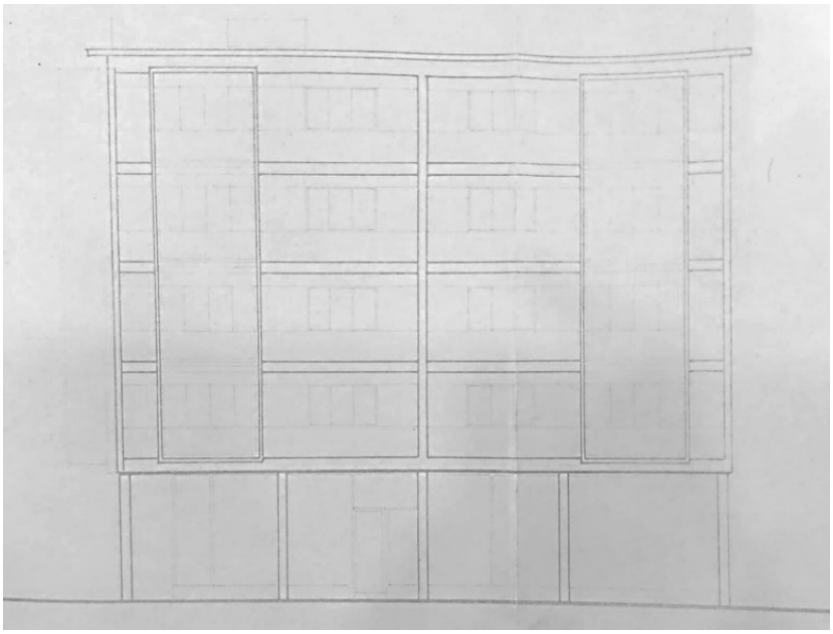

Slika 164. Pročelje okrenuto glavnome trgu

[549] HR-DAOS-513, kutija: 516, Projekti, Stambeno-poslovna zgrada Našice, Glavni projekt

Slika 165. Današnji izgled

Stambena struktura „Centar Našice“

Stambena struktura „Centar Našice“ naziv je za šest stambenih objekata smještenih na početku današnje Ulice kralja Zvonimira (tada Ulice Moša Pijade). Ovaj kompleks stambenih zgrada izgrađen je 1976. godine prema projektu već spomenutog arhitekta Drage Bradića sa suradnicama Duškom Bradić i Sanjom Peračić. Radove je izvodila našička „Novogradnja“.[550] Ove zgrade razlikuju se od prethodno spomenutih zgrada ponajprije po oblikovanju samih pročelja. Glavna razlika je u upotrebi „novih“ materijala. Ovdje je, umjesto betona i žbuke, pri gradnji upotrijebljena fasadna cigla koja u kontrastu s tamnim pokrovom čini jedinstveni primjer stambene arhitekture u Našicama. Još jedna razlika je u tome što prizemlje više nije rezervirano za trgovine i ugostiteljske objekte kao kod prethodnih primjera, već je ovdje taj prostor upotrijebljen za smještaj stanova.

[550] Bradić, 1978., 10–11.

Slika 166. Današnji izgled zgrada

Sakralna arhitektura

Sakralna arhitektura 20. stoljeća u Našicama svedena je samo na obnove postojećeg samostana i crkve sv. Antuna Padovanskog nakon Drugog svjetskog rata te ponovo nakon Domovinskog rata. Razlog zbog kojeg tijekom 20. stoljeća u Našicama, pa i u nekim drugim gradovima, nije podignuta niti jedna sakralna građevina je postojanje različitih političkih režima koji nisu bili naklonjeni crkvi ni crkvenoj gradnji.[551]

Obnove franjevačkog samostana tijekom 20. stoljeća

Tijekom Drugog svjetskog rata granatama su bili pogođeni i franjevačka crkva i samostan. Najviše je oštećenja bilo na pročeljima te na tornju i na lukovici. Nije se odmah pristupilo obnovi zbog nedostatka novca, ali su do 1949. godine ipak bili izvedeni neki manji zahvati na crkvi. Tada su najprije obnovljeni stari i dotrajali prozori te su u jesen 1949. godine započeli radovi na lukovici, ali samo kao privremeno rješenje.[552] Toranj je u potpunosti obnovljen tek 1952. godine.[553] Pročelja crkve i samostana, koja su najviše stradala tijekom Drugog svjetskog rata,

[551] Premerl, 2010., 211., 217.
[552] Ivanušec, 2010., 17.
[553] Rončević Elezović , 2003., 79.

obnovljena su tek 1963. godine. Godine 1984. izvedena je obnova fasadnog plašta i krovišta crkve.[554]

I za vrijeme Domovinskog rata crkva i samostan pretrpjeli su znatna oštećenja. Navođenim projektilom pogođen je toranj crkve te je nakon toga izbio požar koji je zahvatio lukovicu tornja i krovište crkve. Lukovica je bila u potpunosti uništena.[555] Nakon toga se odmah započelo s obnovom. Najprije je pokriven krov kako bi se crkva i samostan zaštitili od vlage. U proljeće iduće godine nabavljeni su stari nacrti tornja iz Zagreba.[556] Tako je nova lukovica ponovo izvedena prema projektu Martina Pilara iz 1895. godine, ali s manjim korekcijama. Radovi na tornju i krovištu bili su dovršeni u prosincu 1992. godine.[557]

Osim franjevačke crkve i samostana, za vrijeme Domovinskog rata pogođen je i oštećen vodotoranj, našička bolnica, dvorac obitelji Pejačević i hotel „Park". Štete su bile velike, a među stradalim objektima bilo je i nekoliko obiteljskih domova.[558]

Grobna arhitektura

Mrtvačnica

Sve do gradnje mrtvačnice u novom dijelu gradskog groblja, za ove potrebe koristila se neogotička kapelica obitelji Pejačević koja se nalazi u neposrednoj blizini starog dijela groblja. Nakon što su gradske vlasti procijenile da održavanje ceremonije u kapelici više nije prikladno, odlučili su se za gradnju nove mrtvačnice koja se vremenski poklopila s ratnim zbivanjima u domovini. Prema projektu izrađenom 1995. godine mrtvačnica je trebala biti smještena između starog i novog dijela groblja što je rezultiralo njenim smještajem ispod uzvisine.[559] (Slika 167.) Svi radovi na izgradnji mrtvačnice završeni su 1996. godine, a izvodili su se prema projektu zagrebačkog poduzeća „Portal" u čijoj je izradi sudjelovao i arhitekt Goran Jukić, porijeklom Našičanin.[560] Jedino je glavno pročelje ostalo u potpunosti vidljivo, a na njemu se ističe trijem sa

[554] Ivanušec, 2010., 18.
[555] Rončević Elezović, 2003., 80–81.
[556] Isto, 82.
[557] Ivanušec, 2010., 18.
[558] Radio Našice, službena web stranica: 21. rujna – Dan oslobođenja od JNA u Našicama https://www.radionasice.hr/21-rujna-dan-oslobodenja-od-jna-u-nasicama/ (datum pristupanja: 26.7.2021.)
[559] Jukić, 1995., 41.
[560] Kranjčev, 2005., 92–93.

stupovima od bijelog klesanog kamena.[561] (Slika 168.) Ovakav smještaj mrtvačnice uvjetovao je postojanje terase na vrhu koja je zapravo svojevrsni produžetak starog groblja, a s koje se pruža pogled na novi dio.[562] Na toj terasi nalazi se i mali toranj sa satom. Unutar mrtvačnice je ceremonijalna dvorana, jedna prostorija u kojoj se smješta pokojnik, spremište, hodnik, ured, garderoba te sanitarni čvor.[563]

Slika 167. Mrtvačnica, pogled na bočni dio

[561] Jukić, 1995., 41.
[562] Isto.
[563] Kranjčev, 2005., 93.

Slika 168. Mrtvačnica, glavno pročelje

ZAKLJUČAK

Kao što se moglo vidjeti u prethodnoj razradi, Našice su dominantno izgrađene tijekom druge polovice 20. stoljeća. Obuhvaćeni vremenski okvir koji je ovaj diplomski rad nastojao obraditi pokazuje dosljedno praćenje europskih stilskih strujanja u arhitekturi. U radu su posebno naglašeni najkvalitetniji primjeri historicističke gradnje poput velikog i malog dvorca te kapelice obitelji Pejačević. Osim historicizma, bitno je uputiti i na primjere modernističke i postmodernističke arhitekture, iako oni kvalitetom odudaraju od prethodno navedenih historicističkih primjera, no za tako mali grad poput Našica zanimljivo je primijetiti da su i ta razdoblja iznjedrila svoje lokalne primjere suvremenijih globalnih stilskih kretanja. U tom kontekstu svakako treba ponovno obratiti pažnju na Planićevu zgradu Gradske uprave i Policijske postaje Našice jer je ovaj važni arhitekt u hrvatskom modernističkom kontekstu projektirao jednu od najvažnijih građevina modernoga grada. Osim Planića, Našice su posebne zbog toga što se na tako malom području očituje rad i drugih poznatih arhitekata poput Milana Grakalića koji je projektirao čak tri javne građevine u tada novoprojektiranoj ulici iza zgrade Gradske uprave te Ive Geršića, arhitekta poznatog po projektiranju zdravstvenih objekata diljem Hrvatske koji je i u Našicama ostavio čak dva djela - najprije dom zdravlja, a kasnije i bolnicu. Svakako valja istaknuti i arhitekta i urbanista Dragu Bradića prema čijim je projektima izgrađen novi hotel, zgrada banke, autobusni kolodvor te niz stambenih zgrada koji su u našičku sredinu unijeli novi postmodernistički duh.

Za budućnost Našica i održavanje njegovog kulturološkog značaja iznimno je važno što su gradske vlasti prethodnih godina, ali i u sadašnjosti, svoje napore usmjerile prema obnovi niza građevina koje tvore sam našički identitet. Od prijašnjih obnova, tu najprije treba spomenuti obnovu neogotičke kapelice obitelji Pejačević koja traje već duži niz godina, a od novih, obnove velikog i malog dvorca te vile Gröger. Ovaj projekt obnove započeo je u siječnju 2020. godine, a uključuje kompletnu sanaciju fasada i unutrašnjosti te dobivanje novih, primjerenih funkcija kao npr. smještaj Hrvatske narodne knjižnice i čitaonice u vilu Gröger nakon obnove. Osim renovacije spomenutih objekata, u ovaj projekt uključeno je i uređenje glavnog našičkog trga te Trga Isidora Kršnjavoga ispred vile Gröger. Radovi na ova dva spomenuta trga nedavno su dovršeni, a najveća promjena odnosila se na glavni trg gdje je nekadašnja parkirališna zona pretvorena u isključivo pješačku zonu čime se unificirao doživljaj samog središta grada. Projekt

ovog novog uređenja trga izradio je Tomislav Miđić, mag. ing. arh., djelatnik tvrtke Valenčak d.o.o. iz Našica.[564]

Za kraj svakako treba spomenuti i obitelji Pejačević koja je tijekom dva stoljeća kroz poticanje doseljavanja ljudi, financiranje podizanja prvih škola u Našicama i mnogih društava te izgradnjom tri vlastita monumentalna objekta značajno doprinijela razvoju ovoga grada, a osim toga u Našice je dovela i neke od najvećih arhitekata toga vremena među kojima valja istaknuti Hermana Bolléa, arhitekta koji je bio zadužen za obnovu Zagreba nakon velikog potresa 1880. godine. Iako je ova obitelj najveći utjecaj na razvoj ovoga grada vršila tijekom 19. i prve polovice 20. stoljeća može se reći da se i dan danas osjeća njihov značaj jer, zahvaljujući njihovoj ostavštini u obliku velikog i malog dvorca te neogotičke kapelice, Našice su danas jedna od atraktivnijih turističkih destinacija u Slavoniji.

[564] Usmeni iskaz Ivice Valenčaka (19.1.2022.), dipl. ing. građ., vlasnik tvrtke Valenčak d.o.o. za projektiranje, graditeljstvo i trgovinu

POPIS ARHIVSKIH IZVORA I LITERATURE

Popis literature

1. Aščić, Ivo, *Vodotornjevi, simboli razvoja*, u: *Hrvatska vodoprivreda: informativno-stručni časopis Hrvatskih voda*, godište XXIV., broj 215., Zagreb: Hrvatska vodoprivreda, 2016.
2. Bakač, Marijan, Lučevnjak, Silvija, Pepelko, Marija, Waller, Josip (ur.), *Spomenica Srednje škole u Našicama 1974.-1994.*, Našice: Srednja škola Isidora Kršnjavoga, 1994.
3. Barbarić, Ivica, *Poslijeratna izgradnja*, u: *Našice jučer i danas*, Našice: Općinski odbor SSRN Našice, 1961.
4. Belavić, Placido, *Našice: Povjesničke crtice*, Našice: Zavičajni muzej, 1995. (Pretisak izd. iz 1911. god.)
5. Bošnjaković, Renata, *Događanja u Našičkom kraju za vrijeme Prvog svjetskog rata*, u: *Našički zbornik 10*, Našice: Ogranak Matice hrvatske, 2019.
6. Bošnjaković, Renata, *Židovsko groblje u Našicama*, u: *Židovi u Našičkom kraju*, (ur.) Silvija Lučevnjak, Našice: Udruga za hrvatsku povjesnicu Našice, 2011.
7. Bošnjaković, Renata, Lučevnjak, Silvija, *Dobrovoljno vatrogasno društvo u Našicama od 1888. do 2008.: fotomonografija Društva s katalogom izložbe*, Našice: Zavičajni muzej, 2008.
8. Bošnjaković, Renata, Lučevnjak, Silvija, *Našički kraj i Prvi svjetski rat*, katalog izložbe (Zavičajni muzej Našice, Našice, 7. studenoga - 13. prosinca 2014.), (ur.) Renata Bošnjaković, Silvija Lučevnjak, Našice: Zavičajni muzej Našice, 2014.
9. Bošnjaković, Renata, Lučevnjak, Silvija, *Sokolski pokret u Našičkom kraju*, Našice: Zavičajni muzej, 2003.
10. Bradić, Drago, *Stambena struktura „Centar Našice“*, u: *Čovjek i prostor: arhitektura, kiparstvo, slikarstvo i primijenjena umjetnost*, God. 25 (1978.)
11. Bralić, Vladi, *Arhitektura*, u: *Refleksije vremena 1945.-1955.*, katalog izložbe (Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 12. prosinca 2012. - 10. ožujka 2013.), (ur.) Jasmina Bavoljak, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2012.
12. Brdarić, Zvonimir (ur.), *Našice na razglednicama*, Našice: Zavičajni muzej: Povijesno društvo: Turističko društvo Straviana, 1989.
13. Brdarić, Zvonimir, *Židovi u Našicama*, Našice, 1996.
14. Brdarić, Zvonimir, *Židovi u Našicama*, u: *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Židovska općina Zagreb: Židovska općina, 1998.

15. Cvekan, Paškal, *Franjevci u Abinim Našicama: povijesno kulturni prikaz djelovanja franjevaca kroz 700 godina postojanja samostana i crkve svetog Antuna u Abinim Našicama*, Našice: P. Cvekan, 1981.
16. Ćurak, Zvonko, *150 godina željeznice u Osijeku i OBŽ: 1870-2020*, Osijek: vlast. nakl.: Klub željezničkih umirovljenika: Beli Manastir: Centar za kulturu, 2020.
17. Damjanović, Dragan, *Arhitekt Herman Bollé*, Zagreb: Leykam international: Muzej za umjetnost i obrt, 2013.
18. Damjanović, Dragan, *Bečka Akademija likovnih umjetnosti i hrvatska arhitektura historicizma: hrvatski učenici Friedricha von Schmidta*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Gliptoteka, 2012.
19. Damjanović, Dragan, *Mađarsko-hrvatske veze na području arhitekture u 19. stoljeću*, u: *Ars et Virtus, Hrvatska-Mađarska: 800 godina zajedničke kulturne baštine*, katalog izložbe (Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 24. rujna - 22. studenoga 2020.), Zagreb: Galerija Klovićevi dvori; Budimpešta: Mađarski nacionalni muzej, 2020.
20. Damjanović, Dragan, *„Varoška kuća“ na glavnom gornjogradskom trgu, rani primjer visokog historicizma u Osijeku*, u: *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, vol., br. 25, 2009.
21. Damjanović, Dragan, Maković, Zvonko, *Skriveno blago Pejačevića*, u: *Likovna baština obitelji Pejačević: studijsko-tematska izložba*, katalog izložbe (Galerija likovnih umjetnosti, Osijek, 19. rujna 2013. - 7. siječnja 2014.), (ur.) Jasminka Najcer Sabljak, Silvija Lučevnjak, Osijek: Galerija likovnih umjetnosti, 2013.
22. Dobronić, Lelja, *Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, Zagreb: Dom i svijet, 2002.
23. Dobrovšak, Ljiljana, *Židovi u Našicama do holokausta*, u: *Židovi u Našičkom kraju*, (ur.) Silvija Lučevnjak, Našice: Udruga za hrvatsku povjesnicu Našice, 2011.
24. Dobrovšak, Ljiljana, *Židovi u razvoju gospodarstva Slavonije*, u: *Slavonija - hrvatska i europska regija*, zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Požegi 2015. godine, (ur.) Dragutin Babić, Aleksandar Vukić, Filip Škiljan, Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 2016.
25. Domljan, Žarko, *Arhitektura XX stoljeća u Hrvatskoj*, u: *Arhitektura XX vijeka*, Beograd: Zagreb: Mostar: Prosveta; Spektar; Prva književna komuna, 1986.
26. Đurić, Tomislav, Feletar, Dragutin, *Stari gradovi, dvorci i crkve Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema*, Zagreb, Samobor: Hrvatski zemljopis, 2002.
27. Gull, Judita, Vukobratović, Aleksandra, *Našički novi hotel*, u: *Travanjski zvuci*, broj 5, travanj, 1982.

28. Haničar Buljan, Ivana, *Popis projekata,* u: *Stjepan Planić 1900.-1980.: iz arhiva arhitekta*, katalog izložbe (Gliptoteka HAZU, Zagreb, prosinac 2003. - siječanj 2004.), (ur.) Ivan Kožarić, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Gliptoteka: Institut za povijest umjetnosti, 2003.
29. Horbec, Ivana, Jukić, Ivana (ur.), *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. st.*, Sv. 5: Virovitička županija, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2002.
30. Hvizdak, Sandra, Lučevnjak, Silvija, *Franjo Gröger*, u: *Našički zbornik 9*, Biografski leksikon Našičkog kraja, Našice: Ogranak Matice hrvatske, 2014.
31. Ivanušec, Ratko, *Franjevačka crkva sv. Antuna Padovanskog sa samostanom u Našicama: konzervatorsko istraživanje i obnova*, Našice: Franjevački samostan: Zavičajni muzej, 2010.
32. Jančula, Julije, *Predturska povijest Našica*, Našice: Zavičajni muzej, 1996.
33. Jukić, Goran, *Zgrada mrtvačnice u Našicama*, u: *Čovjek i prostor: arhitektura, kiparstvo, slikarstvo i primijenjena umjetnost*, God. 42 (1995.)
34. Kanđera, Snježana, i suradnici, *Vrtić nekada i danas (1953.-2013.): monografija Dječjeg vrtića Zvončić Našice - Grad Našice*, Našice: Dječji vrtić Zvončić, 2013.
35. Karač, *Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma*, Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt: Kulturno društvo "Miroslav Šalom Freiberger", 2000.
36. Karač, *Studije o arhitekturi sinagoga u Hrvatskoj*, Zagreb: Arhitektonski fakultet: UPI-2M plus, 2020.
37. Karač, Zlatko, *Urbanistički razvoj gradova – fizionomija, procesi, identitet*, u: *Slavonija, Baranja i Srijem: vrela europske civilizacije,* drugi svezak, katalog izložbe (Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 27. travnja - 2. kolovoza 2009.), (ur.) Vesna Kusin, Branka Šulc, Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske: Galerija Klovićevi dvori, 2009.
38. Katruša, Zlatko, *Park u Našicama: spomenik parkovne arhitekture*, u: *Našički zbornik 6*, Našice: Ogranak Matice hrvatske, 2001.
39. Klešćik, Marta, *Samuel Drechsler*, u: *Našički zbornik 9*, Biografski leksikon Našičkog kraja, Našice: Ogranak Matice hrvatske, 2014.
40. Kiss, Melinda, Grászli, Bernadeta, *Hrvatske veze Ferenca Stornoa st., slikara, arhitekta i restauratora*, Sopron: 2009.
41. Kovač, Zlatko, *Geografski smještaj i lokalno-topografski položaj škole*, u: *Spomenica: 50 godina srednje škole u Našicama*, (ur.) Marija Pepelko, Našice: Srednja škola Isidora Kršnjavoga, 2004.
42. Kožarić, Ivan, *Životopis Stjepana Planića*, u: *Stjepan Planić 1900.-1980.: iz arhiva arhitekta*, katalog izložbe (Gliptoteka HAZU, Zagreb, prosinac 2003. - siječanj 2004.), (ur.) Ivan

Kožarić, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Gliptoteka: Institut za povijest umjetnosti, 2003.

43. Kranjčev, Branko, *Andreas Mernyik*, u: *Našički zbornik 9*, Biografski leksikon Našičkog kraja, Našice: Ogranak Matice hrvatske, 2014.
44. Kranjčev, Branko, *Carl Kriszt*, *Našički zbornik 9*, Biografski leksikon Našičkog kraja, Našice: Ogranak Matice hrvatske, 2014.
45. Kranjčev, Branko, *Franjo Schams*, *Našički zbornik 9*, Biografski leksikon Našičkog kraja, Našice: Ogranak Matice hrvatske, 2014.
46. Kranjčev, Branko, *Gradnja prve našičke bolnice*, u: *Svibanjski zvuci*, 34. broj, svibanj, 2012.
47. Kranjčev, Branko, *Neki zapisi iz naše školske spomenice*, u: *Travanjski zvuci*, broj 4, (ur.) Ivanka Širac, travanj, 1981.
48. Kranjčev, Branko, *Nikola Košćec*, u: *Našički zbornik 9*, Biografski leksikon Našičkog kraja, Našice: Ogranak Matice hrvatske, 2014.
49. Kranjčev, Branko, *Osnovna škola u Našicama u školskoj godini 1889./1890. Prilog istraživanju povijesti škole lokalnih prilika*, u: *Našički zbornik 1,* Našice: Ogranak Matice hrvatske, 1994.
50. Kranjčev, Branko, *Počeci elektrifikacije Našica (O stotoj obljetnici električne rasvjete u Našicama, 1910.-2010.)*, u: *Svibanjski zvuci*, 33. broj, svibanj, 2011.b
51. Kranjčev, Branko, *Razvoj Našičkog školstva od godine 1900. do 1918.*, u: *Našički zbornik 7*, Našice: Ogranak Matice hrvatske, 2002.b
52. Kranjčev, Branko, *Sto godina vodovoda u Našicama: 1905. - 2005.*, Našice: Našički vodovod: Zavičajni muzej Našice, 2005.
53. Kranjčev, Branko, *Stota obljetnica prve predškolske ustanove u Našicama (1907.-2007.)*, Našice: Dječji vrtić "Zvončić", 2007.
54. Kranjčev, Branko, *Sve naše škole*, u: *Našički zbornik 7*, Našice: Ogranak Matice hrvatske 2002.a
55. Kranjčev, Branko, *Zvonimir Hadžija*, u: *Našički zbornik 9*, Biografski leksikon Našičkog kraja, Našice: Ogranak Matice hrvatske, 2014.
56. Kranjčev, Branko, *Židovi u sjećanjima Našičana*, u: *Židovi u Našičkom kraju*, (ur.) Silvija Lučevnjak, Našice: Udruga za hrvatsku povjesnicu Našice, 2011.a
57. Kranjčev, Branko, Irha, Dunja, *Vjerski sastav učenika više pučke škole/ građanske škole u Našicama, s posebnim osvrtom na židovsku vjeroispovijest*, u: *Židovi u Našičkom kraju*, (ur.) Silvija Lučevnjak, Našice: Udruga za hrvatsku povjesnicu Našice, 2011.

58. Kranjčev, Branko, Jurković, Jasna, *Franjo Schupich*, u: *Našički zbornik 9*, Biografski leksikon Našičkog kraja, Našice: Ogranak Matice hrvatske, 2014.
59. Kranjčev, Branko, Lončar, Josip, *Djelovanje bolnice Crvenoga križa u Našicama za vrijeme Prvog svjetskog rata (1914.-1918.)*, Našice: Hrvatski Crveni križ: Gradsko društvo Crvenog križa Našice, 2014.
60. Krašnjak, Ivan, *Sinagoga u Našicama*, u: *Židovi u Našičkom kraju*, (ur.) Silvija Lučevnjak, Našice: Udruga za hrvatsku povjesnicu Našice, 2011.
61. Kren, Tatjana, Hanžek, Branko, *Milutin Milanković (1879. - 1958.): u povodu 130. godišnjice rođenja i 50. godišnjice smrti*, u: *Prirodoslovlje: časopis Odjela za prirodoslovlje i matematiku Matice hrvatske*, (ur.) Barbara Bulat, 2009.
62. Krmpotić, Branko, *Ekonomsko-socijalne strukture uvjetovale razvoj školstva u Našicama (U povodu 20-obljetnice postojanja Gimnazije)* u: *20 godina srednjoškolskih ustanova u Našicama*, (ur.) Branko Krmpotić, Našice: Srednjoškolski centar, 1974.
63. Kurtek, Pavao, *Našice i našički kraj: ekonomsko-geografska valorizacija*, Našice: Zavičajni muzej: Povijesno društvo, 1980.
64. Lajnert, Siniša, *Ustroj željeznica u Hrvatskoj od Austro-ugarske do danas*, Zagreb: Hrvatske željeznice, 2003.
65. Lučevnjak, Silvija, *Franjo Kovačević*, u: *Našički zbornik 9*, Biografski leksikon Našičkog kraja, Našice: Ogranak Matice hrvatske, 2014.
66. Lučevnjak, Silvija, *Kapela s grobnicom obitelji Pejačević*, u: *Našički zbornik 5*, Našice: Ogranak Matice hrvatske, 1999.
67. Lučevnjak, Silvija, *Matija Lang*, u: *Našički zbornik 9*, Biografski leksikon Našičkog kraja, Našice: Ogranak Matice hrvatske, 2014.
68. Lučevnjak, Silvija, *Našice, franjevačka crkva i samostan* (brošura), Našice: Franjevački samostan Našice, Zavičajni muzej Našice, Knjižara PIN Našice, 2016.
69. Lučevnjak, Silvija, *Našice i našički kraj u 17. stoljeću,* u: zbornik radova *Hrvatski jezik i pisana riječ XVII. stoljeća*: referati sa znanstvenog skupa, Našice, 19. travnja 2013. godine, (ur.) Marko Samardžić, Vinkovci: Riječ: Privlačica, 2014.
70. Lučevnjak, Silvija, *Nešto o imenu Jelisavca*, u: Željko Brnjik, *Jelisavac: slovačko rodno selo*, Našice: Savez Slovaka u Republici Hrvatskoj; Jelisavac: Matica slovačka, 2007.
71. Lučevnjak, Silvija, *Pregled zavičajnih tekstova, autora i izdavalaštva Našičkog kraja*, u: *Našički zbornik 8*, Našice: Ogranak Matice hrvatske, 2007.a

72. Lučevnjak, Silvija, *Prilog poznavanju odnosa skulpture, arhitekture i perivojne arhitekture na primjerima slavonskih dvoraca*, u: *Anali Galerije Antuna Augustinčića*, Klanjec: Galerija Antuna Augustinčića, 2006.
73. Lučevnjak, Silvija, *Židovi u gospodarskom i javnom životu Našica*, u: *Židovi u Našičkom kraju*, (ur.) Silvija Lučevnjak, Našice: Udruga za hrvatsku povjesnicu Našice, 2011.
74. Lučevnjak, Silvija, Najcer Sabljak, Jasminka, *Prilog poznavanju baštine slavonske plemićke obitelji Adamović Čepinski*, u: *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Slavonski Brod: Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest, 2021.
75. Lučevnjak, Silvija, Patajac, Josip, *Povijest nastanka Gimnazije u Našicama*, u: *50. obljetnica prve generacije maturanata Gimnazije u Našicama*, (ur.) Silvija Lučevnjak, Našice: Zavičajni muzej, 2008.
76. Lučevnjak, Silvija, Vrbanus, Milan, *Kulturno-povijesna baština našičkih franjevaca*, u: *Zapisnik franjevačkog samostana u Našicama, Knjiga I (1739.-1787.)*, Našice - Slavonski Brod - Zagreb: Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje: Zavičajni muzej Našice: Franjevački samostan sv. Antuna Padovanskog u Našicama: Grad Našice: Hrvatski institut za povijest, 2010.
77. Lulić, Katarina, Lučevnjak, Silvija, *Milan Vinković*, u: *Našički zbornik 9*, Biografski leksikon Našičkog kraja, Našice: Ogranak Matice hrvatske, 2014.
78. Lulić, Katarina, Martinović, Božena, *Vatroslav Novaković*, *Našički zbornik 9*, Biografski leksikon Našičkog kraja, Našice: Ogranak Matice hrvatske, 2014.
79. Majer, Drago, *Istočni dio našičkog trga*, u: *Travanjski zvuci*, broj 10, travanj, 1987.
80. Majer, Drago, *Našice nekad i danas viđene okom kamere*, u: *Travanjski zvuci*, broj 3, travanj, Našice: Osnovna škola "17. travnja", 1980.
81. Majstorović, Srećko, *Našice kroz 700 godina 1229-1929.*, Zagreb: Vicepostulatura, 1973.
82. Malbaša, Marija, *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978.
83. Matekalo Draganović, Jasna (ur.), *Gradska šetališta Hrvatske: kultura šetanja*, Zagreb: Školska knjiga, 2002.
84. Mažuran, Ive, *Arheološko iskapanje u Našicama*, u: *Osječki zbornik V.*, Osijek: Muzej Slavonije Osijek, 1956.
85. Mikašek, Đuro, *Našička spomenica žrtvama komunizma*, 3. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Našice: Udruga ratnih veterana „Hrvatski domobran“ - Ogranak Našice, 2007.

86. Najcer Sabljak, Jasminka, *Kasnobarokno-klasicistički dvorac Pejačevića u Našicama*, u: *Našički zbornik 4*, Našice: Ogranak Matice hrvatske, 1999.
87. Najcer Sabljak, Jasminka, *Tragom umjetnina grofovske obitelji Pejačević*, u: *Našički zbornik 7.*, Našice: Ogranak Matice hrvatske, 2002.
88. Najcer Sabljak, Jasminka, Lučevnjak, Silvija, *Likovna baština našičke grane*, u: *Obitelj Pejačević: povijest, kultura, umjetnost*, Zagreb: Marco Pejacsevich, 2014.
89. Novak, Kristina, *Našički Židovi u vrijeme holokausta*, u: *Židovi u Našičkom kraju*, (ur.) Silvija Lučevnjak, Našice: Udruga za hrvatsku povjesnicu Našice, 2011.
90. Obad-Šćitaroci, Mladen, *Dvorci i perivoji u Slavoniji: od Zagreba do Iloka,* Zagreb: "Šćitaroci", 1998.
91. Pajrić, Franjo, *Pejačevići i grad Šopron*, u: *Obitelj Pejačević, povijest, kultura, umjetnost*, Zagreb: Marco Pejacsevich, 2014.
92. Patajac, Josip, *Povijest našičkog srednjeg školstva*, u: *Spomenica: 50 godina srednje škole u Našicama*, (ur.) Marija Pepelko, Našice: Srednja škola Isidora Kršnjavoga, 2004.a
93. Patajac, Josip, *Prostorni i tehnički uvjeti rada*, u: *Spomenica: 50 godina srednje škole u Našicama*, (ur.) Marija Pepelko, Našice: Srednja škola Isidora Kršnjavoga, 2004.b
94. Pinterović, Danica, *Povijest Našica: povodom iskapanja 1953. i 1954. godine*, u: *Osječki zbornik IV.*, Osijek: Muzej Slavonije Osijek, 1954.
95. Polić, Branko, *Dva stoljeća tuge i radosti*, u: *Obitelj*, Zagreb: Kulturno društvo Miroslav Šalom Freiberger: Novi Liber, 1996.
96. Premerl, Tomislav, *Hrvatska moderna arhitektura između dva rata: nova tradicija*, 2. dopunjeno izd., Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990.
97. Premerl, Tomislav, *Sakralna arhitektura 20. stoljeća*, u: *Hrvatska arhitektura u XX. stoljeću*, zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu u Palači Matice hrvatske 2007. godine, (ur.) Jelena Hekman, Zagreb: Matica hrvatska, 2010.
98. Premerl, Tomislav, *Skromnost kao stvaralačka vrlina*, u: *Čovjek i prostor: arhitektura, kiparstvo, slikarstvo i primijenjena umjetnost*, God. 46 (1999.)
99. Premerl, Tomislav, *Tragovi moderne u poslijeratnoj arhitekturi Hrvatske*, u: *Arhitektura u Hrvatskoj 1945-1985.*, Zagreb: Udruženje hrvatskih arhitekata: UPI-2M Plus, 2012.
100. Radović Mahečić, Darja, *Pučka škola arhitekta Vincenza Rauschera u Krapini*, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, Zagreb: Školska knjiga, 2000.
101. Rončević Elezović, Ivana, *Stradanje i obnova tornja franjevačke crkve sv. Antuna Padovanskog u Našicama tijekom Domovinskog rata*, u: *Kolo: časopis Matice Hrvatske*, God. 13 (2003.)

102. Salaj, Matija, *Hotelski sistem Slavonije*, u: *Čovjek i prostor: arhitektura, kiparstvo, slikarstvo i primijenjena umjetnost*, God. 29 (1982.)

103. Sršan, Stjepan, *Našičko vlastelinstvo nakon odlaska Turaka (1687.-1848.)*, u: *Našički zbornik 1*, Našice: Ogranak Matice hrvatske, 1994.

104. Sudec, Josip, *Robne kuće - suvremeni oblik prodaje na malo*, u: *Robne kuće Hrvatske*, Varaždin: NIŠRO, 1984.

105. Švob, Melita, *Židovi u Hrvatskoj: migracije i promjene u židovskoj populaciji*, Zagreb: KD Miroslav Šalom Freiberger: Židovska općina, 1997.

106. Švob, Melita, *Židovi u Hrvatskoj - židovske zajednice*, I. knjiga, Zagreb: Izvori: Židovska općina: Istraživački i dokumentacijski centar "Cendo": K. D. Miroslav Šalom Freiberger, 2004.

107. Vranješ Šoljan, Božena, *Prvi opći popis stanovništva u Habsburškoj Monarhiji iz 1857.: Koncepcija, metodologija i klasifikacija popisnih obilježja*, u: *Časopis za suvremenu povijest* 40, br. 2 (2008)

108. Vrbanus, Milan, *Jedan neobjavljeni popis Našičkog vlastelinstva*, u: *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Slavonski Brod: Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest, 2001.

109. Vučemilović, Petar, *Našičke ulice* u: *Našički zbornik 8*, Našice: Ogranak Matice hrvatske, 2007.

110. Vučetić, Ratko, *Urbanizacija Slavonije do 19. stoljeća*, u: *Slavonija, Baranja i Srijem: vrela europske civilizacije*, drugi svezak, katalog izložbe (Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 27. travnja - 2. kolovoza 2009.), (ur.) Vesna Kusin, Branka Šulc, Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske: Galerija Klovićevi dvori, 2009.

111. Waller, Josip, *Sto godina dobrovoljnog vatrogasnog društva u Našicama*, Našice: Dobrovoljno vatrogasno društvo, 1988.

112. Waller, Josip, u: *Našice na razglednicama*, 2. dopunjeno izd., (ur.) Brdarić, Zvonimir, Jurković, Ivana, Stojaković, Ivica, Waller, Josip, Našice: Zavičajni muzej, 1995.

113. Zec, Daniel, *Ikonološka interpretacija kapele Pejačević u Našicama*, u: *Osječki zbornik*, vol. Vol. 28, br. xx, 2007, str. 171-187.

*

Našice na starim razglednicama. Pretisak starih razglednica Našica iz privatne zbirke Josipa Suka i Zavičajnog muzeja Našice, Našice: PIN trgovine Našice d.o.o., autorica tekstova: Renata Bošnjaković, 2010.

Internetski izvori

1. Društvo arhitekata Zagreba, službena web stranica: http://www.d-a-z.hr/hr/vijesti/in-memoriam---drago-bradic,4694.html (datum pristupanja: 21.10.2021.)
2. Državni zavod za statistiku, Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001.: https://www.dzs.hr/ (datum pristupanja: 25.1.2022.)
3. Grad Našice, službena web stranica grada Našica, Statut grada Našica - pročišćeni tekst („Službeni glasnik Grada Našica“ broj4/21.): https://nasice.hr/download/statut-grada-nasica-procisceni-tekst-sluzbeni-glasnik-grada-nasica-broj-4-21/ (datum pristupanja: 27.7.2021.)
4. Hrvatski biografski leksikon: Drago Bradić: https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2665 (datum pristupanja: 21.10.2021.)
5. Hrvatski biografski leksikon: Milan Grakalić: https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=7448 (datum pristupanja: 19.11.2021.)
6. Hrvatski biografski leksikon: Stjepan Planić: https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11909 (datum pristupanja: 18.11.2021.)
7. Hrvatski biografski leksikon: Vladoje Aksmanović (Viktor Axmann) https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=364 (datum pristupanja: 21.10.2021.)
8. Krešimir Galović, Povijest hrvatske arhitekture: Stjepan Podhorsky (I), Čovjek zvan sukob, Vijenac 199, https://www.matica.hr/vijenac/199/covjek-zvan-sukob-15665/ (datum pristupanja: 16.11.2021.)
9. Našički vodovod d.o.o., službena web stranica: https://www.nasicki-vodovod.hr/o-nama/povijest/ (datum pristupanja: 9.10.2021.)
10. Našički park d.o.o., službena web stranica: https://nasicki-park.hr/o-nama/povijest/ (datum pristupanja: 15.9.2021.)
11. Opća županijska bolnica Našice, službena web stranica: https://www.obnasice.hr/index.php/o-bolnici/povijest-bolnice (datum pristupanja: 10.9.2021.)
12. Osječko-baranjska županija, Opći podaci: http://www.obz.hr/index.php/zupanija/opci-dio (datum pristupanja: 27.7.2021.)

13. Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_01/h01_01_01_zup14_2780.html (datum pristupanja: 27.7.2021.)
14. Radio Našice, službena web stranica: 21. rujna – Dan oslobođenja od JNA u Našicama https://www.radionasice.hr/21-rujna-dan-oslobodenja-od-jna-u-nasicama/ (datum pristupanja: 26.7.2021.)
15. Radio Našice, službena web stranica: "Hrvatska narodna knjižnica i čitaonica Našice na putu od Dvorca Pejačević do Vile Grőger" https://www.radionasice.hr/hrvatska-narodna-knjiznica-i-citaonica-nasice-na-putu-od-dvorca-pejacevic-do-vile-groger-2/ (datum pristupanja: 22.9.2021.)
16. Slovački centar za kulturu Našice, službena web stranica: https://skc.hr/novi-izgled-zgrade-skc-nasice/ (datum pristupanja: 25.10.2021.)
17. Srednja škola Isidora Kršnjavoga, službena web stranica: http://ss-ikrsnjavoga-nasice.skole.hr/?news_id=1190 (datum pristupanja: 18.8.2021.)

ARHIV UPRAVNOG ODJELA ZA GOSPODARSTVO, INVESTICIJE I KOMUNALNI SUSTAV, GRAD NAŠICE

1. Arhiv Upravnog odjela za gospodarstvo, investicije i komunalni sustav, Grad Našice, Konzervatorska dokumentacija zaštićene urbanističke cjeline Našica - kao podloge i smjernice za izradu generalnog urbanističkog plana grada, Osijek, 1975., Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture Osijek, autor: Ilija Bulatović, dipl. povj. umjetnosti, stručni suradnici: Nikola Užarević, dipl. ing. arh., Gruev Todor, etnolog viši konzervator i Kornelija Minichreiter, arheolog konzervator
2. Arhiv Upravnog odjela za gospodarstvo, investicije i komunalni sustav, Grad Našice, Konzervatorski projektni atelje j.d.o.o., Konzervatorska studija, Veliki dvorac Pejačević u Našicama, autor studije: Tone Papić, dipl.ing.arh., akad. slikar, suradnik: Marko Tokić, dipl.ing.arh., svibanj 2017.
3. Arhiv Upravnog odjela za gospodarstvo, investicije i komunalni sustav, Grad Našice, ARBOR d.o.o., Studija zaštite i projekt revitalizacije, Glavni projekt, Krajobrazno uređenje, *Park kraj dvorca u Našicama (Veliki park u Našicama, Perivoj grofova Pejačević)*, projektant (autor): mr. sc. Rade Manojlović, dipl. ing. šum. krajobrazne arh., Osijek, rujan 2013.

4. Arhiv Upravnog odjela za gospodarstvo, investicije i komunalni sustav, Grad Našice, Ovlašteni arhitekt Damir Kvočić, dipl. ing. arh., Konzervatorska studija, Mali dvorac Pejačević, autor elaborata: dipl. ing. arh. Damir Kvočić, 2005.
5. Arhiv Upravnog odjela za gospodarstvo, investicije i komunalni sustav, Grad Našice, VALENČAK d.o.o. NAŠICE, Vila Gröger u Našicama, Konzervatorska studija s arhitektonskom dokumentacijom i idejnim rješenjem sanacije i rekonstrukcije, autor: Branko Urban, dipl. ing. arh., stručna suradnja: Silvija Lučevnjak, prof. pov. umj., Tomislav Miđić, mag. ing. arh., Zdenko Majer, građ. teh., Našice, listopad 2016.

DRŽAVNI ARHIV U OSIJEKU

1. HR-DAOS-566, br. teh. jed.: 105., Građevne dozvole i projekti javnih objekata prema investitorima: 1956.-1957., predmet: Dobrovoljno vatrogasno društvo Našice - rješenje o izdavanju lokacije, Našice, 22.1.1957., broj: 9817/56
2. HR-DAOS-1533, „NOVOGRADNJA“ d.d. NAŠICE, Osijek, rujan, 2004.
3. HR-DAOS-1533, „NOVOGRADNJA“ d.d. NAŠICE, kutija: 1, Godina: 1954.-1993., Broj: Dokumentacija o registraciji poduzeća
4. HR-DAOS-1533, „NOVOGRADNJA“ d.d. NAŠICE, kutija: 1, Godina: 1954.-1993., Broj: Dokumentacija o registraciji poduzeća i ugovori o kupoprodaji dionica za 1992. godinu; 1955.-1980. Dvadeset pet godina rada i samoupravljanja u radnoj organizaciji „Novogradnja“ građevno poduzeće Našice, str. 1.
5. HR-DAOS-1533, „NOVOGRADNJA“ d.d. NAŠICE, kutija: 1, Godina: 1954.-1993., Broj: Dokumentacija o registraciji poduzeća i ugovori o kupoprodaji dionica za 1992. godinu: broj: 85/67., Našice, 14.3.1967., predmet: Registracija poduzeća - obavijest.
6. HR-DAOS-1533, „NOVOGRADNJA“ d.d. NAŠICE, kutija: 3, godina: 1968.-1994., Planovi, programi, analize, elaborati, Odluka o pretvorbi poduzeća u dioničarsko društvo
7. HR-DAOS-1533, „NOVOGRADNJA“ d.d. NAŠICE, kutija: 156, godina: 1958.-1993., Projekti, Projektna dokumentacija stambenih objekata - javna - 1958.-1982., Broj: 04-2620/10-1958, datum: 6.6.1958.
8. HR-DAOS-1533, „NOVOGRADNJA“ d.d. NAŠICE, kutija: 156, godina: 1958.-1993., Projekti, Investicioni program za izvedbu poslovno-stambene jednokatnice u Ulici braće Radića broj 24 u Našicama za „Novogradnju“ građevno poduzeće Našice, Našice, travanj 1958.

9. HR-DAOS-513, kutija: 566, Projekti, Molba za odobrenje projekta upravno-stambene zgrade Šumarije, broj: 168/58., 11.2.1958., Našice
10. HR-DAOS-566, Br. teh. jed.: 104., PTT saobraćaj (stambeno-poslovna zgrada), Rješenje o izdavanju lokacije, Našice, 21.3.1957., broj: 1869/57
11. HR-DAOS-566, Br. teh. jed.: 104., PTT saobraćaj (stambeno-poslovna zgrada), Zapisnik od 21.3.1957., Određivanje lokacije za izgradnju zgrade pošte
12. HR-DAOS-513, kutija: 495, Uporabne dozvole, broj: A-Ž, Broj: 04-7408/1-1958, Našice, 12.1.1959.
13. HR-DAOS-566, br. teh. jed.: 104., Rješenje, broj: 1020/56, Zagreb, 4.2.1957.
14. HR-DAOS-566, br. teh. jed.: 104., predmet: Kotarski zavod za Socijalno osiguranje Našice, rješenje o izdavanju građevinske dozvole, Našice, 9.8.1957., broj: 6394/57
15. HR-DAOS-566, br. teh. jed.: 104., Rješenje, broj: 480/57, Zagreb, 11.7.1957.
16. HR-DAOS-566, br. teh. jed.: 104., Investicioni program za gradnju zgrade Kotarskog zavoda za socijalno osiguranje u Našicama, rujan 1956., str. 17.
17. HR-DAOS-513, kutija: 540, Projekti, broj: 04-2595/1-1958, Našice, 26.4.1958.
18. HR-DAOS-513, kutija: 566, Projekti, broj: 933/58., 22.8.1958., Našice
19. HR-DAOS-513, kutija: 495, Uporabne dozvole, broj: A-Ž, Broj: 04-4790/1-1958, Našice, 23.7.1959.
20. HR-DAOS-513, kutija: 566, Projekti, Idejni projekt zgrade šumarije
21. HR-DAOS-513, kutija: 541, Projekti, Investicioni program adaptacije upravne zgrade za „Elektroslavoniju“, područni ured Našice, Našice, prosinac 1959.
22. HR-DAOS-513, kutija: 514, Projekti, Broj: 04-3288/1-1960., Našice, 25.7.1960.
23. HR-DAOS-513, kutija: 579, Projekti, Veterinarska stanica Našice, Investicioni program za adaptaciju i nadogradnju zgrade Veterinarske stanice u Našicama, izradio Ivo Domes, ing., rujan 1956.
24. HR-DAOS-513, kutija: 579, Projekti, Veterinarska stanica Našice, Broj: 11.481/56, 19.10.1956.
25. HR-DAOS-513, kutija: 579, Projekti, Veterinarska stanica Našice, Broj: 448/56, Našice, 8.10.1956. Predmet: Projekat adaptacije i dogradnje veterinarske stanice u Našicama
26. HR-DAOS-513, kutija: 538, Projekti, Dom narodnog zdravlja Našice, Postojeća organizacija zdravstvene službe
27. HR-DAOS-513, kutija: 538, Projekti, Dom narodnog zdravlja Našice, broj: 07-2937/1-1958., Našice, 16.1.1959.
28. HR-DAOS-513, kutija: 538, Projekti, Dječji vrtić Našice

29. HR-DAOS-513, kutija: 516, Investicijski program za izgradnju stambeno poslovne dvokatne zgrade sa 10 komfornih stanova u ulici J. J. Strossmayera na uglu V. Lisinskog, za NOO-e Našice, Našice, kolovoz 1959.
30. HR-DAOS-513, kutija: 518, Projekti, broj: 04-2295/1-1958, Našice, 23.5.1958.
31. HR-DAOS-513, kutija: 495, Uporabne dozvole, broj: 04-7524/1-1958, Našice, 15.12.1958.
32. HR-DAOS-513, kutija: 516, Projekti, Broj: 04-4769/1-1959., Našice, 2.9.1959.
33. HR-DAOS-513, kutija: 516, Projekti, Stambeno-poslovna zgrada Našice, Glavni projekt

KONZERVATORSKI ODJEL U OSIJEKU

1. Konzervatorski odjel u Osijeku, Konzervatorska studija za urbanistički plan uređenja grada Našica, Ratko Ivanušec, Vlatka Revald-Radolić, Drago Kretić, Osijek, 2005.
2. Konzervatorski odjel u Osijeku, 525, Osječko-baranjska županija, Grad Našice, Kulturno-povijesna cjelina grada Našica, Zapisnik sa sastanka Komisije za registraciju spomenika kulture Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Osijeku održanog 28.11.1969., predmet: Urbanistička cjelina Našice, svojstvo spomenika kulture
3. Konzervatorski odjel u Osijeku, Waller, Našička kulturna i graditeljska baština. Obnovljeni sjaj zgrade Goldfinger u: Glas Slavonije, 10. 10. 1994.

OSTALI ARHIVSKI IZVORI

1. Arhivska građa Hotela „Park“, Dozvola za upotrebu, broj: 04/4-UP/I-312/1-1982., Našice, 14. travnja 1982.
2. Arhivska građa Hrvatske pošte, Građevinska dozvola, broj: 04/4-UP/I-344/1-1985, Našice, 21. lipnja 1985.
3. Arhivska građa Hrvatske pošte, Dopuna građevinske dozvole, broj: 04/4-UP/I-344/2-1985, Našice, 10. prosinca 1986.
4. Arhivska građa Našičkog vodovoda d.o.o., Građevinska dozvola iz 18. rujna 1978. godine
5. Arhivska građa Našičkog vodovoda d.o.o., Dozvola za upotrebu iz 10. lipnja 1983. godine
6. Arhivska građa Uprave šuma podružnice Našice, Rješenje o dozvoli za upotrebu građevinskog objekta, broj: 03-10.063/1-1966, Našice, 21. prosinca 1966.
7. Arhivska građa Željezničkog kolodvora Našice, građu je ustupio šef kolodvora Ivica Suk

8. Elaborat istražnih konzervatorskih radova, Kuća Hadžija, Našice, lipanj 2005., izradio: VALENČAK d.o.o. NAŠICE (ustupio Ivica Valenčak)
9. Muzejska knjižnica Zavičajnog muzeja Našice: Josip Waller, *Stari Hotel - svratište* (rukopis)

USMENI ISKAZI

1. Usmeni iskaz Ivice Pintarića (4.11.2021.), bivši Voditelj ispostave županijskog ureda državne uprave za prostorno uređenje
2. Usmeni iskaz Ivice Valenčaka (19.1.2022.), dipl. ing. građ., vlasnik tvrtke Valenčak d.o.o. za projektiranje, graditeljstvo i trgovinu

POPIS SLIKOVNIH PRILOGA

Slika 1. Popisi stanovništva grada Našica od 1857. do 2021. godine (Grafikon izrađen prema podacima sa stranice Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske: https://www.dzs.hr/ (datum pristupanja 25.1.2022.))

Slika 2. Ostaci nekadašnje našičke tvrđave Bedemgrad (Zavičajni muzej Našice)

Slika 3. Istočno krilo franjevačkog samostana s barokno-klasicističkim zvonikom i gotičkim svetištem - današnji izgled (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 4.11.2021.)

Slika 4. Kapelica sv. Klare (Privatna zbirka Josipa Suka)

Slika 5. Našice, plan grada - Jozefinski vojni zemljovid 1781.-1783., Virovitička županija (Digitalizirana karta iz 18. stoljeća sa stranice Arcanum Maps - The Historical Map Portal: https://maps.arcanum.com/en/map/europe-18century-firstsurvey/?bbox=2011844.0749171951%2C5698651.324910923%2C2018288.6718644889%2C5701006.540844959&layers=here-aerial%2C163%2C165 (datum pristupanja: 17.1.2022.))

Slika 6. Pogled prema glavnom trgu sa zapada (Zavičajni muzej Našice)

Slika 7. Glavni trg s kipom Blažene Djevice Marije (Zavičajni muzej Našice)

Slika 8. Zapadna strana glavnog trga (Zavičajni muzej Našice)

Slika 9. Zapadna strana glavnog trga (Zavičajni muzej Našice)

Slika 10. Katastarska karta iz 1862. godine - Glavni trg, Imbrišimovićeva ulica (danas Ulica kralja Tomislava) i Ulica Vladimira Nazora (Digitalizirane katastarske karte iz 19. stoljeća sa stranice Arcanum Maps - The Historical Map Portal: https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral/?layers=here-aerial%2C3%2C4&bbox=2012498.762507283%2C5698384.048588405%2C2015427.2561534585%2C5699454.166984397 (datum pristupanja 1.12.2021.))

Slika 11. Katastarska karta iz 1862. godine - Županijska (danas Strossmayerova) i Preradovićeva ulica (danas Ulica braće Radića) (Digitalizirane katastarske karte iz 19. stoljeća sa stranice Arcanum Maps - The Historical Map Portal: https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral/?layers=here-

aerial%2C3%2C4&bbox=2012498.762507283%2C5698384.048588405%2C2015427.2561534585%2C5699454.166984397 (datum pristupanja 1.12.2021.))

Slika 12. Najstariji dio groblja na katastarskoj karti Našica iz 1862. godine (Digitalizirane katastarske karte iz 19. stoljeća sa stranice Arcanum Maps - The Historical Map Portal: https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral/?layers=here-aerial%2C3%2C4&bbox=2012673.3162363109%2C5697967.168386507%2C2013478.8908547226%2C5698261.570378262 (datum pristupanja: 25.1.2022.))

Slika 13. Gradsko groblje u Našicama danas (Google maps: https://www.google.com/maps/@45.4843389,18.0836194,389m/data=!3m1!1e3 (datum pristupanja: 25.1.2022.))

Slika 14. Židovsko groblje danas (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 7.6.2021.)

Slika 15. Dvorac obitelji Pejačević prije pregradnje, južno (glavno) pročelje (http://www.zmn.hr/zavicajni-kutak/znamenitosti-zavicaja/dvorac-grofova-pejacevic/ (datum pristupanja: 18.10.2021.))

Slika 16. Katastarska karta iz 1862. godine (Digitalizirane katastarske karte iz 19. stoljeća sa stranice Arcanum Maps - The Historical Map Portal: https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral/?layers=here-aerial%2C3%2C4&bbox=2012498.762507283%2C5698384.048588405%2C2015427.2561534585%2C5699454.166984397 (datum pristupanja 1.12.2021.))

Slika 17. Nacrt sjevernog pročelja (Kiss, Melinda, Grászli, Bernadeta, Hrvatske veze Ferenca Stornoa st., slikara, arhitekta i restauratora, Sopron: 2009., str. 27.)

Slika 18. Nacrt glavnog pročelja (realizirani) (Kiss, Melinda, Grászli, Bernadeta, Hrvatske veze Ferenca Stornoa st., slikara, arhitekta i restauratora, Sopron: 2009., str. 28.)

Slika 19. Dvorac obitelji Pejačević nakon pregradnje, južno (glavno) pročelje (Zavičajni muzej Našice)

Slika 20. Dvorac obitelji Pejačević nakon Drugog svjetskog rata, južno (glavno) pročelje (Zavičajni muzej Našice)

Slika 21. Dvorac obitelji Pejačević danas, južno (glavno) pročelje (Zavičajni muzej Našice)

Slika 22. Dvorac obitelji Pejačević, sjeverno pročelje (Zavičajni muzej Našice)

Slika 23. Žuti i crveni salon (Privatna zbirka Josipa Suka)

Slika 24. Dvokrako stubište kod glavnog ulaza koje vodi na kat (Privatna zbirka Josipa Suka)

Slika 25. Metalna ograda (pogled na glavno (južno) pročelje) (Zavičajni muzej Našice)

Slika 26. Južno (glavno) pročelje (Zavičajni muzej Našice)

Slika 27. Zdenac na jugozapadnoj strani dvorca (Zavičajni muzej Našice)

Slika 28. Pogled s jezera prema sjevernom pročelju dvorca (Zavičajni muzej Našice)

Slika 29. Dorin paviljon (Zavičajni muzej Našice)

Slika 30. Neogotički cvjetnjak (staklenik) (Zavičajni muzej Našice)

Slika 31. Prizemnica u kojoj je bila smještena kuhinja obitelji Pejačević (Privatna zbirka Josipa Suka)

Slika 32. Pogled na glavno i dio bočnog pročelja kapelice obitelji Pejačević (Zavičajni muzej Našice)

Slika 33. Pogled na glavno i bočno pročelje kapelice - današnji izgled (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 6.6.2021.)

Slika 34. Pogled prema svetištu (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 6.6.2021.)

Slika 35. Glavni ulaz u aleju (Zavičajni muzej Našice)

Slika 36. Glavni ulaz u aleju danas (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 6.6.2021.)

Slika 37. Katastarska karta Našica iz 1862. godine na kojoj je prikazana tzv. prva sinagoga (Digitalizirane katastarske karte iz 19. stoljeća sa stranice Arcanum Maps - The Historical Map Portal: https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral/?layers=here-aerial%2C3%2C4&bbox=2014376.7104137428%2C5699333.282285149%2C2015182.2850321545%2C5699627.684276904 (datum pristupanja 25. 1. 2022.))

Slika 38. Pogled na glavno pročelje sinagoge (Privatna zbirka Josipa Suka)

Slika 39. Pogled na glavno pročelje sinagoge i zgradu rabinata iz Ulice Vatroslava Lisinskog (Privatna zbirka Josipa Suka)

Slika 40. Pogled na prazno zemljište na kojem se nekada nalazila sinagoga te na nekadašnju zgradu rabinata (pogled iz Ulice Vatroslava Lisinskog) - današnje stanje (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 3.6.2021.)

Slika 41. Pogled iz Ulice J. J. Strossmayera na prazno zemljište na kojem se nekada nalazila sinagoga (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 3.6.2021.)

Slika 42. „Stari hotel“ s Hrvatskom čitaonicom (početak 20. stoljeća) (Zavičajni muzej Našice)

Slika 43. Nekadašnji „Stari hotel“ i Hrvatska čitaonica - današnji izgled (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 4.11.2021.)

Slika 44. Opća pučka škola (kasnije Niža pučka škola) (Zavičajni muzej Našice)

Slika 45. Zgrada nekadašnje Niže pučke škole (prva s desna) - stanje prije rušenja (autor: Boris Brajdić)

Slika 46. Tiskara Vatroslava Novakovića (prva s lijeva) (Privatna zbirka Josipa Suka)

Slika 47. Zgrada u kojoj se nekada nalazila tiskara Vatroslava Novakovića - današnji izgled (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 7.1.2022.)

Slika 48. Stari željeznički kolodvor oko 1915. (ulično pročelje) (Privatna zbirka Josipa Suka)

Slika 49. Stari željeznički kolodvor oko 1930. (Arhivska građa Željezničkog kolodvora Našice, građu je ustupio šef kolodvora Ivica Suk)

Slika 50. Stari željeznički kolodvor nakon ratnih razaranja, 1944. godina (Arhivska građa Željezničkog kolodvora Našice, građu je ustupio šef kolodvora Ivica Suk)

Slika 51. Novi željeznički kolodvor izgrađen nakon Drugog svjetskog rata (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 15.10.2021.)

Slika 52. Našička štedionica i ljekarna - izvorno stanje (Zavičajni muzej Našice)

Slika 53. Današnji izgled zgrada u kojima se nekada nalazila štedionica i ljekarna (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 4.11.2021.)

Slika 54. Glavno pročelje nekadašnje kuće obitelji Herzog (današnji izgled) (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 3.6.2021.)

Slika 55. Glavno pročelje nekadašnje kuće obitelji Pollak (današnji izgled) (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 14.9.2021.)

Slika 56. Kuća obitelji Singer (srušena 1943. godine) (Zavičajni muzej Našice)

Slika 57. Nekadašnji objekt obitelji Drechsler u Ulici braće Radića na broju 66 (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 3.3.2022.)

Slika 58. Glavno pročelje nekadašnje kuće obitelji Drechsler - današnji izgled (Ulica braće Radića broj 68) (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 31.10.2021.)

Slika 59. Dvorišno pročelje nekadašnje kuće obitelji Drechsler (Ulica braće Radića broj 68) (Slovački centar za kulturu Našice, službena web stranica: https://skc.hr/novi-izgled-zgrade-skc-nasice/ (datum pristupanja: 25.10.2021.))

Slika 60. Pogled na zapadno i južno pročelje nekadašnje kuće obitelji Fuchs (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 3.6.2021.)

Slika 61. Kuća obitelji Pollak 1928. godine (Zavičajni muzej Našice)

Slika 62. Nekadašnja kuća obitelji Pollak - današnji izgled (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 31.10.2021.)

Slika 63. Kuća obitelj Weiss (Zavičajni muzej Našice)

Slika 64. Nekadašnja kuća obitelj Weiss - današnji izgled (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 9.6.2021.)

Slika 65. Prvotna prizemnica obitelji Goldfinger (prva s lijeva) (Zavičajni muzej Našice)

Slika 66. Kuća obitelji Goldfinger nakon dogradnje (Zavičajni muzej Našice)

Slika 67. Nekadašnja kuća obitelji Goldfinger - stanje iz 2012. godine (Google maps: https://www.google.com/maps/@45.4903319,18.0912596,3a,68y,163.1h,90.5t/data=!3m6!1e1!3m4!1sNHPzOp7b91IzNmQSuFf8Ng!2e0!7i13312!8i6656 (datum pristupanja: 21.11.2021.))

Slika 68. Kuća obitelj Sonnenschein (prva s lijeva) (Zavičajni muzej Našice)

Slika 69. Nekadašnja kuća obitelj Sonnenschein - današnji izgled (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 4.11.2021.)

Slika 70. Nekadašnja kuća obitelji Mermelstein (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 3.6.2021.)

Slika 71. Kuće obitelj Wollner (prve dvije s desna) (Zavičajni muzej Našice)

Slika 72. Nekadašnji objekti obitelji Wollner - današnji izgled (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 3.6.2021.)

Slika 73. Prihvatna kućica u mjestu Seona nedaleko od Našica (Zavičajni muzej Našice)

Slika 74. Vodotoranj (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 6.6.2021.)

Slika 75. Katastarski plan iz 1955. godine: Ulica Ive Lole Ribara, Ulica Vladimira Nazora i dio grada nazvan Matanovci (HR-DAOS-1009 Zbirka katastra: IV.21.B.9)

Slika 76. Katastarski plan iz 1955. godine: Strossmayerova ulica i Ulica braće Radića (HR-DAOS-1009 Zbirka katastra: IV.21.B.9)

Slika 77. Katastarski plan iz 1955. godine: Ulica braće Radića (HR-DAOS-1009 Zbirka katastra: IV.21.B.9)

Slika 78. Našički trg oko 1900. godine (pogled prema zapadu) (Zavičajni muzej Našice)

Slika 79. Pogled prema istoku na glavni Našički trg (oko 1910.) (Zavičajni muzej Našice)

Slika 80. Pogled prema glavnom gradskom trgu sa zapada (šezdesete godine 20. stoljeća) (Zavičajni muzej Našice)

Slika 81. Spomenik borcima palim za oslobođenje Našica (Zavičajni muzej Našice)

Slika 82. Pogled na središnji dio trga prema zapadu (stanje nakon Drugog svjetskog rata) (Zavičajni muzej Našice)

Slika 83. Pogled na središnji dio trga (devedesete godine 20. stoljeća) (Zavičajni muzej Našice)

Slika 84. Sjeverno pročelje malog dvorca (Zavičajni muzej Našice)

Slika 85. Južno pročelje malog dvorca (Privatna zbirka Josipa Suka)

Slika 86. Sjeverno pročelje malog dvorca s parkom francuskog tipa (Našice na starim razglednicama. Pretisak starih razglednica Našica iz privatne zbirke Josipa Suka i Zavičajnog muzeja Našice, Našice: PIN trgovine Našice d.o.o., autorica tekstova: Renata Bošnjaković, 2010.)

Slika 87. Nekadašnja vila Lang - današnji izgled (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 3.6.2021.)

Slika 88. Vatrogasni dom (prvi s desna) na glavnom trgu uz Gradsku štedionicu i ljekarnu (Zavičajni muzej Našice)

Slika 89. Novi vatrogasni dom u Ulici braće Radića (vatrogasni toranj i garaže za vozila) (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 3.6.2021.)

Slika 90. Prizemnica koju je poklonio grof Teodor Pejačević za smještaj Više pučke škole (prva s lijeva) (Zavičajni muzej Našice)

Slika 91. Nacrt za dogradnju Niže i Više pučke škole, glavno pročelje (Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, II-47, Zbirka nacrta škole, Našice)

Slika 92. Nacrt za dogradnju Niže i Više pučke škole, stražnje pročelje (Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, II-47, Zbirka nacrta škole, Našice)

Slika 93. Glavno pročelje Građanske škole (Zavičajni muzej Našice)

Slika 94. Nekadašnja Građanska škola - stanje prije rušenja (autor: Boris Brajdić)

Slika 95. Mjesto na kojem su se nekada nalazile školske zgrade - današnje stanje (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 3.6.2021.)

Slika 96. Glavno pročelje ubožnice (vojne bolnice) (Privatna zbirka Josipa Suka)

Slika 97. Današnji izgled nekadašnje ubožnice (vojne bolnice) (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 6.6.2021.)

Slika 98. Sokolski dom (Privatna zbirka Josipa Suka)

Slika 99. Glavno pročelje Vile Gröger (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 31.5.2021.)

Slika 100. Pogled na sjeverno (glavno) i zapadno (bočno) pročelje (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 31.5.2021.)

Slika 101. Stari vatrogasni dom i kuća obitelji Hadžija (u privatnom vlasništvu Ivice Valenčaka)

Slika 102. Glavno (sjeverno) pročelje kuće obitelji Hadžija (u privatnom vlasništvu Ivice Valenčaka)

Slika 103. Dvorišno (južno) pročelje kuće obitelji Hadžija (u privatnom vlasništvu Ivice Valenčaka)

Slika 104. Današnji izgled nekadašnje kuće obitelji Hadžija (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 3.6.2021.)

Slika 105. Dvorac obitelji Adamović oko 1940. (Zavičajni muzej Našice)

Slika 106. Dvorac obitelji Adamović oko 1940. (Zavičajni muzej Našice)

Slika 107. Glavno pročelje stambeno-poslovne zgrade u kojoj se danas nalazi sjedište tvrtke „Nexe gradnje“ d.o.o. (nekada su se u njoj nalazile poslovne prostorije Građevnog poduzeća „Novogradnja“ Našice) (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 4.11.2021.)

Slika 108. Prikaz situacije (Institut za povijest umjetnosti, Arhiv Stjepan Planić)

Slika 109. Glavno pročelje Gradske uprave (Institut za povijest umjetnosti, Arhiv Stjepan Planić)

Slika 110. Tlocrt 1. kata Gradske uprave (Institut za povijest umjetnosti, Arhiv Stjepan Planić)

Slika 111. Glavno pročelje Gradske uprave (Zavičajni muzej Našice)

Slika 112. Glavno pročelje Gradske uprave - današnji izgled (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 4.11.2021.)

Slika 113. Glavno pročelje Policijske postaje (Institut za povijest umjetnosti, Arhiv Stjepan Planić)

Slika 114. Tlocrt kata Policijske postaje (Institut za povijest umjetnosti, Arhiv Stjepan Planić)

Slika 115. Pogled na glavno pročelje Policijske postaje (Zavičajni muzej Našice)

Slika 116. Glavno pročelje Policijske postaje - današnji izgled (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 3.6.2021.)

Slika 117. Veterinarska stanica - današnji izgled (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 3.6.2021.)

Slika 118. Prikaz situacije u novoprojektiranoj ulici koja spaja Ulicu braće Radića i J. J. Strossmayera (HR-DAOS-513, kutija: 566, Projekti, Molba za odobrenje projekta upravno-stambene zgrade Šumarije, broj: 168/58., 11.2.1958., Našice)

Slika 119. Stara pošta iz 1959. godine (prva s lijeva) (Zavičajni muzej Našice)

Slika 120. Stara pošta (prva s lijeva) - današnji izgled (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 3.6.2021.)

Slika 121. Nacrt glavnog (zapadnog) pročelja Kotarskog zavoda za socijalno osiguranje (HR-DAOS-566, br. teh. jed.: 104., Glavni projekt Uredske zgrade Kotarskog zavoda za socijalno osiguranje u Našicama)

Slika 122. Glavno (zapadno) pročelje nekadašnjeg Kotarskog zavoda za socijalno osiguranje - današnji izgled (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 4.11.2021.)

Slika 123. Državni osiguravajući zavod (prva zgrada s desna) (Zavičajni muzej Našice)

Slika 124. Današnji izgled nekadašnjeg Državnog osiguravajućeg zavoda (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 4.11.2021.)

Slika 125. Idejni projekt šumarije (HR-DAOS-513, kutija: 566, Idejni projekt zgrade šumarije)

Slika 126. Prvotni izgled šumarije vidljiv preko razglednice koja prikazuje dio nove ulice sa starom poštom i Kotarskim zavodom za socijalno osiguranje (Zavičajni muzej Našice)

Slika 127. Šumarija nakon dogradnje kata i potkrovlja (Zavičajni muzej Našice)

Slika 128. Pogled na zapadno pročelje šumarije - današnji izgled (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 3.6.2021.)

Slika 129. Glavno (južno) pročelje šumarije - današnji izgled (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 3.6.2021.)

Slika 130. Južno pročelje Dječjeg vrtića (HR-DAOS-513, kutija: 538. Glavni projekt, Dječji vrtić Našice)

Slika 131. Presjek (HR-DAOS-513, kutija: 538. Glavni projekt, Dječji vrtić Našice)

Slika 132. Dječji vrtić - današnji izgled (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 9.6.2021.)

Slika 133. Nacrt glavnog pročelja Komunalne ustanove „Napredak“ Našice (HR-DAOS-513, kutija: 514, Glavni projekt stambeno-poslovne jednokatne zgrade)

Slika 134. Današnji izgled nekadašnje Komunalne ustanove „Napredak“ Našice (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 4.11.2021.)

Slika 135. „Elektroslavonija“ (u sredini između šumarije i velikog dvorca obitelji Pejačević) (Zavičajni muzej Našice)

Slika 136. „Elektroslavonija“ - današnji izgled (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 19.11.2021.)

Slika 137. Glavni projekt doma narodnog zdravlja Našice, zapadno pročelje (HR-DAOS-513, kutija: 538, Glavni projekt, dom narodnog zdravlja Našice)

Slika 138. Glavni projekt doma narodnog zdravlja Našice, istočno pročelje (HR-DAOS-513, kutija: 538, Glavni projekt, dom narodnog zdravlja Našice)

Slika 139. Istočno pročelje doma zdravlja nakon izgradnje (Geršić, Ivo, Žlof, Željko, Arhitektonski biro 54: 1954-1969, Zagreb: Arhitektonski biro-54, 1969.)

Slika 140. Istočno pročelje doma zdravlja - današnji izgled (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 4.11.2021.)

Slika 141. Pogled na zapadno i sjeverno pročelje doma zdravlja (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 4.11.2021.)

Slika 142. Južno pročelje bolnice (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 4.11.2021.)

Slika 143. Pogled na zapadno krilo bolnice (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 4.11.2021.)

Slika 144. Pogled na sjeverno i istočno pročelje školske zgrade (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 3.6.2021.)

Slika 145. Pogled na sjeverno pročelje srednje škole (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 31.10.2021.)

Slika 146. Prvotni izgled robne kuće u Našicama (detalj s razglednice) (Zavičajni muzej Našice)

Slika 147. Robna kuća u Našicama - današnji izgled (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 7.1.2022.)

Slika 148. Robna kuća u Imotskom (Robne kuće Hrvatske, Varaždin: NIŠRO, 1984., str. 59.)

Slika 149. Robna kuća u Koprivnici (Robne kuće Hrvatske, Varaždin: NIŠRO, 1984., str. 66.)

Slika 150. Robna kuća u Krapini (Robne kuće Hrvatske, Varaždin: NIŠRO, 1984., str. 68.)

Slika 151. Robna kuća u Pitomači (Robne kuće Hrvatske, Varaždin: NIŠRO, 1984., str. 88.)

Slika 152. Glavno (južno) pročelje hotela (Zavičajni muzej Našice)

Slika 153. Istočno pročelje hotela (Zavičajni muzej Našice)

Slika 154. Nova pošta, glavno pročelje (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 3.6.2021.)

Slika 155. Prikaz situacije stambenih zgrada na početku Ulice Petra Preradovića (HR-DAOS-513, kutija: 518, Glavni projekt stambene dvokatnice)

Slika 156. Nacrt glavne (istočne) fasade (HR-DAOS-513, kutija: 518, Glavni projekt stambene dvokatnice)

Slika 157. Stambena zgrada nakon izgradnje (prva s lijeva) (Zavičajni muzej Našice)

Slika 158. Današnji izgled (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 6.6.2021.)

Slika 159. Prikaz situacije stambeno-poslovne zgrade na uglu ulica J. J. Strossmayera i V. Lisinskog (HR-DAOS-513, kutija: 516, Glavni projekt Stambeno poslovne dvokatnice)

Slika 160. Istočno pročelje, pogled iz Ulice V. Lisinskog (HR-DAOS-513, kutija: 516, Glavni projekt Stambeno poslovne dvokatnice)

Slika 161. Južno pročelje, pogled iz Ulice J. J. Strossmayera (HR-DAOS-513, kutija: 516, Glavni projekt Stambeno poslovne dvokatnice)

Slika 162. Današnji izgled (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 31.10.2021.)

Slika 163. Pročelje okrenuto Vinogradskoj ulici (HR-DAOS-513, kutija: 516, Projekti, Stambeno-poslovna zgrada Našice, Glavni projekt)

Slika 164. Pročelje okrenuto glavnome trgu (HR-DAOS-513, kutija: 516, Projekti, Stambeno-poslovna zgrada Našice, Glavni projekt)

Slika 165. Današnji izgled (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 4.11.2021.)

Slika 166. Današnji izgled zgrada (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 4.11.2021.)

Slika 167. Mrtvačnica, pogled na bočni dio (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 25.12.2021.)

Slika 168. Mrtvačnica, glavno pročelje (autor: Marta Damjanović, fotografirano: 25.12.2021.)

SUMMARY

Architecture and urban development of 19th and 20th century Našice

The history of Našice dates back to the 13th century – that is, to the town's first mention. Up until the arrival of the Pejačević family in the 18th century, the Franciscans played a key role in the town's development – they built a church with a monastery in the town center around which a funnel-shaped square started developing. The first houses erected around the square were dilapidated, built with weak and inferior materials, with the solid material houses appearing later on. Besides the Franciscans, the Aba family was of great importance to the town – they encouraged the immigration of people from all over the region, which in turn prompted the development of trade and crafts, that way contributing to the general development of the town. During the Ottoman invasion (Našice had been under their authority for 155 years) further economic development of the town was interrupted. Not long after the establishment of Habsburg rule Našice became a property of the Pejačević family. It was a period characterized by intensive construction development in the 19th century, and an even more intensive one in the 20th century. In the 19th century, Našice began developing as a market town, assisted by the immigration of primarily Jewish merchants and craftsmen which, in addition to building many residential and commercial establishments, erected one of the most lavish synagogues in Croatia. During that time, many single-story public, residential and commercial Historicist houses were constructed in the area stretching from the newly-built Pejačević castle to the Franciscan church and monastery. A series of Historicist buildings was erected not only in the very center of the town, but on its oldest streets as well – today they are called the Josip Juraj Strossmayer Street, King Tomislav Street and Radić Brothers Street. The 20th century brings about the biggest changes in Našice, both in urban development as well as architecture. After World War II, a large number of public and residential buildings was erected in the town center as well the surrounding areas. Vineyards and oak forests gave way to new streets while the older ones were expanded. With the construction of the town hall, the police station, the bank, the department store and the new hotel "Park", the main square of Našice slowly assumed its current look. Among other things, it is worth mentioning the construction of a new elementary and high school in August Cesarec Street, a new kindergarten, a community health center, a hospital, a post office, a forestry, a veterinary clinic and a new train station building. Thanks to intensive residential construction after World War II, the town of Našice has been reshaped into an entirely functional town with its development continuing to this day.

key words: Franciscans, Historicism, Jews, modern architecture, Našice, Pejačević family, postmodernism